

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Rapor Tarihi: 19-09-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

İÇERİK

1. MAKALE ÜST VERİSİ

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

a. Hakem Değerlendirmeleri

b. Editör Kararı

c. Yazardan Gelen Revizyon Dosyası

4. EDİTÖR SON KARARI

1. MAKALE ÜST VERİSİ

Makale Başlığı(en)	The Scientific Justification of Revelation
Makale Başlığı(tr)	Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı
Gönderilme Tarihi	03-06-2022

Öz (en)

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view. Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than

Öz (tr)

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvmete duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelâm döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi farklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada Kelâm tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelâm döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme çabretti içerisinde bulunduğunu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi

Anahtar Kelimeler (en)	Kalam, Nubuwwa, Revelation, New Kalam, inspiration
Anahtar Kelimeler (tr)	Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmi Kelam, İlham
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	İsmail BULUT , ibulut@msn.com, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı.docx

The Scientific Justification of Revelation

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (ROR ID: 01x8m3269)
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Kalâm,
Corum/Turkey
ibulut@msn.com / ORCID: 0000-0002-8588-1585

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view.

Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically.

In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferid Vecdi and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question.

As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds.

It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz.

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvveteye duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır.

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürleri vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir.

Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimlerin İslâm düşüncesine özgün katkılar yaptığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kelam, İlham.

GİRİŞ

Ferid Vecdî, 'modernizmin orta çağ düşüncesinin aksine aklın üstünlüğüne inanması ve bilimsel deneylerle uyuşmayan her türlü otoriteyi reddetmesi' olgusundan hareketle dini meseleleri, akıl ve bilim ışığında ele almıştır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce ekollerinin ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.¹ Onun nübüvvet konusunda ileri sürdüğü tezler, materyalistlerin ortaya attıkları şüphelere cevap verme temelinde şekillenmektedir. Hatta onun kaleme aldığı tüm eser ve makaleleri için bu söylemi genelleştirilmek mümkündür. Dahası tüm yaşamını uğruna feda ettiği bilimsel çalışmalarının temel gayesini, akıl ve bilime dayanan çağdaş dini zihniyeti inşa etmekten ibaret olmuştur.

¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, Çev. Mehmet Aydın, İzmir, 1986, 75.

Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Vecdi, insan hayatındaki gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğunu söylemektedir.² Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve feshate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheli akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.³

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahyide genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracsız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.⁴

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.⁵

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.⁶ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.⁷

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Süruş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış

² Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

³ Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryetü'l-Lübnaniyye, 1993), 38. Ferid Vecdi'nin *el-Ezher* dergisinde nübüvvetle ilişkin yazdığı makaleler, M. Receb el-Beyyûmi tarafından bir araya getirilmiş ve yayınlanmıştır. *İlim ve Felsefe Işığı Altında Hz. Muhammed'in Hayatı* olarak adlandırılması eserin içeriğini ve hedefini de açıklamaktadır.

⁴ Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

⁵ Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, 277; Muhsin Demirci, "Gaybi Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V, Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul, 2003, ss. 79-95, 79-80.

⁶ Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, 277.

⁷ Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybi Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*, 2002, 79-80.

dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerekir.⁸

Ferid Vecdi vahyi, “Akıl ve duyular olmadan Allah’ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir.”⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Vecdi, vahyi ‘irfan’ olarak tanımlayan Abduh’un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdi, Allah’ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah’ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahyi göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.¹⁰

Ferid Vecdi’nin ‘bilimsel temellendirme’ çabası içerisinde vahyi başka bir yönden ele aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Vecdi’nin söz konusu tezini temellendirmek için ileri sürdüğü deliller tartışmaya açık olsa da nübüvvet literatürüne bir zenginlik kattığı söylenebilir.

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah’ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah’ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,¹¹ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Şibî Nu’mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah’ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdi’nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla İslâm’a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah’ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah’ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.¹²

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini

⁸ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Vahiy ve Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

⁹ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706; Vecdî, *es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmi ve’l-felsefe*, 45.

¹⁰ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706-709; Muhammed Abduh, *Tevhid Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

¹¹ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

¹² Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebeü’l-azîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmi keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.¹³

Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferid Vecdi'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."¹⁴ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdi'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.¹⁵ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁶

Vecdi, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.¹⁷ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdi'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdi, evrende akıl ve duyar dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'¹⁸ ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.¹⁹ Vecdi, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemlerle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemlerle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemlerle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri

¹³ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

¹⁴ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, IX/766.

¹⁵ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, IX/756.

¹⁶ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, IX/756-757.

¹⁷ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, IX/766.

¹⁸ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, IX/706; Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe*, 45-47.

¹⁹ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karni'l-İsrîn*, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun* (Kahire: Dâ'iretü Maârifü'l-Karni'l-İsrîn, 1932), 16-18.

hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalarından sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.²⁰

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,²¹ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.²²

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puységur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puységur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğunu' ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdi, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

1. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Vecdi, kelamcılarının ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Bu nedenle o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır.

Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantıki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli*

²⁰ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/766-768.

²¹ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toka, *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

²² Zekeriyya Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.²³

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnaî ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahiy dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karştı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.²⁴

Vecdi, nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma'yı ileri sürmektedir.

1.1. İlham

Vecdi ilhamı, "Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir."²⁵ olarak tanımlamaktadır. O, vahiy ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdi, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.²⁶

Vecdi, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.²⁷

²³ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

²⁴ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

²⁵ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, 8/675.

²⁶ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

²⁷ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar

Vecdi, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.²⁸

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun²⁹ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferid Vecdi, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*³⁰

Vecdi'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.³¹ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.³²

Düşünürümüze göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,³³ akli sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm* (genel ruh) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretisi ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.³⁴

Vecdi ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil³⁵ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyiş akıllı ve

ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girilmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz* (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

²⁸ Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994), 74.

²⁹ Vecdi'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yı ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

³⁰ Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *Alâ Itlâli'l-mezhebi'l-mâddî* (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

³¹ Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, 1/5,12.

³² Michael C. Corballis, *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

³³ "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

³⁴ Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*, 15.

³⁵ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların

düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradeden sâdir olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.³⁶

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek³⁷ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.³⁸

Vecdi'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.³⁹

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁴⁰ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdi gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak

---

gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I/54-62.

³⁶ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 60.

³⁷ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırganı karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının aciziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, I/120.

³⁸ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, I/120-121.

³⁹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁴⁰ Şiblî Nu'mânî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

1.2. Dâhilik

Ferid Vecdi'nin vahiy için getirdiği bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁴¹ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdi dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁴²

Düşünürümüz vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁴³ dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiy sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiy sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁴⁴

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁴⁵

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları ‘alan farkı’ olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶

⁴¹ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁴² Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 49-50.

⁴³ Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death* (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁴⁴ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 45-47.

⁴⁵ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 55.

⁴⁶ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

Zürkânî, “Fransız şair Rene’nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu” örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset’un (ö. 1857) “Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki meçhûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor...” örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁴⁷

Vecdi’nin ‘dâhilik’i bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan olması nedeniyle nübüvvetle delil olarak ileri sürdüğü görülmektedir. Çünkü ‘dâhilik’, insan akli ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için ‘vehbi’ olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece Vecdi’nin hem bir araç olarak ‘dâhilik’e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptığı söylenebilir.

1.3. Hipnoz ve Manyetizma

Ferid Vecdi’nin vahiy için bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁴⁸

1882 yılında Londra’da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psikik Araştırma Derneği’nde,⁴⁹ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Ferid Vecdi de ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁵⁰ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer

⁴⁷ Zürkânî, *Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân)*, I/122.

⁴⁸ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, I/24; Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 80-81; “Meydan-Larousse”, VI/103.

⁴⁹ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı ‘tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık’ olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁵⁰ Vecdi, *Dâ’iretü’l-maârifü’l-karnî’l-işrîn*, X/713.

(ö. 1815)'in⁵¹ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlılık'⁵² varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁵³ Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁵⁴

Düşünürümüze göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁵⁵ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, deneğin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani

⁵¹ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi *magnétism animal* olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 55-57.

⁵² İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, *manyetik akışkan*la oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli bir birlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 97-99.

⁵³ Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*, 16; Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye*, 74.

⁵⁴ Frederic Myers, *Human Personality* (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁵⁵ Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*, 18.

halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedenini etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁵⁶

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁵⁷ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahiy şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini

⁵⁶ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I/57-59; Draz, *en-Nebeü'l-azîm*, 93-94.

⁵⁷ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yönteme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdis herkesten tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân)*, I/117-118.

melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.”⁵⁸

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁵⁹

Vecdi, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdi’nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferid Vecdi’nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvete pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah’ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelamcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm’ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁶⁰

Yakın dönem kelamcıları, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri de geleneğe sonradan giren yanlış inançlar gibi dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelamcıları dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur. Tam tersine, onların hatalarını telâfi etmek, başlattıkları araştırma ve inceleme yolunu takip eden haleflerinin görevi olmalıdır.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁶¹ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, ‘deneysel psikoloji’ olarak yeni bir boyut kazanarak, ‘genel düşünce ve gözlemlere dayanan’ metodunun, ‘elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması’

⁵⁸ Zürkânî, *Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân)*, 1/119.

⁵⁹ Zürkânî, *Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân)*, 1/117-119.

⁶⁰ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 107.

⁶¹ Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 27.

şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁶²

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁶³ ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilişkisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁶⁴

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parçaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.^{65/66}

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyuvar aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duyuvar ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi

⁶² Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁶³ Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

⁶⁴ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, 6-7.

⁶⁵ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX/1* (1975), 41.

⁶⁶ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁶⁷

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁶⁸

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁶⁹

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spiritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan Vecdi'nin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşündürülemez. Yaşadığı devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında Vecdi'nin nübüvvete dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

SONUÇ

17. yüzyıldan itibaren Batı'da yaşanan Aydınlanma geleneğinin doğal bir sonucu olarak pozitivistizmin temel vurgusu, insan aklı ve bilimin geleneksel Tanrı ve din ilişkisinin yerine geçirilmesi olmuştur. Bu bağlamda her şeyi yeniden tasarlamayı ve kurgulamayı merkeze alan modern anlayış, insan ve toplumla ilgili durumların ve eylemlerin dinî niteliğini soyutlayarak tamamen aklî bir inşa tarzını benimsemiştir. Böylece insan ve toplum hayatı teosantrik yapıdan antroposantrik bir yapıya büründürülmüştür.

Bunun karşısında Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır. Ancak Müslümanların bu durumda ortaya koymaya çalıştıkları çözümlerin ideolojik ve totolojik önermeden öteye geçmediği görülmektedir. Nitekim Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında alternatif üretmekten ziyade "gerçek ve tek medeniyetin İslâm olduğu" veya "İslâm'ın gerçek medeniyete uygun olduğu" gibi söylemler dile getirilmiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir.

İslami modernizmin önemli simgelerinden Afgâni-Abduh çizgisinde yer alan Ferid Vecdi, Batı medeniyetinin meydan okumasına karşı, İslâm medeniyetinin alternatif hatta tek medeniyet olduğunu ortaya koymaya çalışan bir düşünürdür.

⁶⁷ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları* (İstanbul, 1949), 336-338.

⁶⁸ Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 339.

⁶⁹ Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/69-70.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferid Vecdi de tüm ilmi birikimini bu uğurda ortaya koymaya çalışmıştır. Onun düşüncelerinde ve ortaya atılan iddialara verdiği cevaplarda, Batılı düşünürlerin metodunu kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmıştır.

Vecdi, peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair akli delillerin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, çağımız insanının deneysel kanıtlara önem verdiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanması gerektiğini düşünmesi nedeniyle farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine ona göre, deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Ona göre bu özel bilgilerin kaynağı madde ötesi âlemdir. Bütün bunlar, insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissi delillerdir.

Vecdi'nin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahiy bir olgu olarak ele aldığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde olduğunu belirtmek gerekir.

Vecdi, isra örneğinde vahiy gibi mucizenin de bilimsel olarak açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görmektedir. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁷⁰

Vecdi'nin vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle **ispatlamaya çalışması, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu olarak cevap verme çabasıdır. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme adapte olması ne kadar mümkün olabilir? Gelenek-modernite çatışmasında modern bilimden yararlanma ölçüsü dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdi'nin bu konularda genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sahip çıktığı ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda bulunduğu görülmektedir. Öyle ki pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan söz konusu bilimin veri ve teorilerini genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmiştir. Yenilik arayışı içindeki Vecdi'nin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulaması beklenebilir. Ancak şu da göz ardı edilmemelidir ki o dönemde insanlar, bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda, 19. yüzyıl şartlarında yaşamışlardır.**

Nübüvvet ve vahiy bilimsel açıdan ele alması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşımı, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durması, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretileri yeniden yorumlamaya çalışması ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmesi, açısından Vecdi'nin İslâm düşüncesine özgün katkılar yaptığı söylenebilir.

⁷⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özerverli, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX/1 (1975)*, 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.

Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-Işrîn, 1932.

Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.

Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.

Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

"Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Üniversitesi

Değerlendirme Tarihi: 28-06-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiyei dergisinin yayın kapsamına uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiyei?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *tebrik ederim özgün bir çalışma olmuş (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz: *makale hakemlere göndrerilebilir.*

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Üniversitesi

Değerlendirme Tarihi: 27-06-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Kısmen / Partially (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiye ni dergisinin yayın kapsamına uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiye ni?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerileriniz: *-Vahiy ile ilgili bütün tartışmalar, fikirler, Batı karşısında bir tavır alışın bir yansıma olarak değerlendirilmiştir. Yazıdaki İslam ilim-kültür-düşüncesini tek bir etkenin (Batı) yönlendirdiğine dair bu zihniyet isabetli sonuçlara ulaşamayabilir. Bir kez daha gözden geçirilmesi önerilir. - Sonuç, yazının büyük bir özetidir. Böylesine ciddi bir konunun sonucu böyle olmamalıydı. (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz: *-Vahiy ile ilgili bütün tartışmalar, fikirler, Batı karşısında bir tavır alışın bir yansıma olarak değerlendirilmiştir. Yazıdaki İslam ilim-kültür-düşüncesini tek bir etkenin (Batı) yönlendirdiğine dair bu zihniyet isabetli sonuçlara ulaşamayabilir. Bir kez daha gözden geçirilmesi önerilir. -Sonuç, yazının büyük bir özetidir. Böylesine ciddi bir konunun sonucu böyle olmamalıydı.*

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

İki not:

-Vahiy ile ilgili bütün tartışmalar, fikirler, Batı karşısında bir tavır alışın bir yansıma olarak değerlendirilmiştir. Yazıdaki İslam ilim-kültür-düşüncesini tek bir etkenin (Batı) yönlendirdiğine dair bu zihniyet isabetli sonuçlara ulaşamayabilir.

-Sonuç, yazının büyük bir özetidir. Böylesine ciddi bir konunun sonucu böyle olmamalıydı.

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvmete duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kelam, İlham.

The Scientific Justification of Revelation

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy

from a mental point of view. Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds. It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

Giriş

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefi savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan

¹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", *Makâlât 1* (1999), 59.

modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁸

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese⁹ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹⁰ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmî dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹¹

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri

³ W. Montgomery Watt, İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kalam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2/2, 2004, 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci", 60.

⁸ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

⁹ Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

¹⁰ İlhan Kutluer, "Pozitivism", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹¹ Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, 77-78.

ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹² düşüncesi doğmuştur.¹³

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁴ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihtiyacı olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁵ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihtiyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁶ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁷ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁸

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılacağı savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.¹⁹

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²⁰

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelim döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin

¹² Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikirsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹³ İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁴ İsmail Bulut, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁵ Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", Huccetullâhi'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁶ Şaban Ali Düzgün, Din Birey ve Toplum (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁷ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

¹⁸ Muhammd Zaki Badawi, The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²¹ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheli akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²²

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²³

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁴

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁵ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁶

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla

¹⁹ Şiblî Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.

²⁰ Etienne Gilson, Tanrı ve Felsefe, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²¹ Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, 119; Fazlurrahman, İslamî Yenilenme Makaleler I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²² Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 38.

²³ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁴ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı, 2002, 79-80.

²⁵ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁶ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünnî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Sürüş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.²⁷

Ferîd Vecdî vahyi, “Akıl ve duyular olmadan Allah’ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir.”²⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahyi ‘irfan’ olarak tanımlayan Abduh’un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah’ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah’ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahyi göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duyularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.²⁹

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah’ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah’ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³⁰

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah’ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³¹

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah’ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah’ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³² diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu’mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah’ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³³

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel

²⁷ Mustafa Öztürk, Kur’an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

²⁸ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe, 45.

²⁹ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³⁰ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü’l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

³¹ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³² M. Sait Özervanlı, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³³ İsmail Bulut, Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁴ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁵ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁶ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁷

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.³⁸ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'³⁹ ile vahyi bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴⁰ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemlerle irtibatlı ve bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevî âlemlerle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemlerle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri

³⁴ *Bulut, Nübüvveti Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi, 66.*

³⁵ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.*

³⁶ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.*

³⁷ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.*

³⁸ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.*

³⁹ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-47.*

⁴⁰ *Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.*

hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴¹

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴² şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴³

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durum 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen İlâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁴

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766-768.

⁴² Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴³ Zekeriyya Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

⁴⁴ Abduh, Tevhid Risâlesi, 155.

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁵ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁶

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantiki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁴⁷

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnâî ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁴⁸

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahyi temellendirmede, ilâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zûrkânî ve Şiblî gibi âlimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

⁴⁵ İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341), I/14.

⁴⁶ Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 109.

⁴⁷ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.

⁴⁸ Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), I/77-79.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁴⁹

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerli bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilir kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵⁰ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelamcılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah’ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵¹ olarak tanımlanmaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret’in ilhamıdır.⁵²

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemlerle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵³

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları

⁴⁹ Arikdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵¹ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn, 8/675.

⁵² Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe, 45-46.

⁵³ Vecdî’nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika’da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁴

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁵ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.⁵⁶

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlenmek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁵⁷ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁵⁸ Düşünre göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁵⁹ akli sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm* (*genel ruh*) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretisi ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶⁰

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶¹ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyiş akil ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶²

⁵⁴ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994), 74.

⁵⁵ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'ya ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmalıdır.

⁵⁶ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁵⁷ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/5,12.

⁵⁸ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁵⁹ "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶⁰ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 15.

⁶¹ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, I/54-62.

⁶² Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶³ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁴

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipden haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁵

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁶ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşıya da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁶⁷ olarak tanımlanmaktadır.

⁶³ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: “Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürlür. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgan karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanılan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişme yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir.” Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölümlerine doğacak çocuklarının acziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?” *Zürkânî*, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/120.

⁶⁴ *Zürkânî*, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/120-121.

⁶⁵ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁶ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁶⁷ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁶⁸

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers’in (ö. 1901)⁶⁹ dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiy sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiy sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷⁰

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷¹

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları ‘alan farkı’ olduğunu ileri sürmüştür.⁷²

Zürkânî, “Fransız şair Rene’nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğu” örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset’un (ö. 1857) “Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki meçhûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor...” örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷³

Dâhilik’in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvvete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü ‘dâhilik’, insan akli ve

⁶⁸ Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmi ve’l-felsefe, 49-50.

⁶⁹ Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşaması)* adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁷⁰ Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmi ve’l-felsefe, 45-47.

⁷¹ Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmi ve’l-felsefe, 55.

⁷² Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

⁷³ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmü’l-Kur’ân), I/122.

emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁴

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psişik Araştırma Derneği'nde,⁷⁵ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁶ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)'in⁷⁷ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlının'⁷⁸ varlığı, hipnoz uygulamaları

⁷⁴ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.

⁷⁵ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁶ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713.

⁷⁷ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétism animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁷⁸ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı

aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁷⁹ Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸⁰

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸¹ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, denegin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedenin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸²

---

kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli kutuplar birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁷⁹ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸⁰ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸¹ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 18.

⁸² Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸³ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.”⁸⁴

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁵

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz

⁸³ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği’nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöneme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman denegi getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneginin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca denegin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde denegin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneye bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca denegini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneye gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-118.

⁸⁴ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/119.

⁸⁵ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-119.

ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvvete pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelimcilerinin vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁶

Yakın dönem kelimcileri, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman zaman zaman farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelimcileri dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁸⁷ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁸⁸

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan

⁸⁶ Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁸⁷ Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

⁸⁸ Kerim Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁸⁹ ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹⁰

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmandan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.^{91/92}

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duyulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmekteydiler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹³

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁴

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan

⁸⁹ *Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.*

⁹⁰ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, 6-7.

⁹¹ *Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.*

⁹² Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

⁹³ *İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.*

Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁵

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spiritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtlandığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvveti dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

17. yüzyıldan itibaren Batı'da yaşanan Aydınlanma geleneğinin doğal bir sonucu olarak pozitivistimin temel vurgusu, insan aklı ve bilimin geleneksel Tanrı ve din ilişkisinin yerine geçirilmesi olmuştur. Bu bağlamda her şeyi yeniden tasarlamayı ve kurgulamayı merkeze alan modern anlayış, insan ve toplumla ilgili durumların ve eylemlerin dinî niteliğini soyutlayarak tamamen aklî bir inşa tarzını benimsemiştir. Böylece insan ve toplum hayatı teosantrik yapıdan antroposantrik bir yapıya büründürülmüştür.

Bunun karşısında Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır. Ancak Müslümanların bu durumda ortaya koymaya çalıştıkları çözümlerin ideolojik ve totolojik önermeden öteye geçmediği görülmektedir. Nitekim Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında alternatif üretmekten ziyade "gerçek ve tek medeniyetin İslâm olduğu" veya "İslâm'ın gerçek medeniyete uygun olduğu" gibi söylemler dile getirilmiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

⁹⁴ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁵ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁶

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arikdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevi'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.

⁹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cüendioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullâh. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Hucce-tullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleleri I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özerverli, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özerverli, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddikî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maâri'î'l-karni'l-işrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maâri'î'l-Karni'l-işrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübniyye, 1994.

- Watt, W. Montgomery. *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology). çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abduhahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 28-06-2022

Yazara Not: Sn. Yazar Çalışmanızı Yayın Kurulu inceleme raporlarına göre
tashih edip, hakem sürecine alınması için sisteme yükleyebilirsiniz. Bilgilerinize.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı.docx

Tarih:01-07-2022

The Scientific Justification of Revelation

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (ROR ID: 01x8m3269)
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Kalâm,
Corum/Turkey
ibulut@msn.com / ORCID: 0000-0002-8588-1585

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view.

Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically.

In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research in the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question.

As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds.

It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz.

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvveteye duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır.

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir.

Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmî faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi farklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir.

Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kelam, İlham.

GİRİŞ

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefi savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan

¹ William Montgomery Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumlarının bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslam'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivistin Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", Makâlât 1 (1999), 59.

³ W. Montgomery Watt, İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kalam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2/2, 2004, 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, Nutuklar ve Konferanslar (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacılığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabilceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikirsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", Huccetullâhi'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, Din Birey ve Toplum (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddîkî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslam'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelimeler döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatinde dirler.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheli akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracsız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

²⁰ *Şiblî Nu'mânî*, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.

²¹ Etienne Gilson, Tanrı ve Felsefe, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.

²³ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.

²⁴ Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, 119; Fazlurrahman, İslamî Yenilenme Makaleler I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-işrîn (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretlerle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünnî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Süruş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiyi, "Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir."³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan söz, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³³

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlim Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 45.

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmi keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şibî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabileceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler

³⁴ *Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî*, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁵ *M. Sait Özervarlı*, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ *İsmail Bulut*, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ *Bulut*, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi, 66.

³⁸ *Vecdî*, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

³⁹ *Vecdî*, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.

⁴⁰ *Vecdî*, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.

⁴¹ *Vecdî*, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyarlar dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvmete delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemlerle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemlerle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemlerle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrâîn, 1932), 16-18.

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/766-768.

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁶ Zekeriyya Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

'somniaambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyarlar ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen ilâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantiki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnâ ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar

⁴⁷ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, 155.

⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341)*, I/14.

⁴⁹ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 109.

⁵⁰ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 45-46.

birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahiy temellendirmede, ilâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürkânî ve Şiblî gibi alimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmekle birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılacak kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelimacılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, "Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir."⁵⁴ olarak tanımlamaktadır. O, vahiy ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

⁵¹ Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

⁵² Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, 8/675.

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemlerle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahsedilen bir nefestir.⁵⁹

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünre göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak

⁵⁵ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

⁵⁶ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993)*, I/12.

⁵⁷ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994)*, 74.

⁵⁸ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yi ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931)*, II/14-15.

⁶⁰ Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, I/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

doğar,⁶² akli sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm* (*genel ruh*) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretisi ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyiş akil ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradeden sâdir olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların İlâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durum olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen,

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶³ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 15.

⁶⁴ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/54-62.

⁶⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürlere. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgana karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişime yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşerelere akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölümlere doğacak çocuklarının acizyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120.

⁶⁷ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120-121.

inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘aklın rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaşıracaktır.⁷¹

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiy sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiy sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip

⁶⁸ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁹ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁰ Ahmet Cevzici, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁷¹ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 49-50.

⁷² Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death* (İnsanın Kişiliği ve Gövdесinin Ölümünden Sonra Yaşaması) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁷³ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.

insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları 'alan farkı' olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, "Fransız şair Rene'nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğu" örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset'un (ö. 1857) "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..." örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik'in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvvetle delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü 'dâhilik', insan aklı ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psişik Araştırma Derneği'nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok

⁷⁴ *Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 55.*

⁷⁵ *Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.*

⁷⁶ *Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/122.*

⁷⁷ *Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/24; Arikdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.*

⁷⁸ *Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce*

sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)'in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlının'⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

---

vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimliler birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸³ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁴ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 18.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, deneğin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü

⁸⁵ Zürkânî, Menâhilü'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, I/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöneme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafle... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/117-118.

vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber'in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber'e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah'ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvete pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelimcilerinin vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelimcileri, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelimcileri dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin

⁸⁷ *Zürkânî*, Kur'an ilimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/119.

⁸⁸ *Zürkânî*, Kur'an ilimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/117-119.

⁸⁹ *Özervarlı*, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁹⁰ *Schultz - Ellen*, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴⁹⁵

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duyulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihni hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara

⁹¹ Kerim Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁹² Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

⁹³ Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, 6-7.

⁹⁴ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul

⁹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için ilettiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvete Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevi'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Dücane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Huccetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hız Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.

- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şhrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology)*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 04-07-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? / Does the manuscript title reflect the subject matter studied accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makalede kullanılan başlıklandırma formatı İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Does the title format used in the manuscript conform to the ISNAD Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Öz, yeterli ve uygun mu? / Is the Turkish abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Abstract yeterli ve uygun mu? / Is the abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? / Do the Turkish Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Keywords uygun olarak seçilmiş mi? / Do the specified English Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Arapça özel isimlerin imlasında İSNAD'a uyulmuş mu? / Does the author follow the ISNAD Citation Style on writing the names of Arabic works?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the ISNAD Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the ISNAD Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, İsnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Abbreviations used in the study do they conform to the ISNAD Citation Style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Atıf ve alıntılar uygun mu? / Are the footnotes of the manuscript prepared in accordance with citation style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Kaynakça İSNAD'a uygun olarak hazırlanmış mı? / Is the bibliography of the manuscript prepared in accordance with the ISNAD Citation Style?:

Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Ön İnceleme Rapor Eki, dergi sistemine eklendi mi? / Has the pre-review report supplement been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara*

Açık)

Benzerlik Raporu, dergi sistemine eklendi mi? / Has the similarity report been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Benzerlik oranı yüzde kaçtır? / What is the similarity score?: *%20 (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini dergi sistemine yüklemelidir. / The author should correct the stated deficiencies and upload the manuscript to the journal system. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *Sayın Yazar, Çalışmanızın ön incelemesi ve intihal benzerlik taraması yapılmıştır. Rapor eklerini dosyalar sekmesinde görebilirsiniz. Çalışmanızı en kısa sürede ön inceleme raporu çerçevesinde tashih ederek sisteme yüklemenizi istirham ederiz. Eskiye Dergisi Ön İnceleme ve İntihal Taraması Ekibi Hümevra S. Hacıbrahimoğlu (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz:

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Yazar : İsmail Bulut Sayfa Sayısı : 19 Kelime Sayısı : 11299 Karakter Sayısı : 89048

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%20	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Gümüşhane Üniversitesi - Muhammed Ferid Vecdi'de nübüvvetin bilimsel temellendirilmesi	%10
2	~~[ÇIKARILAN KAYNAK] # Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Bulgaristan Âlimlerinden Mehmed Fikri'nin Tasavvurunda Gazzâli ve Felsefesi~~	<%1
3	Turkish Journal of Shiite Studies - Kâsım er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin'in Görüşleri Çerçevesinde Nas ve Tayin Düşüncesinin Erken Dönem Zeydilik'teki Yansımaları	<%1
4	~~[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - İktidar Olmanın ve Muhalefette Bulunmanın Ahlâkî Söylemlere Etkisi - Erken Dönem İslam Düşüncesi Bağlamında Bir Değerlendirme - = Being in Power and Being in Opposition Effect on Moral Discourses - An Evaluation in the Context of Early Islamic Thought-~~	<%1
5	İstanbul Teknik Üniversitesi - 100 metre açıklıklı çelik kafes demiryolu köprüsündeki eleman kayıplarının kırılma eğrileri üzerindeki etkisi	<%1
6	~~[ÇIKARILAN KAYNAK] # Akdeniz İİBF Dergisi - Merkez Bankası Kredibilitesinin Ölçümüne Alternatif Bir Yöntem Arayışı - Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Örneği-~~	<%1

7	<p>[ÇIKARILAN KAYNAK] # Tefsir Araştırmaları Dergisi - Osmanlı Tefsir Geleneği Çerçevesinde İbn Kemal Paşa'nın Gayb Ayetleri Hakkındaki Yorumları - Risâle fi Tahkiki'l-Gayb Özelinde Bir İnceleme-</p>	<%1
8	<p>The Journal of Academic Social Science Studies - BASRA MU'VEZİLE EKOLÜNÜN ÖNEMLİ ÂLİMLERİ VE FİKİRLERİNİN TEŞEKKÜLÜNDE AİLEVİ İLİŞKİLER</p>	<%1
9	<p>Hacettepe Üniversitesi - Methods used in the Turkish translation of legal terminology in the judgments of the European Court of Human Rights</p>	<%1
10	<p>Necmettin Erbakan Üniversitesi - Modern dönemde anlam genişlemesine uğrayan Kur'an'daki siyasi kavramlar (Tağut-şûra-mustaz'af-cahiliyye)</p>	<%1
11	<p>Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - KASAS SÛRESİ 38. ÂYET BAĞLAMINDA KUR'ÂNI KERİM'DEKİ TARİHSEL VERİNİN RASYONEL OLMADIĞI İDDİASI</p>	<%1
12	<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi - DOĞAL REKLAMLARIN MARKA FARKINDALIĞI OLUŞTURMA ROLLERİNİN TAKİP EDİLME MOTİVASYONLARINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</p>	<%1
13	<p>[ÇIKARILAN KAYNAK] # Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi - Effects of Prestige, Experience and Word-of-Mouth Communication on University Preferences</p>	<%1
14	<p>CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Dergipark) - Poster Bildiriler</p>	<%1
15	<p>[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi Kitaplar - 2. Uluslararası Eğitimde Yeni Arayışlar Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı</p>	<%1
16	<p>[ÇIKARILAN KAYNAK] # OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi - Genelleştirilmiş Problemler İnternet Kullanım Ölçeği 2'nin Türkçe'ye Uyarlama Çalışması</p>	<%1
17	<p>www.ktp.isam.org.tr - İran'da Şii-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları</p>	<%1
18	<p>Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - GELENEK VE MODERNİZM BAĞLAMINDA İSLAM</p>	<%1
19	<p>ttkb - İslam Ansiklopedisi - Cilt 34</p>	<%1

20	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - İslamism Discussions in Intelligentsia of Constitutional Period = Meşrutiyet Dönemi Aydınlarında İslamcılık Tartışmaları	<%1
21	ANKARA ÜNİVERSİTESİ - CELAL NURİ İLERİ'NİN DİNİ VE İÇTİMAİ HAYATA BAKIŞI	<%1
22	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Üniversitesi - İlimli İslam ve Muhafazakar Demokrasi (Ak Parti Örneği)	<%1
23	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Cumhuriyet dönemi siyasal İslamcılığın İslam felsefesi açısından değerlendirilmesi	<%1
24	Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi - TÜRKİYE'DE YÜKSELEN SİYASAL İSLAM'IN POSTMODERN NEDENLERİ	<%1
25	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Dicle Üniversitesi - Son dönem Osmanlı aydınlarında batıcılık, İslamcılık ve milliyetçilik	<%1
26	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Uludağ Üniversitesi - Osmanlı'dan modern Türkiye'ye geçiş döneminde aydınların medeniyet-din ilişkilerine bakışı: Hüseyin Kâzım Kadri ve Musa Cârullah Bigiyef örneği	<%1
27	Necmettin Erbakan Üniversitesi - Kadı Abdülcebâr'ın Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'de İslam mezheplerine bakışı	<%1
28	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - İslamcılığın Osmanlıdan Cumhuriyete kadar tarihi süreci ve gelişimi (1830-1924)	<%1
29	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Yüzüncü Yıl Üniversitesi - II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına göre sultan II. Abdülhamid	<%1
30	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi - Sadık Albayrak'ın hayatı, eserleri ve İslamcılık düşüncesi	<%1
31	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Medeniyet Üniversitesi - Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin postkolonyal teori çerçevesinde incelenmesi: Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç'un dergi yazıları örneği	<%1
32	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Sebil Gazetesi'nde Yahudilik	<%1
33	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Ömer Nasuhi Bilmen'e göre itikadi İslam mezhepleri ve dini akımlar	<%1

34	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi - İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışları: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği – Religius Understanding of the Faculty of Theology Students the Example Faculty of Theology at Tekirdağ Namık Kemal University	<%1
35	Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - ROGER GARAUDY'NİN TEVHİD YORUMU	<%1
36	İstanbul Üniversitesi - Tefsirin mahiyeti üzerine: Muhammed et-Tâhir İbn Aşûr'un müdevven bir ilim olarak tefsire yaklaşımı	<%1
37	Ankara Üniversitesi - Ashâbu'l-hadis'in akaid metinlerinde dışlayıcı söylem(3./9. asır reddiye literatürü)	<%1
38	http://arxiv.org - Internet Source	<%1
39	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Öndokuz Mayıs Üniversitesi - Dirayet tefsirleri geleneğinde Kur'an'daki kevnî ayetlerin yorumlanma biçimleri	<%1
40	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Tefsir ve Şerh İlimlerinin Mukayesesi	<%1
41	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ebook - Bedri Gencer – İslam da Modernleşme 1839-1939	<%1
42	İstanbul Üniversitesi - II. Meşrutiyet dönemi İslamcılık akımının medrese algısı (1908-1918)	<%1
43	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi - Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk'ında medeniyet tasavvuru	<%1
44	İstanbul Üniversitesi - Din eğitimi açısından Kurân-ı Kerim'de itaat kavramı	<%1
45	[ÇIKARILAN KAYNAK] # DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü - Kelam ve tasavvuf açısından nübüvvet: Fahreddin er-Razi ve İbnü'l-Arabi örneği	<%1
46	Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - MÜSLÜMAN GELENEĞİNDE VAHİY ANLAYIŞI	<%1
47	[ÇIKARILAN KAYNAK] # TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI - KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE NÜBÜVVET VE NÜBÜVVETİN İNSANLIK İÇİN ÖNEMİ	<%1
48	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Şafii'nin Kelam Anlayışı = Shafii's Understanding of Kalam	<%1

49	Sakarya Üniversitesi - Ulûmü'l-kur'ân açısından menâhilü'l-irfân	<%1
50	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi - Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet içi eğitim kurslarında kıraat eğitimi (İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi örneği)	<%1
51	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İğdır Üniversitesi - Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin Ulûhiyyet anlayışı	<%1
52	[ÇIKARILAN KAYNAK] # hayrettinkaraman.net - Internet Source	<%1
53	[ÇIKARILAN KAYNAK] # ARTS: Artuklu sanat ve beşeri bilimler dergisi (Online) - Necati Cumalı'nın Tiyatrolarında Türk Tarihi	<%1
54	Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Dergipark) - Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân)	<%1
55	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi - KRİPTO PARA TEKNOLOJİSİ VE İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN MEŞRUIYETİ	<%1
56	tr.wikipedia.org - Internet Source	<%1
57	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.supermeydan.net - Internet Source	<%1
58	İstanbul Üniversitesi - Bedri Ruhselman ve metafizik görüşleri	<%1
59	Kırklareli Üniversitesi - Reinhart P. A. Dozy'nin Tarih-i İslamiyet adlı eserinin felsefi açıdan incelenmesi (İsmail Fenni, Manastırlı İsmail Hakkı, Filibeli Ahmet Hilmi örneği)	<%1
60	Necmettin Erbakan Üniversitesi - Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'ye göre İslâm düşüncesinin problemleri	<%1
61	Wikipedia TR - Britanya Psikik Araştırma Derneği	<%1
62	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sivas Cumhuriyet Üniversitesi - Samiha Ayverdi ve Peyami Safa'nın romanlarında spiritüalizm	<%1

63	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Tarih Kritik Dergisi (Dergipark) – Kıbrıs'tan Geçen Beyaz Ruslar	<%1
64	Felsefe Dünyası - . KLASİK MATERYALİZMİN MAHİYETİ VE SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNÜRLERİ ARASINDA YAYILIŞI	<%1
65	[ÇIKARILAN KAYNAK] # keremdoksat.com – Internet Source	<%1
66	Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - MUHAMMED ESED'İN SAVAŞ-GANİMET İLİŞKİSİNE DAİR APOLOJETİK YORUMUNUN MÜFESSİRLERİN YORUMU İLE MUKAYESESİ VE ELEŞTİRİSİ	<%1
67	[ÇIKARILAN KAYNAK] # darulfunun-ilahiyat – Filibeli Ahmed Hilmi'nin Din Anlayışı	<%1
68	İslam Araştırmaları Dergisi - İlahi Hitap -İlham İlişkisi = The Relation of Divine Adress -Inspiration	<%1
69	sorularlailslamiyet.com - Internet Source	<%1
70	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi – İsnâaşeriyye'ye Göre Masum İmamların Allah Teâlâ ile İletişim Vasıtası Olarak İlham ve Diğer Bilgi Kaynakları	<%1
71	Kocaeli Üniversitesi - Dünyada ve Türkiye'de çalışma hayatında maneviyat ekseninde dikkat(lilik) temelli eğitim modelleri	<%1
72	0 - Tıbbî Sosyal Hizmetlerde Manevî Bakım	<%1
73	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – Tefsir-mantık ilişkisi	<%1
74	Marmara Üniversitesi - Hz. Peygamber'in Kur'an vahyi dışında bilgilendirilmesi	<%1
75	Gazi Üniversitesi - Matematik öğretmen adaylarının bazı geometrik kavramlara ait jestlerinin incelenmesi	<%1
76	Gazi Üniversitesi - Geçmişten günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye etkileri: İdil örneği	<%1

77	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi - Din-bilim ilişkisi bağlamında mucize (Ferid Vecdi örneği)	<%1
78	0 - Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ŞÜİFD Cilt: 9 - Sayı: 20 Sayı Tam Dosyası.	<%1
79	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - Sinemada korku ve din: 2000 sonrası Amerikan ve Türk filmlerinde cin unsurunun çözümlemesi (Eleştirel kuram ve göstergebilimsel metodoloji çerçevesinde)	<%1
80	Marmara Üniversitesi - Sünnet sosyolojisi	<%1
81	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Kafkas Üniversitesi - V. Nabokov'un romanlarında aşkın türleri ('Maşenka', 'Karanlıkta Kahkaha' ve 'Ada ya da Arzu' romanları örneklerinde)	<%1
82	Tokat İlmîyat Dergisi - İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE NÜBÜVVETİN VEHBİLİĞİ-KESBİLİĞİ MESELESİ	<%1
83	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Anadolu Üniversitesi - DAVRANIŞ BİLİMLERİ II	<%1
84	ipfs.io - Internet Source	<%1
85	İstanbul Medeniyet Üniversitesi - Peyami Safa'nın romanlarında spiritüalizm	<%1
86	Marmara Üniversitesi - Reklamlarda hipnotik dil kullanımı	<%1
87	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Ahmet Yağar Ocak - Türkler Türkiye ve slam Yaklaşım Yöntem ve Yorum Denemeleri - 6.Baskım İstanbul-2013 İletişim Yay.	<%1
88	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.ktp.isam.org.tr - Sadreddin Konevi'nin Vahdet-i Vücûd ve İnsan Anlayışı	<%1
89	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Balıkesir Üniversitesi - Kültür ekonomisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği	<%1

90	[ÇIKARILAN KAYNAK] # gmag.com.tr - Internet Source	<%1
91	[ÇIKARILAN KAYNAK] # e - Hız. Peygamber'in Sıreti, Ahlakı ve Daveti	<%1
92	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Kişilik Gelişiminde İçsel Çatışmanın Rolü: Nefsin Mertebelerinden Olumlu Çözölmeye Karşılaştırmalı Bir Analiz	<%1
93	- Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz	<%1
94	Ankara Üniversitesi - Kelam'da nefis fenomenolojisi	<%1
95	Uludağ Üniversitesi - Kabir hayatı ve Arnavutluk'ta âhîret anlayışı	<%1
96	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi - İlâhî hitâbın karakteristiği	<%1
97	İslam Araştırmaları Dergisi - Kummî Tefsirinde Kur'ân'ın Metni Konusundaki Tahrif İddialarının İncelenmesi = Examination of the Claims of Distortion on the Qur'ân which is in al-Qummî Commentary	<%1
98	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Afyon Kocatepe Üniversitesi - Sosyal bilgiler öğretiminde ortaokul öğrencilerinin hiper metin ve hiper ortam kullanımına yönelik görüşleri: Afyonkarahisar örneği	<%1
99	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Gazi Üniversitesi - Müzik öğretiminde bilgisayar destekli programlı öğretim yönteminin etkililiği	<%1
100	islamansiklopedisi.org.tr - Internet Source	<%1
101	islamansiklopedisi - TDV İslâm Ansiklopedisi - 12004552	<%1
102	www.ktp.isam.org.tr - Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci ve Din Anlayışında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözömlemesi)	<%1
103	www.berikanyayinevi.com.tr - Internet Source	<%1

104	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.ktp.isam.org.tr Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Tesiri	<%1
105	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.imge.com.tr Internet Source	<%1
106	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi Kelâm Alanında Yeniden Sistematik Yapılanma Zorunluluğu ve Temelleri	<%1
107	[ÇIKARILAN KAYNAK] # sizeerp.com Internet Source	<%1
108	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marife Dini Araştırmalar Dergisi (Dergipark) SAHTEKÂRLIĞIN TARİHİ: BİLİM+SİYASET=ORYANTALİZM — Musul Kadısı İmam Alizâde'nin Mektubu	<%1
109	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali adlı eserinde hikmet-i teşri'	<%1
110	[ÇIKARILAN KAYNAK] # - Kuresellesme Surecinde Türkiye — Ganer Taslaman	<%1
111	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi - Erken dönem İslam düşüncesinde siyasetin itikat üzerindeki etkisi	<%1
112	Ankara Üniversitesi - Peygamberlerin gaybı bilme imkanı	<%1
113	Süleyman Demirel Üniversitesi - Sâmiha Ayverdi'nin kurgu evreninde insanın içsel gelişimi ve dönüşümü	<%1
114	Marmara Üniversitesi - Sebilürreşad dergisi bağlamında osmanlının son dönemindeki kelami tartışmalar	<%1
115	İslam Araştırmaları Dergisi - İslamofobinin İslâm Araştırmaları Üzerindeki Etkisi	<%1
116	Gaziantep Üniversitesi - Çağdaş İslam düşüncesinde kelâmın temel meseleleri	<%1
117	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Yorumlamanın İmkânı = Possibility to Interpret the Qur'an with Scientific Data	<%1

Filtrelere uygun sonuçlar
güncellendi.

1 / 19

Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (ROR ID: 01x8m3269)

İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Kalâm, Corum/Turkey

ibulut@msn.com / ORCID: 0000-0002-8588-1585

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvveteye duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır.

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruhi ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir.

Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkar faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözüme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlama iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazeyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir.

Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığı ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medenyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kelam, İlham.

The Scientific Justification of Revelation

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to

prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view.

Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically.

In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research in the framework of Ferid Vecdi and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question.

As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds.

It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

GİRİŞ

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefî savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslâm düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumlarının bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması,

¹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", *Makâlât 1* (1999), 59.

³ W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin

eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslâm dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslâm'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metod ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivist Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmi ve fikri durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütünüdür içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", Kelam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2/2, 2004, 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, Nutuklar ve Konferanslar (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikrîsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

katkıda bulunmakla kalmamış, ihtiyacı olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihtiyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncecinin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmî çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabilceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncecinin yenilenmesi yeni ilmi kelimeler döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap

¹⁶ Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğlan, "İmam Şah Velîyullah Dihlevî", Huccetullâhî'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Alî Düzgün, Din Birey ve Toplum (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

¹⁹ Muhammd Zaki Badawî, The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Sıddîkî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

²⁰ Şiblî Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedid, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahrân: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, es-Siratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Misriyyetü'l-Lübniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.

²¹ Etienne Gilson, Tanrı ve Felsefe, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.

²³ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.

Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin

vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheci akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Sürüş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiy, "Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir."³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

²⁴ Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, 119; Fazlurrahman, İslamî Yenilenme Makaleleri I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beirut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45.

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhîd Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzetmektedir.³³

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abdud, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmâlî M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

³⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmü'l-Kur'ân), çev. Halîl Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 1/122.

³⁵ M. Saîd Özervarî, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ İsmail Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferîd Vecdî (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferîd Vecdî, 66.

³⁸ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

³⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.

⁴⁰ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.

âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştirmeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvvetle delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınır, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinataki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra miknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puységur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puységur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19.

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713-715; Muhammed Ferid Vecdî, el-İslâm dinun âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766-768.

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁶ Zekeriyâ Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirilmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybi bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen ilâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantıki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede akli deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnâî ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahiy temellendirilmede, ilâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürcânî ve Şibî gibi

⁴⁷ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, 155.

⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlim-i Kelâm (İstanbul, 1341)*, 1/14.

⁴⁹ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 109.

⁵⁰ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

⁵¹ Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdetin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

alimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma' kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve suur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilecek kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelmacılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, "Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir."⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. O, vahiy ve peygamberliği, evrende akıl ve duylar dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahiyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahade etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

⁵² Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, 8/675.

⁵⁵ Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.

⁵⁶ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkas, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

⁵⁷ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*⁵⁹

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünürce göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶² aklı sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada *vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun* tarzda bahşedildiği *ruh-u âm (genel ruh)* olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretici ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyiş akil ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdir olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık

⁵⁸ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yı ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, el-İslâm dînin âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁶⁰ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶³ Vecdî, el-İslâm dînin âmmun hâlidun, 15.

⁶⁴ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhîlik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, I/54-62.

⁶⁵ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürlür. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgan karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyunun girişime yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu

onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaip haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında **akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı** düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhililiği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, **akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu**” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları **‘akıl rolünün olmadığı bir durum’** olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁷¹

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers’in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara **dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini** belirtmektedir:

tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir.” Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının acziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?” Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmü'l-Kur'ân), I/120.

⁶⁷ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmü'l-Kur'ân), I/120-121.

⁶⁸ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁹ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁷¹ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 49-50.

⁷² Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşaması) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Akılın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiyi sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiyi sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, akıl ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları ‘alan farkı’ olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, “Fransız şair Rene’nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu” örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset’un (ö. 1857) “Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilk edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor...” örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtni ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahiy insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik’in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvmete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü ‘dâhilik’, insan akli ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için ‘vehbî’ olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak ‘dâhilik’e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra’da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psişik Araştırma Derneği’nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları

⁷³ Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁷⁴ Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 55.

⁷⁵ Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

⁷⁶ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fi ‘Ulûmi'l-Kur’ân), I/122.

⁷⁷ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerra - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakçaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; “Meydan-Larousse”, VI/103.

⁷⁸ Society for Psychological Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı ‘tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık’ olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan

yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)'in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlının'⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, denegin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına naksedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni dursuz bir halde olmasına karşın insan, bedenini etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi

varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-İsrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücutun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli birbiri çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸³ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁴ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 18.

okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy meleğ açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınırdı.”⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladeliçler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî’nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadi şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman

⁸⁵ Zürkânî, Menâhilü’l-İrfân fi ulûmi’l-Kur’ân, I/57-59; Draz, en-Nebeü’l-azîm, 93-94.

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği’nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabilmesini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöntemle başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularını yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabilmesini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katilimciler bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-118.

⁸⁷ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/119.

⁸⁸ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-119.

toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferid Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvve pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelimcilerinin vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelimcileri, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâki felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelimcileri dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

⁸⁹ Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁹⁰ Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

⁹¹ Kerim Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁹² Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinç dışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılması ve çözümlenmesi gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

⁹³ Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, 6-7.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzüdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴⁹⁵

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyarlar aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duylara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavırını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlarla ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir meleğ getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, külli akla sahip olan Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm

⁹⁴ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

⁹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmî'l-Kur'ân, I/69-70.

bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferid Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair akli delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhlı melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyunun dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhlı mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissi delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış duruma geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyuş dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için iletmiş vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemi göstermektedir. Sonuçta dini

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.

olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvve Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı* 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyullah Dihlevî". *Hucetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleleri I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelâmda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Siddikî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX* (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut, ts.

Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin

- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology)*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım SARI ile doğrusu YEŞİL metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (ROR ID: 01x8m3269)
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Kalām,
Corum/Turkey
ibulut@msn.com / ORCID: 0000-0002-8588-1585

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvveteye duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır.

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir.

Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözüme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlama iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir.

Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, **Kelâm**, Nübüvvet, Vahiy, **Yeni İlmî Kelam** **Yeni İlm-i Kelâm**, İlham.

The Scientific Justification of Revelation

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view.

Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically.

In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research in the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question.

As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds.

It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, **Kalâm**, Nubuwa, Revelation, New **Kalâm**, inspiration

GİRİŞ Giriş

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefi savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslam'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁹

¹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

Yazar Adı Soyadı, Kitap Adı (Basım Yeri: Yayıncı, Basım Yılı), Sayfa Numarası.

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", *Makâlât Makâlât* 1 (1999), 59. I (1999), 59. Yazar Adı Soyadı, "Makale Adı", *Dergi Adı* Cilt Numarası/Sayı Numarası (Yayın Ayı Yılı), Sayfa Numarası.

³ W. Montgomery Watt, W. Montgomery Watt, *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology), *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155. çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2/2, 2004, 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, *Nutuklar ve Konferanslar* (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmi ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacılığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları

---

bulmuştur. Bkz. Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

Yazar Adı Soyadı, "Madde Adı (Alt Başlık)", *Ansiklopedi Adı*, ed. Editör Adı Soyadı (Basım Yeri: Yayıncı, Yıl), Cilt/Sayfa Numarası.

¹² Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikrîsel akımdır. Mardin, *İslâmcılığın birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, *Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, *"İmam Şah Veliyyullah Dihlevî"*, *Hucetullâhî'l-bâlîğa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, *"Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?"* (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabilceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelimeler döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabilceğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheciler akılları ikna etmesi

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.*

²⁰ Şiblî Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.*

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.*

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.*

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, 119; Fazlurrahman, *İslamî Yenilenme Makaleleri I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ışrîn (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.*

mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünnî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Süruş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiyi, "Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir."³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.) [Beyrut: y.y., ts.], I 1/59; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlim Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45.

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³³

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilirliğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

³⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁵ M. Sait Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ İsmail Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi, 66.

³⁸ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvvetle delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist

³⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.

⁴⁰ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766-768.

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen ilâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantiki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâye olarak değerlendirmektedir.

⁴⁶ Zekeriyya Uludağ, Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

⁴⁷ Abduh, Tevhid Risâlesi, 155.

⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341), I/14.

⁴⁹ Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 109.

Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibariyle istisnaî ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşısı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahiy temellendirmede, ilâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürkânî ve Şiblî gibi âlimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede bilimsel delil olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen de dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilir kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini

⁵⁰ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

⁵¹ Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

⁵² Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989)*, 77.

teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelamcılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah’ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵⁴ olarak tanımlamaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahade etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret’in ilhamıdır.⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemlerle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.⁵⁹

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn, 8/675.

⁵⁵ Vecdî, es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmi ve’l-felsefe, 45-46.

⁵⁶ Vecdî’nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika’da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), I/12.

⁵⁷ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi’l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru’l-Mısriyyetü’l-Lübnaniyye, 1994), 74.

⁵⁸ Vecdî’nin ‘genel ruh’ olarak Tanrı’yı ve O’nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli’l-mezhebi’l-mâddî (Kahire: Dâiratü’l-maarif, 1931), II/14-15.

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlenmek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünürce göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶² akli sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm (genel ruh)* olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretisi ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıl ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün

⁶⁰ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶³ Vecdî, el-İslâm dîninun âmmin hâlidun, 15.

⁶⁴ Zerkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zerkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/54-62.

⁶⁵ Zerkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırganı karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının acziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem

mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiyler herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Sıblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁷¹

verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?” Zürcânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/120.

⁶⁷ *Zürcânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/120-121.*

⁶⁸ *Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.*

⁶⁹ *Sıblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.*

⁷⁰ *Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.*

⁷¹ *Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davî'l-İlmi ve'l-felsefe, 49-50.*

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Akıl yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğreti sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiyi sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları 'alan farkı' olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, "Fransız şair Rene'nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu" örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset'un (ö. 1857) "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..." örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik'in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvmete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü 'dâhilik', insan akli ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir

⁷² Frederic William Henry Myers; *Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psişik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşaması) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. "Meydan-Larousse" (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.*

⁷³ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 45-47.

⁷⁴ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 55.

⁷⁵ Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

⁷⁶ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmü'l-Kur'ân)*, I/122.

tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yönlendirmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psişik Araştırma Derneği'nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)'in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlının'⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları

⁷⁷ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.

⁷⁸ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmaktır olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür.

aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, denegin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedenin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimliler birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸³ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁴ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 18.

⁸⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.”⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği’nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöneme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneye getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneyinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneyin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneyin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneye bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneyini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneye gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabilceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-118.

⁸⁷ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/119.

⁸⁸ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilü’l-İrfân Tercümesi (Menâhilü’l-İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-119.

ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvete pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelimcilerinin vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelimcileri, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman zaman zaman farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelimcileri dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan

⁸⁹ Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁹⁰ Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

⁹¹ Kerim Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmandan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴⁹⁵

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duyulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmekteydiler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan

⁹² *Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.*

⁹³ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, 6-7.

⁹⁴ *Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.*

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

⁹⁶ *İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.*

Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spiritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtlandığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturmaları nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisinde girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair akli delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslâm'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyinde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için ilettiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevi'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

- Cüendioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Huccetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hizmet Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddikî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. **Beyrut: y.y., ts.**
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâi'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübniyye, 1994.

- Watt, W. Montgomery. *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology). çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdllahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 04-07-2022

Yazara Not: Sayın Yazar, Çalışmanızın ön incelemesi ve intihal benzerlik taraması yapılmıştır. Rapor eklerini dosyalar sekmesinde görebilirsiniz. Çalışmanızı en kısa sürede ön inceleme raporu çerçevesinde tashih ederek sisteme yüklemenizi istirham ederiz.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Rev-Ön İnceleme ve İntihal Taramasına Sunulan Metin.docx

Tarih:05-07-2022

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (ROR ID: 01x8m3269)
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kalam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Kalâm,
Corum/Turkey
ibulut@msn.com / ORCID: 0000-0002-8588-1585

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvmete duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır.

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir.

Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kalam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu Kalam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kalam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir.

Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kalam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kalam, İlham.

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view.

Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically.

In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question.

As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds.

It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

GİRİŞ

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefî savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan

---

¹ *William Montgomery Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.*

İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslam'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivistin Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", Makâlât 1 (1999), 59.

³ W. Montgomery Watt, İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", KADER Kelam Araştırmaları Dergisi 2/2 (2004), 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, Nutuklar ve Konferanslar (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikirsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", Huccetullâhi'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, Din Birey ve Toplum (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabilmesi savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelimeler döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabii olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatinde dirler.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabilmesini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheli akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahyide genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

²⁰ Şiblî Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.

²¹ Etienne Gilson, Tanrı ve Felsefe, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.

²³ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.

²⁴ Nu'mânî, İlm-i Kelâm-ı Cedîd, 119; Fazlurrahman, İslamî Yenilenme Makaleler I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâ'î (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 38.

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretlerle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünnî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Süruş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiyi, "Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir."³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan söz, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³³

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlim Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 45.

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeû'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

Draz, modern bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilirliğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹

³⁴ *Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî*, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁵ M. Sait Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ İsmail Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi, 66.

³⁸ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

³⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.

⁴⁰ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyu dışındaki bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemlerle irtibatlı ve bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemlerle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemlerle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalığı olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrâîn, 1932), 16-18.

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/766-768.

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toka, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁶ Zekeriyya Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somniaambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen İlâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahiy ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantiki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnaî ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak

⁴⁷ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, 155.

⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341)*, I/14.

⁴⁹ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 109.

⁵⁰ Vecdî, *es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşısı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumlari derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahiy temellendirmede, ilâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürkânî ve Şiblî gibi âlimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmekle birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılacak kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelamcılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, "Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir."⁵⁴ olarak tanımlamaktadır. O, vahiy ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin

⁵¹ Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

⁵² Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, 8/675.

ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.⁵⁹

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünürü göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel

⁵⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.

⁵⁶ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), I/12.

⁵⁷ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

⁵⁸ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yi ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁶⁰ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶² akli sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm* (*genel ruh*) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğreti ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıllı ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip oldukları ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların ilâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durum olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal*

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶³ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 15.

⁶⁴ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/54-62.

⁶⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürlere. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırganı karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşerelere akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölüren doğacak çocuklarının aciziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120.

⁶⁷ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120-121.

dışı algı olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaşıracaktır.⁷¹

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiy sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiy sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç

⁶⁸ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁹ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁷¹ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte dâvî'l-ilmi ve'l-felsefe, 49-50.

⁷² Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁷³ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte dâvî'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.

duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları 'alan farkı' olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, "Fransız şair Rene'nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu" örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset'un (ö. 1857) "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edilene dinliyor ve naklediyorum. Sanki meçhûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..." örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahiy insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik'in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvmete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü 'dâhilik', insan akli ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yönlendirmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psişik Araştırma Derneği'nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok

⁷⁴ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 55.

⁷⁵ Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

⁷⁶ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmü'l-Kur'ân), I/122.

⁷⁷ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.

⁷⁸ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan

sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)'in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan 'içsel bir canlının'⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétism animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimliler birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸³ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁴ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 18.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, deneğin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü

⁸⁵ Zürkânî, Menâhilü'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, I/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöneme başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/117-118.

vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber'in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber'e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah'ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvete pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelimcilerinin vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelimcileri, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafli bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelimcileri dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin

⁸⁷ *Zürkânî*, Kur'an ilimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/119.

⁸⁸ *Zürkânî*, Kur'an ilimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), I/117-119.

⁸⁹ *Özervarlı*, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁹⁰ *Schultz - Ellen*, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görölmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görölmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görölmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴⁹⁵

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duyulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihni hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görölen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara

⁹¹ Kerim Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁹² Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılmaz ve çözölmez gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

⁹³ Yavuz, Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, 6-7.

⁹⁴ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi XX (1975), 41.

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaratıcının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul

⁹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için ilettiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvete Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Hucetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslamî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hız Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

- Siddîkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX* (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekerîyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology)*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

3. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Fakültesi

Değerlendirme Tarihi: 26-07-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Çalışmanın Adı: *Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı*

Değerlendiren öğretim üyesinin isim ve kurum bilgileri İSNAD atıf sisteminde (<http://www.isnadsistemi.org>) belirtildiği şekilde yer almakta mı?: *Evet*

Değerlendirme yazan kişinin uzmanlık sahası (YÖK Akademik Bilgisi esastır) değerlendirilen kitap konusu ile uyumlu mu?: *Evet*

Doğru kitap tercih edilmiş mi? • Son 5 yıl içinde yayımlanmış mı? • Akademik araştırma türünde mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının Türkçe başlığı Kitap Değerlendirme Yazım Kılavuzu'na (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/377527>) uygun mu?: *Evet*

Değerlendirme yazısının İngilizce başlığı Kitap Değerlendirme Yazım Kılavuzu'na uygun mu doğru bir tercüme mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının başına en az 60-80 kelimelik Türkçe öz ekli mi?: *Evet*

Türkçe anahtar kelimeler (en az 5 kavram) yazılı mı? Kavramlar İSNAD atıf sistemi kılavuzuna uygun olarak seçilmiş mi?: *Evet*

Değerlendirme yazısının başına en az 60-80 kelimelik abstract ekli mi?: *Evet*

Keywords (en az 5 kavram) yazılı mı? Kavramlar İSNAD atıf sistemi kılavuzuna uygun olarak seçilmiş mi?: *Evet*

Yazının uzunluğu 1.000-1.500 kelime arasında mı?: *Evet*

Değerlendirme derginin yazım kurallarına(İsnad atıf sistemine) uygun mu?: *Evet*

Değerlendirme yazısında serin amaç kapsam yöntem üslup konuyu işleyiş kurgusu ve muhtevası anahatlarıyla ele alınmış mı?: *Evet*

Değerlendirilen kitap çok yönlü kritik-eleştirel bir bakış açısıyla (kitabın güçlü ve zayıf yönlerinin ele alınarak) değerlendirilmiş mi?: *Evet*

Yazarın ileri sürdüğü tezler ortaya konulup değerlendirilmiş mi?
(Yazarın tespit ve tezlerine katılmadığı durumlarda gerekçeli açıklama yazılmalıdır): *Kısmen*

Değerlendirmede eserin alan içerisindeki konumu-etkisi alana sunduğu katkı üzerinde durulmuş mu?: *Kısmen, düzeltilmeli*

Tarih / Date: *26-07-2022*

Editörün Adı ve Soyadı: *Abdullah DEMİR*

Yazara Not: *Makale üzerinde gösterilen notların girilmesi uygundur. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *İlgili notların girilmesi şartıyla yayınlanabilir.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvmete duyulan ihtiyacı akli yünden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini **güçlendirmiş**, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmi Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözmeye kapsamında vahyi farklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmi Dönem dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlanma iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmi Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmi Kelam, İlham.

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view. Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds. It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, [Nubuwa \(Nubuwwah\)](#), Revelation, New Kalam, [İnspiration](#)

Giriş

14 [\(yazıyla\)](#) asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe

¹ *William Montgomery Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.*

geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefi savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı **diğer** bir tehdit **ise**; daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslâm'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ **Bu nedenle Renan gibi düşünürler**, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları **önerilmiştir**.⁹ **cümle teknik açıdan problemlidir!**

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", Makâlât 1 (1999), 59.

³ W. Montgomery Watt, İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", KADER Kelam Araştırmaları Dergisi 2/2 (2004), 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, Nutuklar ve Konferanslar (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütünüdür. İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Bu düşüncenin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihtiyacı olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihtiyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini

¹⁰ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikrîsel akımdır. Mardin, *İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir*. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, *Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, *"İmam Şah Veliyyullah Dihlevî"*, Hucetullâhi'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabileceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının (yanlış yazım) ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelam döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatinde dirlir.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddîkî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.*

²⁰ Şiblî Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.*

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.*

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.*

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, 119; Fazlurrahman, *İslamî Yenilenme Makaleler I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-işrîn (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.*

kaldırılabilirliğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye—göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheli akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki alan söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretlerle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu durum sünnî kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Süruş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiy, “Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir.”³¹ şeklinde

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.), 1/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhîlu'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlim Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”, 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İşrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45.

tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılmasında veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

Muhammed Abdullah Draz, modem bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insan uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da onun vasıtası olmadan seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³³

Draz, modem bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabileceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

³⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁵ M. Sait Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ İsmail Bulut, Nübüvvet'e Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ Bulut, Nübüvvet'e Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî, 66.

1. Nübüvvete Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir. [aşağıdaki paragrafla birleşmeli](#)

Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırmanın nübüvvet delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, [ve](#) Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalığı olarak gören ve maddeden başka

³⁸ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

³⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756.

⁴⁰ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/756-757.

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766.

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.

varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknaatsız çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. -Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyuvar ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, IX/766-768.

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toka, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁶ Zekeriyya Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fıtrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen İlâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modem bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantuki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sınırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibarıyla istisnâ ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

⁴⁷ *Abduh, Tevhid Risâlesi, 155.*

⁴⁸ *İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341), 1/14.*

⁴⁹ *Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 109.*

⁵⁰ *Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.*

⁵¹ *Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.*

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahyi temellendirmede, İlâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürkânî ve Şiblî gibi alimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek “maddenin sakımı”, “tabii hadiselerin değişmezliği”, manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak ‘ilham’, ‘dahilik’, ‘hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilecek kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelimciler ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵⁴ olarak tanımlamaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman

⁵² Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn, 8/675.

*çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.*⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*⁵⁹

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünürü göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını

⁵⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.

⁵⁶ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), I/12.

⁵⁷ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

⁵⁸ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yi ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁶⁰ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, I/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶² aklı sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahşedildiği *ruh-u âm* (*genel ruh*) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğreti ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıl ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdir olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların İlâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

⁶³ Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 15.

⁶⁴ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/54-62.

⁶⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırganı karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının acizyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120.

⁶⁷ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120-121.

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaip haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁷¹

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

⁶⁸ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁹ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁷¹ Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 49-50.

⁷² Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları)* adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiyi sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiyi sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları ‘alan farkı’ olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, “Fransız şair Rene’nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğu” örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset’un (ö. 1857) “Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki meçhûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor...” örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtni ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik’in bir olgu olmaktan ziyade vahiy ile aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvmete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü ‘dâhilik’, insan aklı ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için ‘vehbi’ olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak ‘dâhilik’e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde

⁷³ *Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.*

⁷⁴ *Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 55.*

⁷⁵ *Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.*

⁷⁶ *Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmü'l-Kur'ân), I/122.*

odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra’da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psikik Araştırma Derneği’nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)’in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan ‘işsel bir canlılık’⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu

⁷⁷ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 80-81; “Meydan-Larousse”, VI/103.

⁷⁸ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı ‘tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık’ olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifü’l-karnî’l-ısrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm’in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer’in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid’in 1842’de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. “Meydan-Larousse”, VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere’deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot’un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, denegin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimliler birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.

⁸³ Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁴ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 18.

⁸⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınırdı.”⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği’nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöntemle başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneye getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneyinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularım yitirdi. Hatta çimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneyin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneyin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneye bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneyini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneye gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabilceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-118.

⁸⁷ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/119.

⁸⁸ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-119.

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvvet'e pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelamcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelamcıları, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmasına yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insaflı bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelamcıları dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte,

⁸⁹ Özerverli, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 107.

⁹⁰ Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 27.

pratikte bilinç olaylarını incelemektedir. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyla. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir turnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyu aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duylara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

⁹¹ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.*

⁹² *Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.*

⁹³ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, 6-7.*

⁹⁴ *Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.*

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

⁹⁶ *İsmail Fenni Ertuğrul, Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.*

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaraticının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasitasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilan olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürkânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyarlar dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için iletildiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. “Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)”. *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur’an’da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvve Çeğdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevi’nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düçane. “Ernest Renan ve ‘Reddiyeler’ Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Çelebi, İlyas. “Mu’tezile’nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).
- Demirci, Muhsin. “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü’l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. “İmam Şah Veliyyullah Dihlevî”. *Huccetullâhi’l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslamî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. “Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul”. İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed’in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çeğdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX* (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyâ. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryyetü'l-Lübniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryyetü'l-Lübniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology)*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

“Meydan-Larousse”. İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] Fakültesi

Değerlendirme Tarihi: 08-08-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Eski yeni dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review. (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dil bilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Kısmen / Partially (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *(Yazara Açık)*

Editöre Not:

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-3

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 05-08-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-2

Form Cevabı:

Eski yeni dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review. (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?:

Evet / Yes (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:

Evet / Yes (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:

Evet / Yes (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?:

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?:

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?:

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?:

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?:

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?:

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?:

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?:

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?:

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? / Does the article have an original contribution to knowledge and the field?:

Evet / Yes (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Konu itibariyle ilgi çekici bir makale. Düzeltilmesi gereken bazı noktalar mevcut. Sonuç kısmı ve metin içerisinde size ait değerlendirmeler zayıf kalmış. Özellikle ilham, dahilik ve hipnoz gibi konularda hiç değinmediğiniz eleştiriye açık yönler var. Gerekli düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar görmek isterim. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar görmek istiyorum.*

Öneri: *Minör Revizyon (Yazara Açık)*

Hakemin Yükleği Değerlendirme Dosyaları

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvmete duyulan ihtiyacı akli yünden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konularda ki bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmî faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Kelam Dönem-dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma Ferid Vecdî ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlama iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler tarafından konu edinilen vahiy olgusu üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda Batılı düşünürlerin metodunun kullanıldığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimleri İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Nübüvvet, Vahiy, Yeni İlmî Kelam, İlham.

Abstract

Classical discourses on prophethood and other areas of religion in Muslim thought began to be expressed with a new discourse in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical thoughts. In the face of the criticism and attacks of the West against Islam and specifically the issues related to prophecy from a positive point of view, recent scholars have tried to prove the necessity of prophecy and the need for prophecy from a mental point of view. Although the existence of Allah and the fact that the universe and beings were created by Him in Muslim culture have been tried to be proven with many scientific evidences in addition to rational proofs, attempts to prove prophecy and revelation with scientific evidence are rare cases. Scientific grounding work, especially on faith issues, has also been seen as an important and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects, scientific explanations on subjects such as hypnosis, magnetism, genius, communication between living things and instinct, led Muslim thinkers to attempts to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific grounding of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced in the period of New Scientific Kalam as a defense reflex against the threatening activities of the West's positivist and materialist thought towards spirituality, especially against the suspicions and accusations of Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered as an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the New Scientific Period. Research In the framework of Ferîd Vecdî and some of his contemporaries, different approaches to revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated. In addition, in the study, it is aimed to exhibit the diversity of the intellectual structure of the New Scientific Kalam period, in which a new vitality was observed after the stagnation and regression period in the history of Kalam, and the context of the different initiative in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist thinkers. The theses put forward on many subjects such as prophecy and revelation were tried to be refuted with the evidences of those theses. In this period, it is understood that the revelation was handled as a phenomenon rather than the special revelation sent to the prophets and an effort was made to establish scientific grounds. It is seen that thinkers like Ecstasy cling to theories that are not generally accepted and currently defended for the scientific justification of revelation-type issues, and they perceive Western knowledge as science and make different interpretations from time to time. It can be said that such initiatives have made original contributions to Islamic thought in terms of scientifically handling prophecy and revelation, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophecy and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to the problems of the day.

Keywords

Kalam, Nubuwa, Revelation, New Kalam, inspiration

Giriş

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyasının dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm

¹ William Montgomery Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefi savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı (1258) olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Renan, İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslâm'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm dini için ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından övünmelerinin gereksiz olduğu, dolayısıyla geleceğe ilişkin ümit vadetmediği, bu nedenle Müslümanların kendilerini geri bıraktıran prangadan, yani İslâm'dan kurtulmaları ve zihinlerine vurulmuş bu ağır zinciri koparıp atmaları önerilmiştir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", Makâlât 1 (1999), 59.

³ W. Montgomery Watt, İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", KADER Kelam Araştırmaları Dergisi 2/2 (2004), 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, Nutuklar ve Konferanslar (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni, Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, Çağdaş Arap Düşüncesi, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

geri kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar ve günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivizm Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütünüdür içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

Batı-İslâmcılık düşüncesinin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevî'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacılığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivizm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, İslami Hareketler ve Modernlik, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikrîsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", Hucetullâhî'l-bâliğa (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, Din Birey ve Toplum (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabilceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce **tarafartarlarının** ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi yeni ilmi kelim döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Müslüman düşünürler, gelişmelere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tabi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²⁴ Bu nedenle peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik çağdaş deliller ortaya koymanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin ancak akli ve bilimsel yöntemlerle geliştirilen tezlerle ortadan kaldırılabilceğini ileri sürmektedirler. Vecdî'ye göre telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve fesahate dayanan ~~ve~~ betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheciler akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı artık

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, İslâm Dünyasında Modernist Düşünce (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.*

²⁰ Şiblî Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davî'l-İlmi ve'l-felsefe (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, 8.*

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili) (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.*

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.*

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, 119; Fazlurrahman, *İslamî Yenilenme Makaleler I (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İşrîn (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.*

kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir.²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki anlam alanı söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁸ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya söz söylenecekse başkaları tarafından duyulmayacak derecede gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların işaretle maksatlarını anlatmaları vahiy manasına dâhildir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahiy bu anlamda kullanmışlardır.²⁹

Erken dönemlerden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu yorumlarında sünnet kelami nübüvvet anlayışıyla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Abdülkerim Sürüş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerekir.³⁰

Ferîd Vecdî vahiyi, "Akıl ve duyular olmadan Allah'ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir."³¹ şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy 'irfan' olarak tanımlayan Abduh'un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah'ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah'ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna

²⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 38.

²⁶ Celâleddin Suyûtî, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân (Beyrut, ts.), 1/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Menâhilü'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, Kur'an'da Vahiy (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı, 2002, 79-80.

²⁸ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277.

²⁹ Aslan, Kur'an'da Vahiy, 277; Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", 79-80.

³⁰ Mustafa Öztürk, Kur'an, Vahiy ve Nüzûl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İşrîn, X/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45.

vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılması veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³²

Muhammed Abdullah Draz, modern bilimin, telefon, telsiz, mikrofon, plak ve radyo gibi iletişim araçlarıyla insanın uzak diyarlardaki kimselerle iletişim kurma, onlara dilediklerini anlatma ve onları istediklerine yönlendirme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah'ın melek vasıtası ile ya da ~~onun vasıtası olmadan~~ vasıtasız seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah'ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³³

Draz, ~~modern~~ modern bilimle yeni araçlar keşfeden bilim insanlarının farkında olmadıkları anlarda bazı insanlar için çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin kabul edilebilir bir durum olduğunu ileri sürmektedir.³⁴

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklı istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁵ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁶

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabilirliğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender

³² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, X/706-709; Muhammed Abduh, Tevhid Risâlesi, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³³ Muhammed Abdullah Draz, en-Nebeü'l-azîm (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

³⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁵ M. Sait Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁶ İsmail Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁷ Bulut, Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdî, 66.

durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁸ sözleriyle dile getirmektedir.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.³⁹ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Vecdî, evrende akıl ve duyarlar dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴² ile vahiy bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴³ Vecdî, Russel Wallace, William Crooks gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ~~ile~~ bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁴

³⁸ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/766.

³⁹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/756.

⁴⁰ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/756-757.

⁴¹ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/766.

⁴² Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/706; Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-İlmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁴³ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-İsrâîn, 1932), 16-18.

⁴⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-İsrâîn, IX/766-768.

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁵ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Mesmer, bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır. Bu çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ~~ihtiyaçını~~ ihtiyacı duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğunu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fıtrata sahip peygamberler fıtratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir

⁴⁵ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toku, Türkiye'de Spiritüalist Felsefe (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁶ Zekeriyya Uludağ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen İlâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁴⁷

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen aklî bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁸ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının **modern-modern** bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁴⁹

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantuki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâyeye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵⁰

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sınırlarını bilme noktasında bazı adımlar atabilir. Bunların bir kısmı ise, yüce Allah'ın yeryüzüne ve oradaki canlı cansız bütün varlıklara mirasçı olacağı zamana kadar bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam ederler.

Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibariyle istisnâ ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeyken, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵¹

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumları derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde

⁴⁷ *Abduh, Tevhid Risâlesi, 155.*

⁴⁸ *İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm (İstanbul, 1341), I/14.*

⁴⁹ *Özervarlı, Kelamda Yenilik Arayışları, 109.*

⁵⁰ *Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe, 45-46.*

⁵¹ *Muhammed Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), I/77-79.*

kalmışlardır. Vahyi temellendirmede, İlâhî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han, Ferid Vecdî, Zürkânî ve Şiblî gibi alimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek “maddenin sakımı”, “tabii hadiselerin değişmezliği”, manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi ~~konulara-konuları~~ farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvveti temellendirmede *bilimsel delil* olarak ‘ilham’, ‘dahilik’, ‘hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkararak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵²

İslâmî terminolojide ilham denilince daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır. Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilecek kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵³ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kalamcılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır.

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah'ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵⁴ olarak tanımlamaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce

⁵² Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 77.

⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁴ Vecdî, Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn, 8/675.

*ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret'in ilhamıdır.*⁵⁵

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁵⁷

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁵⁸ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*⁵⁹

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁰ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶¹ Düşünre göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶² akli sayesinde, öğrenme

⁵⁵ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-46.

⁵⁶ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

⁵⁷ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

⁵⁸ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yı ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), 11/14-15.

⁶⁰ Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/5,12.

⁶¹ Michael C. Corballis, İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁶² "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, genel ruhtan insana öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda bahsedildiği *ruh-u âm* (*genel ruh*) olarak ifade edilen özel bir vergidir. Bu öğretisi ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶³

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1948) de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁴ ortaya koyan Zerkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıl ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip oldukları⁶⁵ ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini⁶⁶ gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁶⁶ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacılarının⁶⁷ İlâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış görüşlerden biridir.⁶⁷

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu

⁶³ Vecdî, el-İslâm dînün âmmun hâlidun, 15.

⁶⁴ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/54-62.

⁶⁵ Zürkânî, Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 60.

⁶⁶ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürlere. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırganı karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölümlere doğacak çocuklarının acizyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120.

⁶⁷ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân), 1/120-121.

organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaip haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanmaya [çalışılması](#) anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhiliktir.

Dâhi, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir.

Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaşıracaktır.⁷¹

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷² dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır.
Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu

⁶⁸ Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁶⁹ Şiblî Nu'mânî, Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi), çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁰ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

⁷¹ Vecdî, es-Sıratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 49-50.

⁷² Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psikik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda Human Personality and its Survival of Bodily Death (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. “Meydan-Larousse” (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

öğreti sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiyi sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷³

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁴

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları ‘alan farkı’ olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁵

Zürkânî, “Fransız şair Rene’nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyuduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğu” örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset’un (ö. 1857) “Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor...” örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtnî ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahiy insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve tarihin ~~akışım~~ akışını çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların, aslı olmayan düşünceler~~in~~ veya yalanlar~~ın~~ üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁷⁶

Dâhilik’in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvvetle delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü ‘dâhilik’, insan aklı ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için ‘vehbi’ olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak ‘dâhilik’e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize

⁷³ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 45-47.

⁷⁴ Vecdî, es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe, 55.

⁷⁵ Şaban Ali Düzgün, Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

⁷⁶ Zürkânî, Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmü'l-Kur'ân), I/122.

edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁷⁷

1882 yılında Londra’da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psikişik Araştırma Derneği’nde,⁷⁸ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürler⁷⁹ ileri sürdüğü fikirlerini bu raporlara dayandırmaktadır.⁷⁹ Ona göre, Alman Franz Anton Mesmer (ö. 1815)’in⁸⁰ canlı manyetizma olarak isimlendirdiği, insanda dolaşan ‘içsel bir canlının’⁸¹ varlığı, hipnoz uygulamaları aracılığıyla keşfedildi. Bu

⁷⁷ Budak, Psikoloji Sözlüğü, 364; J Richard Gerrig - G. Philip Zimbardo, Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz, 1/24; Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsikişik Terimler Sözlüğü, 80-81; “Meydan-Larousse”, VI/103.

⁷⁸ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı ‘tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık’ olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psikişik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁷⁹ Vecdî, Dâ’iretü’l-maârifü’l-karnî’l-işrîn, X/713.

⁸⁰ Franz Anton Mesmer (ö. 1815) Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm’in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer’in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid’in 1842’de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. “Meydan-Larousse”, VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere’deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot’un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 55-57.

⁸¹ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli birbirlirini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler.

araştırma ortaya koymuştur ki, her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunmaktadır. Bu akıl insanı güzele meyletmesini, çirkin ve kötülüklerden sakınmasını da telkin eder. Bu içsel akıl aynı zamanda bedeni yönlendirir, organlarını idare eder ve zararlardan korur.⁸² Frederic Myers'a göre insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruh vardır. İnsanda bulunan ruh, gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden almaktadır.⁸³

Vecdî'ye göre insanın, biri sınırlı düzeyde normal hayat, diğeri ise manyetizma deneylerinin akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu ruhani hayat olmak üzere iki hayatı vardır. İnsan bu ruhani yaşamında elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Böylece insan tekâmülünü sürdürür.⁸⁴ Dolayısıyla insan iradesi ile elde ettiği bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, denegin hipnoz anındaki durumuna benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁸⁵

Arıkdal, Ergün, Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü, 97-99.

⁸² *Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 16; Vecdî, min meâlimi'l-İslâmiyye, 74.*

⁸³ *Frederic Myers, Human Personality (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.*

⁸⁴ *Vecdî, el-İslâm dînun âmmun hâlidun, 18.*

⁸⁵ *Zürkânî, Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/57-59; Draz, en-Nebeü'l-azîm, 93-94.*

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁸⁶ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

“Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Melekte verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber’in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber’e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınırdı.”⁸⁷

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah’ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁸⁸

⁸⁶ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: “Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği’nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabilceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöntemle başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneye getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneyinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularını yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneyin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona “Senin ismin bu” dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneyin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafiye... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneye bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneyini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneye gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabilceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-118.

⁸⁷ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/119.

⁸⁸ Zürkânî, Kur’an İlimleri Menâhilu’l-İrfân Tercümesi (Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân), I/117-119.

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladelikler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Ferîd Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvvet'e pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelamcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin **o dönemde** en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸⁹

Yakın dönem kelamcıları, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller **yapmasına-yapmaya** yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insaflı bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelamcıları dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁰ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte,

⁸⁹ Özerveralı, Kelamda Yenilik Arayışları, 107.

⁹⁰ Schultz - Ellen, Modern Psikoloji Tarihi, 27.

pratikte bilinç olaylarını incelemektedir. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹¹

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹² ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹³

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyla. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir turnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzüdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁴

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyu aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duylara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla ulaşılan bilgiye zorunlu ilim denilir. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır.

Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlar ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Ancak son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

⁹¹ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.*

⁹² *Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.*

⁹³ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri, 6-7.*

⁹⁴ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX (1975), 41.

⁹⁵ Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", 41.

⁹⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları (İstanbul, 1949), 336-338.*

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylarla asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.⁹⁷

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaraticının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca icat edilen teyp, plak ve video gibi araçlar, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasitasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.⁹⁸

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilan olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören

⁹⁷ Ertuğrul, Hakikat Nurları, 339.

⁹⁸ Zürcânî, Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/69-70.

düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde isra örneğinde olduğu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.⁹⁹

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyarlar dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük değer verdiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmî öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için iletildiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının

⁹⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.*

önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. “Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)”. *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur’an’da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvve Çeğdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Veliyyullah Dehlevi’nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düçane. “Ernest Renan ve ‘Reddiyeler’ Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.
- Çelebi, İlyas. “Mu’tezile’nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).
- Demirci, Muhsin. “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü’l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. “İmam Şah Veliyyullah Dihlevî”. *Huccetullâhi’l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı İzâle-i Şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslamî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. “Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul”. İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed’in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çeğdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX* (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyâ. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maârif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıryyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı, (Islamic Philosophy and Theology)*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

“Meydan-Larousse”. İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdllahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER
FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM
MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 18-08-2022

Yazara Not: Çalışma hakem raporlarına ve eklerine göre düzenlenmelidir.
Word dosyada "Değişiklikler İzle" özelliği açık olmalı veya düzeltemerler
KIRMIZI ile işaretlenmelidir. Yapacağınız tashihleri görebilmemiz gerekir.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkkanı-re.docx

Tarih:14-09-2022

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (**ROR ID:** 01x8m3269)

İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity Department of Kalām,
Çorum/Turkey

ismailbulut@hitit.edu.tr | **ORCID:** 0000-0002-8588-1585

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özelde nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvvete duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konulardaki bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Kelam dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada Ferid Vecdî (ö. 1954) ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlama iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler vahiy olgusuna farklı yorumlar getirmişlerdir. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda

Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretilerin yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimlerin İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, nübüvvet, Yeni İlmi-Kelam, vahiy, ilham.

The Scientific Justification of Revelation

Abstract

Classical discourses on prophethood and other fields of religion in Muslim thought began to be expressed in new forms in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical ideas. Recent scholars have tried to prove the necessity of prophethood and the need for it from a rational perspective against the criticism and attacks of the West and its positivistic point of view on Islam and precisely the issues related to prophethood. Even though the existence of God and the fact that He created the universe and beings have been tried to be proven with much scientific evidence in addition to rational proofs in Islamic thought, attempts to prove prophethood and revelation with scientific evidence are relatively rare. Scientific justification, especially on faith issues, has also been seen as an essential and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th-century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects and their scientific explanations on issues such as hypnosis, magnetism, genius, and communication between living things and instinct strengthened the hand of Muslim scholars and led them to attempt to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific justification of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced during the period of the The New Discipline of Kalâm as a defense reflex against the threatening actions of the West's positivistic and materialistic thoughts toward spirituality, especially against the suspicions and accusations against Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the period of the The New Discipline of Kalâm. Within the research, different approaches to

revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated in the framework of Farīd Vajdī (d. 1954) and some of his contemporaries. In this period, different interpretations were made on the phenomenon of revelation by Muslim scholars. In this study, the effect of Western-oriented pressures on Muslim thinkers has been evaluated. Therefore, we would like to state that this study does not claim that the revelation was handled only within this framework in the relevant period. In addition, the study aims to exhibit the diversity of the intellectual structure of the The New Discipline of Kalām period, in which a new vitality was observed after the discontinuance and regression period in the history of Kalām and the context of the different initiatives in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist scholars. The theses on subjects like prophethood and revelation were tried to be refuted with the evidence of those theses. In this period, it is understood that the concept of revelation was discussed as a phenomenon rather than a special revelation sent down to the prophets, and an effort was made to establish a scientific basis. It has been seen that thinkers like Vajdī adopted views that do not go beyond the generally accepted and currently defended theory for the scientific justification of revelation-type subjects. Also it has been seen that they perceive Western knowledge as science and sometimes make extreme comments. Such initiatives can be considered as original contributions to Islamic thought in terms of dealing with prophethood and revelation from a scientific point of view, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophethood and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to contemporary problems.

Keywords

Kalām, prophethood, The New Discipline of Kalām, revelation, inspiration.

Giriş

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefî savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri

¹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", *Makâlât* 1 (1999), 59.

sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Ernest Renan (ö. 1892), İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslam'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm'ın ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından dinlerinin kendilerini geliştirdiğine dair övünmelerinin gereksiz olduğunu iddia etmişlerdir. Dahası hiçbir ümit vadetmeyen, geri bıraktıran pranga ve zihinlerine vurulmuş ağır zincir olarak niteledikleri İslâm'dan kurtulmaları ve koparıp atmalarını önermişlerdir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri

³ W. Montgomery Watt, *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004), 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, *Nutuklar ve Konferanslar* (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar. Günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde ise pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

İslamcılık düşüncesinin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevi'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacılığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikirsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, *Şah Veliyyullah Dehlevi'nin Kelami Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", *Huccetullâhi'l-bâliğa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabileceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi Yeni İlmî Kelâm döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha* (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

²⁰ Şiblî Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, 8.

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlihi)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.

nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer ilahi dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Şiblî Nu'manî (ö. 1914) ve Vecdi gibi dönemin Müslüman düşünürleri, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tâbi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²⁴ Bu düşünürler sayılan gerekçeler neticesinde peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik akli ve bilimsel yöntemler geliştirerek nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin böylece ortadan kaldırılabilceğini iddia etmişlerdir. Vecdî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve feshate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheci akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı geliştirmek artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir."²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki anlam alanı söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri²⁸ de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁹ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, 119; Fazlurrahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²⁵ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁷ Abdülğaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*, 2002, 79-80.

²⁸ Kur'an'da birçok varlığa vahyedildiği bildirilmektedir: Yer ve gökyüzü (Fussilet, 41/11,12), (Zilzal, 99/1-5); arı (Nahl, 16/68) bunlara örnek verilebilir.

²⁹ Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, 277.

dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya başkaları tarafından duyulmayacak bir sesle gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların iletişimleri vahyin manasına dâhil edilmiştir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahyi bu anlamda kullanmışlardır.³⁰

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu yorumların kelamcılar tarafından vahiy olgusuyla bağdaşmadığı özellikle vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman (ö. 1919), Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl (ö. 1938), Abdülkerim Sürüş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³¹

Ferîd Vecdî vahyi, “Akıl ve duyular olmadan Allah’ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir.”³² şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahyi ‘irfan’ olarak tanımlayan Abduh’un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah’ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah’ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahyi göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılmasında veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³³

Muhammed Abdullah Draz (ö. 1958), modern bilimin, teknolojik iletişim araçlarıyla insanların uzaktaki kimselerle iletişim kurma, bilgi edinme ve birtakım ihtiyaçlarını giderme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah’ın melek vasıtası ile ya da vasıtasız seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah’ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahyetmesine benzemektedir.³⁴

³⁰ Aslan, *Kur’an’da Vahiy*, 277; Demirci, “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”, 79-80.

³¹ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Vahiy ve Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³² Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706; Vecdî, *es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe*, 45.

³³ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706-709; Muhammed Abduh, *Tevhid Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³⁴ Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebeü’l-azîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

Draz, bilim insanlarının, kimi bilimsel ve teknolojik üretme çalışmalarında farkında olmadıkları anlarda çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin bir göstergesi olabileceğini ileri sürmektedir.³⁵

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁶ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki (ö. 1951) gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁷

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁸ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabileceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁹ sözleriyle dile getirmektedir.

³⁵ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁶ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁷ İsmail Bulut, *Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁸ Bulut, *Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*, 66.

³⁹ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-İşrîn*, IX/766.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.⁴⁰ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴² Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir. Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴³ ile vahyi bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴⁴ Vecdî, Russel Wallace (ö. 1913), William Crooks (ö. 1919) gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve

⁴⁰ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/756.

⁴¹ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/756-757.

⁴² Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/766.

⁴³ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/706; Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davî'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-47.

⁴⁴ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun* (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.

maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁵

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁶ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁷

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Franz Anton Mesmer (ö. 1815), bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır.⁴⁸ Bu

⁴⁵ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/766-768.

⁴⁶ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toka, *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁷ Zekeriyâ Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

⁴⁸ Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 97-99.

çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.⁴⁹

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh'a göre, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğunu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen ilâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁵⁰

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen aklî bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁵¹ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁵²

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantıki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵³

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı

⁴⁹ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 17.

⁵⁰ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, 155.

⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul, 1341), I/14.

⁵² Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 109.

⁵³ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

adımlar atabilir. Ancak geleneksel tecrübe ve bundan sonra ulaşılabilecek bilimsel sonuçlar dünya ve evrende bazı alanları keşfetse de bunların dışında kalan sayısız varlığın bilgisi bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam edecektir. Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibariyle istisnâ ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeysen, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karştı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵⁴

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumlari derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahyi temellendirmede, İlahî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Ferid Vecdî, Zürkânî (ö. 1948) ve Şibî gibi âlimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvvetin olgularından vahyin temellendirilmesinde *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵⁵

İslâmî terminolojide ilham daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar

⁵⁴ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

⁵⁵ Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 77.

için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır.⁵⁶ Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilir kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵⁷ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelimacılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır. Çünkü insanların dinî ve dünyevî konularda gerçeğe ulaşmaları, duyuları ve iradeleri dışında ani bir ruhî tecrübe yerine, ancak objektif bilgi kriterlerine güvenmekle mümkündür. Başka birine aktarılamayan, duyular ve akılla kontrol edilemeyen bireysel tecrübenin bir sonucu olan ilham genel geçerliliği bulunan bir olgu olarak görülmemiştir.⁵⁸

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah’ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵⁹ olarak tanımlanmaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret’in ilhamıdır.⁶⁰

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemlerle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁶¹

⁵⁶ İlhamın bilgi açısından değeri ve geçerliliği çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bu başlıkta Yüce Allah’ın insanlara ve evrendeki varlıklara iletişim ve yönlendirme kapsamındaki ilhamının imkanını ve dahası bu ilhamın bilimsel açıdan ispatlanma durumu ele alınmıştır.

⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁸ Abdülğaffar Aslan, “Kelâm’da İlhamın Bilgi Değeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2008), 45.

⁵⁹ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifü’l-karni’l-ısrîn*, 8/675.

⁶⁰ Vecdî, *es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe*, 45-46.

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁶²

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁶³ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*⁶⁴

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁵ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶⁶ Düşünürü göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını akli ile sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶⁷ akli

⁶¹ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz* (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

⁶² Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

⁶³ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yı ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî* (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁶⁵ Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, 1/5,12.

⁶⁶ Michael C. Corballis, *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁶⁷ "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda insana bahşedilen özel bir vergidir. Bu öğreti ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶⁸

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁹ ortaya koyan Zürkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıl ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdir olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁷¹ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların İlâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış

⁶⁸ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 15.

⁶⁹ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/54-62.

⁷⁰ Zürkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 60.

⁷¹ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgan karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının aciziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacılarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhîlu'l-İrfân Tercümesi (Menâhîlu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/120.

görüşlerden biridir.⁷²

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁷³

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁷⁴ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhilihtir. *Dâhi*, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlanmaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin

⁷² Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, I/120-121.

⁷³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁷⁴ Şiblî Nu'mânî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁷⁶

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷⁷ dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğretiy sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiy sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷⁸

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁹

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları 'alan farkı' olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Zürkânî, "Fransız şair Rene'nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu" örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset'un (ö. 1857) "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..." örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve

⁷⁶ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 49-50.

⁷⁷ Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psişik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death* (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. "Meydan-Larousse" (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁷⁸ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 45-47.

⁷⁹ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 55.

⁸⁰ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁸¹

Dâhilik'in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü 'dâhilik', insan aklı ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁸²

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psikik Araştırma Derneği'nde,⁸³ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirler bu raporlara dayandırmaktadır.⁸⁴ Alman Franz Anton Mesmer,⁸⁵ hipnoz uygulamaları sonucunda 'canlı manyetizma'

⁸¹ Zûrkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/122.

⁸² Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 364; J Richard Gerrer - G. Philip Zimbardo, *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, 1/24; Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.

⁸³ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁸⁴ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn*, X/713.

⁸⁵ Franz Anton Mesmer, Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak

olarak isimlendirdiği insanda 'içsel bir canlı'⁸⁶ bulunduğunu iddia etmiştir. Frederic Myers da insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruhun bulunduğunu belirtmiştir. İnsanda bulunan ruhun da gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden aldığını iddia etmiştir.⁸⁷ Vecdî bu iddialara dayanarak her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu akıl bedeni yönlendirme, organlarını idare etme ve zararlardan koruma gibi işlevler gördüğü gibi aynı zamanda güzele meyletme, çirkin ve kötülüklerden sakınma gibi insana birtakım telkinlerde de bulunduğunu ileri sürmüştür.⁸⁸ Vecdî'ye göre, insanın ruhani boyutunun varlığı manyetizma deneyleri ile akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde kanıtlanmıştır. İnsan bu ruhani yönüyle elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Bu aynı zamanda insanın tekâmülünü sürdürmesinin bir göstergesidir.⁸⁹ Dolayısıyla insanın iradesi ile elde ettiği pozitif/somut bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, deneğin hipnoz anındaki durumuna

---

hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 55-57.

⁸⁶ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli biribirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 97-99.

⁸⁷ Frederic Myers, *Human Personality* (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁸ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 16; Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye*, 74.

⁸⁹ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 18.

benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁹⁰

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁹¹ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

⁹⁰ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/57-59; Draz, *en-Nebeü'l-azîm*, 93-94.

⁹¹ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: "Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöntemle başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdise herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularını yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona "Senin ismin bu" dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/117-118.

Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Meleklerde verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber'in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber'e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.⁹²

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah'ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁹³

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladeliçler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvvet'e pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklın bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelamcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁹⁴

Yakın dönem kelamcılar, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teveller yapmaya yöneltmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları

⁹² Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/119.

⁹³ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/117-119.

⁹⁴ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 107.

ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafî bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelamcıları dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivizm ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁵ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemekteydi. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹⁶

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹⁷ ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud (ö. 1939) tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung (ö. 1961) görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç

⁹⁵ Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 27.

⁹⁶ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁹⁷ Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹⁸

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzüdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁹

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duylulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla bilgiye ulaşır. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır. Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁰

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü

⁹⁸ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, 6-7.

⁹⁹ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 41.

¹⁰⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları* (İstanbul, 1949), 336-338.

vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.¹⁰¹

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaraticının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca teknolojik ve iletişim araçları, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.¹⁰²

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spiritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da

¹⁰¹ Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 339.

¹⁰² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/69-70.

kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde vahiy olgusu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.¹⁰³

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük

¹⁰³ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı izâle-i şukûk* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.

değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvmete psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için ilettiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2008), 25-45.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvmete Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Velîyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.

- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Hucetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı izâle-i şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-işrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-işrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology). çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

4. Değerlendirme

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkkanı-re.docx

Tarih:14-09-2022

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

İsmail Bulut | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi (**ROR ID:** 01x8m3269)

İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity Department of Kalām,
Çorum/Turkey

ismailbulut@hitit.edu.tr | **ORCID:** 0000-0002-8588-1585

Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı

Öz

Müslüman düşüncesinde nübüvvet ve dinin diğer alanları ile ilgili klasik söylemler 19. ve 20. yüzyıllarda Batı kaynaklı felsefi düşüncelerin baskısı sebebiyle yeni bir söylemle dillendirilmeye başlanmıştır. Batı'nın pozitif bakış açısıyla İslam'a ve özede nübüvvetle ilgili konulara yönelttiği eleştiri ve saldırıları karşısında yakın dönemdeki alimler nübüvvetin gerekliliğini ve nübüvvete duyulan ihtiyacı akli yönden ispatlamaya çalışmışlardır. Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların O'nun tarafından yaratıldığı olgusu akli delillerin yanında birçok bilimsel delille kanıtlanmaya çalışılmış olmasına karşın, nübüvvetin ve vahyin bilimsel delillerle ispatlama girişimleri ender görülen durumlardandır. Özellikle inanç konularına yönelik bilimsel temellendirme çalışması doğu kültürünün gündeminde yer almayan önemli ve cesur bir girişim olarak da görülmüştür. 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar, hipnoz, manyetizma, dahilik, canlılar arasındaki iletişim ve içgüdü gibi konulardaki bilimsel açıklamalar, Müslüman düşünürlerin elini güçlendirmiş, vahyin bilimsel açıdan ispatlanabileceği girişimlerine sevk etmiştir. Bu çalışmada vahyin bilimsel temellendirme imkanı incelenmiştir. Batının pozitivist ve materyalist düşüncesinin maneviyata yönelik tehditkâr faaliyetlerinin özellikle İslam'a yönelik şüphe ve ithamları karşısında bir savunma refleksi olarak Yeni İlmî Kelam döneminde birçok ilmi faaliyetin üretildiği görülmektedir. Müslüman düşünürlerin Batı kültür ve bilimine karşı dönemin inanç sorunlarını çözme kapsamında vahyi faklı yorumlamaları İslâm düşüncesine yapılmış özgün katkı olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan çalışmanın kapsamı Yeni İlmî Kelam dönemi ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada Ferid Vecdî (ö. 1954) ve onun çağdaşı bazı düşünürler çerçevesinde vahye ilişkin farklı yaklaşımları, vahyin bilimsel olarak kanıtlama iddiaları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu dönemde düşünürler vahiy olgusuna farklı yorumlar getirmişlerdir. Bu çalışmada Batı eksenli tazyiklerin Müslüman düşünürlerde oluşturduğu etkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili dönemde vahyin sadece bu çerçevede ele alındığına dair bir iddiasının olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca çalışmada Kelam tarihinde duraklama ve gerileme döneminin akabinde yeni bir canlılığın gözlemlendiği Yeni İlmî Kelam döneminin fikri yapısının çeşitliliğinin ve söz konusu farklı girişimin bağlamının sergilenmesi de hedeflenmiştir. Araştırmanın sonucunda materyalist düşünürler tarafından ileri sürülen iddialara verilen cevaplarda

Batılı düşünürlerin metodunun kullandığı görülmektedir. Nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezler, yine o tezlerin delilleriyle çürütülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, vahyin bir olgu olarak ele alındığını ve bilimsel temellendirme gayreti içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vecdî gibi düşünürlerin vahiy türü konuların bilimsel temellendirilmesi adına genel kabul görmeyen ve hâlihazırda savunulan teoriden öteye geçmeyen görüşlere sarıldıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi bilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmüştür. Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet-medeniyet ilişkisine sosyolojik yaklaşım sergilenmesi, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretilerin yeniden yorumlanması ve günün sorunlarına çözüm üretilmesi açısından bu tür girişimlerin İslâm düşüncesine yapılan özgün katkılar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, nübüvvet, Yeni İlmi-Kelam, vahiy, ilham.

The Scientific Justification of Revelation

Abstract

Classical discourses on prophethood and other fields of religion in Muslim thought began to be expressed in new forms in the 19th and 20th centuries due to the pressure of Western philosophical ideas. Recent scholars have tried to prove the necessity of prophethood and the need for it from a rational perspective against the criticism and attacks of the West and its positivistic point of view on Islam and precisely the issues related to prophethood. Even though the existence of God and the fact that He created the universe and beings have been tried to be proven with much scientific evidence in addition to rational proofs in Islamic thought, attempts to prove prophethood and revelation with scientific evidence are relatively rare. Scientific justification, especially on faith issues, has also been seen as an essential and courageous initiative that is not on the agenda of eastern culture. The experimental studies of 19th-century Western scientists and philosophers on the soul and similar subjects and their scientific explanations on issues such as hypnosis, magnetism, genius, and communication between living things and instinct strengthened the hand of Muslim scholars and led them to attempt to prove the revelation scientifically. In this study, the possibility of scientific justification of revelation has been examined. It is seen that many scientific activities were produced during the period of the The New Discipline of Kalâm as a defense reflex against the threatening actions of the West's positivistic and materialistic thoughts toward spirituality, especially against the suspicions and accusations against Islam. The different interpretations of the revelation by Muslim thinkers within the scope of solving the belief problems of the period against Western culture and science can be considered an original contribution to Islamic thought. In this respect, the scope of the study is limited to the period of the The New Discipline of Kalâm. Within the research, different approaches to

revelation and the claims of scientific proof of revelation are discussed and evaluated in the framework of Farīd Vajdī (d. 1954) and some of his contemporaries. In this period, different interpretations were made on the phenomenon of revelation by Muslim scholars. In this study, the effect of Western-oriented pressures on Muslim thinkers has been evaluated. Therefore, we would like to state that this study does not claim that the revelation was handled only within this framework in the relevant period. In addition, the study aims to exhibit the diversity of the intellectual structure of the The New Discipline of Kalām period, in which a new vitality was observed after the discontinuance and regression period in the history of Kalām and the context of the different initiatives in question. As a result of the research, it is seen that the method of Western thinkers is used in the answers given to the claims made by materialist scholars. The theses on subjects like prophethood and revelation were tried to be refuted with the evidence of those theses. In this period, it is understood that the concept of revelation was discussed as a phenomenon rather than a special revelation sent down to the prophets, and an effort was made to establish a scientific basis. It has been seen that thinkers like Vajdī adopted views that do not go beyond the generally accepted and currently defended theory for the scientific justification of revelation-type subjects. Also it has been seen that they perceive Western knowledge as science and sometimes make extreme comments. Such initiatives can be considered as original contributions to Islamic thought in terms of dealing with prophethood and revelation from a scientific point of view, exhibiting a sociological approach to the relationship between prophethood and civilization, reinterpreting Islamic teachings against the developing Western culture and science, and producing solutions to contemporary problems.

Keywords

Kalām, prophethood, The New Discipline of Kalām, revelation, inspiration.

Giriş

14 asırlık tarihi süreç içerisinde İslâm dünyası dış kaynaklı meydan okumalarla karşılaştığı bilinmektedir.¹ İlk meydan okuma sayılan Eski Yunan felsefe geleneği, İslâm kültür ve medeniyetinin canlılığı ve siyasal istikrarının sağlamlığıyla atlatılmış, bu çerçevede itikadî ve felsefî savunma mekanizmaları geliştirilerek bu meydan okumadan İslam düşüncesi güçlenerek çıkmıştır.² Müslümanların karşılaştığı bir tehdit, daha çok siyasal hâkimiyet alanına yönelik Moğol istilâsı olmuştur. Bu dönemde güçlü kurumsal yapısı sayesinde büyük maddi kayıplar verse de Müslümanlar bu tehlikenin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Müslümanların karşılaştığı bir diğer meydan okuma ise, Batı'nın, Aydınlanma dönemi ve endüstri devriminden sonra, bilim, teknoloji, ekonomi ve askeri alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelerle birlikte, bazı Müslüman ülkeleri

¹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 155-157.

² Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", *Makâlât* 1 (1999), 59.

sömürgeleştirme faaliyetleri, Batılı İslâm karşıtları tarafından başlatılan saldırılar ve misyoner faaliyetlerdir. İslâm medeniyetine yönelik tehdit ve meydan okumaları 'sadme' olarak nitelendiren W. Montgomery Watt (ö. 2006) Eski Yunan medeniyetine dayanan modern Avrupa'nın İslâm dünyasına yönelik son 'sadme'yi "Helenizm'in üçüncü dalgası" olarak adlandırmaktadır.³ İlk iki sadme olumlu yöne çevrilerek atlatılırken sonuncusu Müslümanları derinden etkilemiştir. Bunun en başta gelen nedeni Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel durumunun tehditlere cevap verecek nitelikte olmaması, eğitim sistemindeki zayıflama neticesinde katı bir medrese dogmatizmi içerisinde bulunması⁴ ve bu olumsuz durumun, Batı'daki ilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin takip edilmesini engellemesi⁵ olarak değerlendirilebilir. Müslümanlar, yeniçağın başlarından itibaren Batı'da görülmeye başlanan yenilik hareketlerini doğru algılayıp yorumlayamamışlardır. Batı'nın 17. yüzyılda yaşamaya başladığı entelektüel ve ekonomik değişimi, Müslümanlar nispi olarak ancak on dokuzuncu yüzyılda yaşamaya başlamışlardır.⁶

Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan bir bilim ve felsefe anlayışına sahip Aydınlanma geleneği⁷ dinlere yönelik eleştiriler getirmiştir. Örneğin Ernest Renan (ö. 1892), İslâm coğrafyasının geri kalmışlığını, fikir üretmedeki yetersiz olmasını İslam dinine bağlamıştır. Ona göre bir Müslümanın kafası dar ve bir nevi çemberle kuşatılmış olduğu için bilime açık değildir. Hatta bir şey öğrenme ve fikir geliştirme yeteneğinden yoksundur. Renan, İslam'ın rasyonalizm veya bilimsellikten çok uzak olduğu için, Müslümanların doğa bilimleri ile uğraşmasını Allah ile rekabet etmekle eş değer görmüştür.⁸ Bu nedenle Renan gibi düşünürler, İslâm'ın ilerlemeye engel teşkil ettiği ve Müslümanların başarıları olan bir geçmişleri bulunmadığından dinlerinin kendilerini geliştirdiğine dair övünmelerinin gereksiz olduğunu iddia etmişlerdir. Dahası hiçbir ümit vadetmeyen, geri bıraktıran pranga ve zihinlerine vurulmuş ağır zincir olarak niteledikleri İslâm'dan kurtulmaları ve koparıp atmalarını önermişlerdir.⁹

O dönemde teolojik, epistemik, etik veya metodik olarak pozitivistin arka planının analitik bir çözümleme ile ele alınıp değerlendirilmese¹⁰ de Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla temas kurmaya çalışan bazı Müslüman aydınlar, medeniyet bakımından geri

³ W. Montgomery Watt, *İslamî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology), çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 155.

⁴ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1977), III/41-48.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Selçuk Yayınları, 1966), I/43.

⁶ İlyas Çelebi, "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004), 13.

⁷ Akgül, "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)", 60.

⁸ Ernest Renan, "İslâmlık ve Bilim", çev. Ziya İshan, *Nutuklar ve Konferanslar* (Ankara: Sakarya Basımevi, 1946), 186-202.

⁹ Renan tarafından ileri sürülen bu iddialar, İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtı ve peşi sıra Cemaleddin Afgâni Muhammed Abduh, Ziya Paşa, Ali Ferruh, Nâmık Kemâl, Atâullah Bâyezidof, Emîr Ali, Celâl Nuri, Reşid Rıza, Mehmet Akif gibi birçok düşünür tarafından reddiyelerle karşılık bulmuştur. Bkz. Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.

¹⁰ Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 160.

kalmışlıklarının sebebini, doğru bilimden ziyade bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağladılar. Günün problemlerine ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümlerde ise pozitif bilimlere özgü metot ve anlayışların benimsenmesinin uygun bir yol olduğunu düşündüler. Dolayısıyla Batı kültürü için pozitivism Aydınlanma felsefesinin sonuçlarından biri iken İslâm coğrafyası için ilerleme ve kalkınma adına bir hareket noktası sayılmıştır.¹¹ Diğer yandan, Batı'daki teknolojik ve kültürel gelişmeler, cezbedici bir etki yaratarak Müslüman toplumlar nazarında bu kültürden yararlanma potansiyeli oluşturdu. Zaten İslâmi dirilişin filizlenmesinin önemli parçalarından biri de toplumun yeniliklere karşı hazır bulunmasıdır.¹²

Müslüman toplumlar üzerindeki siyasi, sosyal, kültürel etkiler, uzun süre ilmî ve fikrî durgunluk yaşayan İslâm dünyasında bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olmuş; bu uyanış çerçevesinde Müslüman toplumlarda farklı düşünce, yöntem ve tavırlar ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılda, İslâm'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareket olarak İslâmcılık¹³ düşüncesi doğmuştur.¹⁴

İslamcılık düşüncesinin temeli, Moğol istilası ile zirveye ulaşan durgunluk, kargaşa ve bozulma karşısında İslâm'ın ilk çağındaki saflık ve dinamizmini hayata iade ederek sosyal problemlere çare getirmeye çalışan Şah Veliyyullah Dehlevi'ye (ö. 1762) kadar dayanmaktadır.¹⁵ Bu hareketler, sadece Hint alt kıtasında İslâmi şuurun uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış, ihyacılığa olduğu kadar modernizme de ilham kaynağı olmuştur.¹⁶ Bu süreçte Cemaleddin Afgâni (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) modernizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Abduh'tan sonra Ortadoğu'da modernleşme veya ihyacılık adına üç hareket ortaya çıktı: Bu ekolün 'Laik Batıcılık' yönünü Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), 'selefiyecilik' yönünü Reşid Rıza (ö. 1935), 'muhafazakâr' yönünü ise Ferîd Vecdî temsil etmiştir.¹⁷ Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Said Halim Paşa (ö. 1921), Mehmed Akif Ersoy (ö. 1936), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ve İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi düşünürler tarih boyu sahip olunan temeller üzerinde sentezci bir yenileşmeyi savunmuşlardır.¹⁸ Bu düşüncenin temel doğrulama mekanizması ise vahiy-akıl uyumu ve

¹¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/338.

¹² Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 77-78.

¹³ Şerif Mardin'e göre İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet bünyesinde etkisini gösteren bir fikirsel akımdır. Mardin, İslâmcılığı birinci (modernist) ve ikinci (siyasal İslâm) olarak iki kategoride değerlendirmektedir. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 23.

¹⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 16.

¹⁵ İsmail Bulut, *Şah Veliyyullah Dehlevi'nin Kelami Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7-8.

¹⁶ Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 534-535; Mehmet Erdoğan, "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî", *Huccetullâhi'l-bâliğa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), ixix.

¹⁷ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 192.

¹⁸ M. Sait Özervarlı, "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 665.

çelişmezliğidir. Akıl ürünü Batı düşüncelerini İslâmi çerçevede yorumlamaya çalışmışlardır. Bu hareketler, Müslümanların Batı medeniyeti karşısında yaşamış oldukları durgunluğu görerek problemlere çözüm üretme ve yeni arayışlara yönelme karakterlerini taşımaktadır. Siyasi ve sosyokültürel alanda olduğu gibi dini alanda da yenilenme adına farklı din anlayışları ortaya koymuşlardır. Bu düşünürler, dini alanda reform yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Müslümanlar arasındaki bu dini yenileşme hareketinin temel hedefi, halk arasında kök salmış, İslâm'ın tabiatını tahrif eden birtakım fikirlerin kökünden sökülmesinin gerekliliğidir.¹⁹

Müslüman düşünürler, materyalist felsefenin ortaya attığı şüphelere karşı İslâm'ı savunmada İslâm dininin evrenselliği ve İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden üstün olduğu tezini kullanmışlardır. Dünyanın ıslahı ve insanlığın yüceliğine götüren tüm erdemlerin, İslâm'da bulunduğu ancak bu gerçeğin üzerinin yorumlar ve hurafelerle kaplandığı, bu açık hakikatin örtüsünün ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle kaldırılabileceği savunulmuştur. Batıdan gelen İslâm'a yönelik şüphelere karşı ancak sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunmanın mümkün olduğu dile getirilmiştir.²⁰

Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında 19. yüzyılda bir tür kimlik bunalımı içinde bulunan Müslümanların bu durumdan kurtulmak için mevcut din anlayışında bir 'yenilik' olması gerektiği düşüncesinin genel olarak kabul edildiği söylenebilir. Yenilik düşüncesinin temelinde aklın ve bilimin üstün görülmesi, dini meselelerin akıl ve bilim ışığında ele alınması ön plana çıkmaktadır. Çünkü maddeci ve pozitivist düşünce taraftarlarının ortak noktaları, görünen varlık dünyasının akli bir yorumunun ötesinde başka bir tutkularının olmamasıdır.²¹

Batı'da felsefe ve düşüncede meydana gelen gelişmeler, Kur'an ayetlerinin geleneksel yorum tarzından farklı yorumlanmasına da etki etmiştir. Müslüman aydınların batının bilimsel üstünlüğüne karşı İslâm'ın bilimle uyumlu olduğu, bilime önem verdiği, akıl nakil ile çelişmediği, pozitif bilimlerin elde ettiği sonuçların Kur'an tarafından da işaret edildiği ileri sürülmüştür. Bu düşüncelere paralel olarak Kur'an metnini bilimsel veriler doğrultusunda yorumlama ve anlama meyli yaygınlaşmıştır.²² Bu eğilim, doğa bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ayetlerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefi görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bilimsel veya fenni tefsir ekolü olarak adlandırılmıştır.²³

Toplumsal değişim ve yenileşme düşüncesi kapsamında dini düşüncenin yenilenmesi Yeni İlmî Kelâm döneminde önemli bir gündem oluşturmuştur. Dini öğretinin başta gelen temsilcisi Hz. Peygamber olması

¹⁹ Muhammd Zaki Badawi, *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha* (Slough: The Open Press, 1978), 4; Mazharuddin Siddikî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 13.

²⁰ Şiblî Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî (Tahran: Eser Neşriyat, 1329), 201-202; Muhammed Ferîd Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993), 6-7; Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, 8.

²¹ Etienne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet Aydın (İzmir, 1986), 75.

²² Gezer Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlihi)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 202.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 423.

nedeniyle nübüvvet ve buna bağlı konulara yöneltilen Batı kaynaklı eleştirilere karşı Müslüman düşünürler dini olguları savunma adına zamanın şartlarına göre yeniden yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Diğer ilahi dinler gibi İslâm dininin temelini oluşturan nübüvvet olgusunu insan ruhunun bir ihtiyacı olarak gören Şiblî Nu'manî (ö. 1914) ve Vecdi gibi dönemin Müslüman düşünürleri, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir nübüvvet anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu meselenin, önceki âlimlerin görüşüne bağlı kalarak ve tâbi olunan mezhebin görüşleri çerçevesinde açıklanmasının çağdaş sorunlara çözüm getirmekten uzak olduğu, Batılı eleştirilere cevap vermede yetersiz olduğu kanaatindedirler.²⁴ Bu düşünürler sayılan gerekçeler neticesinde peygamberliğin vazgeçilmez bir unsuru olan vahyin ispatına yönelik akli ve bilimsel yöntemler geliştirerek nübüvvetle ilgili ortaya atılan şüphelerin böylece ortadan kaldırılabilceğini iddia etmişlerdir. Vecdî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Telif edilen mevcut siyer eserleri isrâiliyatla dolu, belagat ve feshate dayanan ve betimsel bir nitelik taşımaktadır. Bundan dolayı şüpheci akılları ikna etmesi mümkün görünmemektedir. Bilimsel gerçekleri destekleyen, delile dayanan, araştırma yöntemlerini esas alan bir nübüvvet anlayışı geliştirmek artık kaçınılmazdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatını ve inşa ettiği evrensel medeniyeti ilim ve felsefe ışığı altında yeniden yorumlamak gerekir."²⁵

İslâm düşüncesinde vahiy, Yüce Allah'ın bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun davranış biçimlerini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Buna göre vahiyde genel ve özel olmak üzere iki anlam alanı söz konusudur. Özel alan peygamberlerle olan, genel alan ise tüm varlıklarla olan iletişimi ifade eder. Vahyin bu iki alanı da sonuçları açısından zorunlu ve bağlayıcı olmakla birlikte içerik ve amaç açısından farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede vahiy terim olarak, Allah'ın buyruklarını aracılı veya aracısız, gizli ve süratli bir şekilde peygamberlerine iletmesi anlamına gelmektedir.²⁶

İslami anlayışa göre vahyin kaynağı Allah'tır ve özel bir iletişim ile peygambere nakledilir. Vahiy, peygambere özel bir tecrübe olduğundan, onun mahiyeti Allah ile peygamber arasında, nübüvvetin bir sırrı olarak, peygamber olmayanlar tarafından anlaşılması mümkün olmayan bir özellik arz eder.²⁷

Kur'an'da Allah'a nispet edilen vahiy, peygamberlere gönderilenlerin yanında, canlı cansız diğer varlıklara yapılan vahiyleri²⁸ de kapsamaktadır. Çünkü Allah bütün varlıklara yaratılış düzenine uygun hareket tarzlarını vahiy ve ilham ile bildirmiştir.²⁹ Vahyin bu geniş kapsamı, peygamberler

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*, 119; Fazlurrahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 49; Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), IX/764.

²⁵ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 38.

²⁶ Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut, ts.), I/59; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), I/56.

²⁷ Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 277; Muhsin Demirci, "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*, 2002, 79-80.

²⁸ Kur'an'da birçok varlığa vahyedildiği bildirilmektedir: Yer ve gökyüzü (Fussilet, 41/11,12), (Zilzal, 99/1-5); arı (Nahl, 16/68) bunlara örnek verilebilir.

²⁹ Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, 277.

dışındaki diğer insanlarda/varlıklarda ortaya çıkan ilham gibi olağanüstü durumların vahiy çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur.

Vahyin bu çeşitli anlamları arasındaki ortak nokta, bir manayı diğerine söz söylemeden aktarmak veya başkaları tarafından duyulmayacak bir sesle gizlice söylemektir. Bundan dolayı işaret, yazı, ilham, yaratılışına uygun hareket, yazışma, hatta hayvanların iletişimleri vahyin manasına dâhil edilmiştir. Bütün bu açıklamalardan bu kelimenin dini terimdeki anlamının, sözlük anlamından çok da ayrı olmadığı görülmektedir. Nitekim cahiliye devri şairleri de vahyi bu anlamda kullanmışlardır.³⁰

Erken dönemlerinden itibaren vahyin mahiyeti konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle felsefi ve tasavvufi yorumlarda keşf ve ilham gibi açılımlarla geleneksel vahiy anlayışının dışına çıkmıştır. Ancak bu yorumların kelamcılar tarafından vahiy olgusuyla bağdaşmadığı özellikle vurgulanmıştır. Son dönemde ise Fazlur Rahman (ö. 1919), Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl (ö. 1938), Abdülkerim Sürüş gibi düşünürler geleneksel anlayıştan farklı görüşleri ortaya koymuşlardır. Vahyin mahiyeti ile ilgili geleneksel hâkim görüş ve anlayış dâhil tüm görüşler sonuçta birer kanaatten ibarettir. Peşinen inanmak şartıyla, vahyin mahiyet ve keyfiyeti hakkında geleneksel kabullere aykırı görüş belirtmekte hiçbir sakınca olmasa gerektir.³¹

Ferîd Vecdî vahiy, “Akıl ve duyular olmadan Allah’ın, doğrudan ya da melek aracılığı ile veya rüya yoluyla peygamberlerin kalbine bilgiyi ilka etmesidir.”³² şeklinde tanımlamaktadır. Vecdî, vahiy ‘irfan’ olarak tanımlayan Abduh’un görüşünü benimsemekte ve vahyin imkânına vurgu yapmaktadır. Vecdî, Allah’ın seçkin kullarından istediğine vahiy göndermesinde ve gönderilen mesajın akıl tarafından idrak edilmesinde herhangi bir engel veya zorluk görmemektedir. Allah’ın, her bakımdan diğer insanlardan üstün kıldığı bir kuluna vahiy göndermesinin mümkün olduğunu kabul etmemek selim akıl için imkânsızdır. Dolayısıyla vahyin anlaşılmasında veya kabul edilmemesi ancak kişinin aklını ve duygularını zorlaması sonucunda mümkün olabilir.³³

Muhammed Abdullah Draz (ö. 1958), modern bilimin, teknolojik iletişim araçlarıyla insanların uzaktaki kimselerle iletişim kurma, bilgi edinme ve birtakım ihtiyaçlarını giderme imkânını vahiy iletişimine benzetmektedir. Bu araçları, Allah’ın melek vasıtası ile ya da vasıtasız seçkin kullarından bazılarının kalbine insanları hidayete erdiren ve hakkı ortaya koyan sözü, elçisinin dikkat ve sağlamlıkla pekiştireceği biçimde onun kalbine nakşedecek tarzda yerleştirmesine örnek gösterilebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre iletişim alanındaki buluşlar Allah’ın, kullarından dilediği birine melek vasıtasıyla ya da onun aracılığı olmaksızın vahiyetmesine benzemektedir.³⁴

³⁰ Aslan, *Kur’an’da Vahiy*, 277; Demirci, “Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy”, 79-80.

³¹ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Vahiy ve Nüzûl* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 8.

³² Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706; Vecdî, *es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe*, 45.

³³ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifî’l-karnî’l-ısrîn*, X/706-709; Muhammed Abduh, *Tevhid Risâlesi*, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 154-157.

³⁴ Muhammed Abdullah Draz, *en-Nebeü’l-azîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 2000), 93-94.

Draz, bilim insanlarının, kimi bilimsel ve teknolojik üretme çalışmalarında farkında olmadıkları anlarda çeşitli keşiflerin ve ruhî gerçeklerin ortaya çıkabileceğini açıkladıklarını ifade ederek bu durumun Allah'ın seçtiği bazı insanlara vahiy yoluyla ilmî keşifleri vermesinin bir göstergesi olabileceğini ileri sürmektedir.³⁵

Tarihsel süreçte İslâm inanç ilkeleri, genelde Allah'ın varlığını ispat örneğinde, vahiy, akıl ve aklî istidlâl metodu kullanılarak temellendirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılda ise Batı dünyasının siyasi, felsefi ve ideolojik akımları Müslümanların inancını tehdit etmeye başlamıştır. Maneviyatı kabul etmeyen, din ve Tanrı düşüncesini reddeden materyalist ve ateist düşüncelere karşı Müslüman düşünürler tarafından, bir yandan kelâm tarihinde Allah'ın varlığını ispat için kullanılan deliller ortaya çıkarılmaya,³⁶ diğer yandan yeni akımlar dikkate alınarak inancın temellendirilmesine yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Şiblî Nu'mânî, Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi Yazır, A. Hamdi Akseki (ö. 1951) gibi birçok düşünürün materyalist düşünceye karşı Allah'ın varlığını kanıtlamaya yönelik eser kaleme alması, ortaya atılan iddialara cevap verme amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda İslâm inancının temellendirilmesi gayreti olarak da değerlendirilebilir.³⁷

Bu dönemde dini söylemlerin daha çok akli metotlarla geliştirilmesi, materyalist ve pozitivist düşüncelerin ithamlarını çürütmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ruh ve maneviyata ilişkin deneysel verilerin ortaya konulması, maddi olandan başka hiçbir varlığı tanımayan materyalist düşüncenin yarattığı bunalım ortamından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Böyle bir ortamda özellikle vahiy ve nübüvvet konularını bilimsel delillerle temellendirme girişiminde bulunan Vecdî'nin, önceden beri nübüvveti temellendirmede kullanılan akli metotları bir adım öteye taşımaya çalıştığı görülmektedir.³⁸ Dolayısıyla İslâm'a yönelik ortaya atılan şüphe ve iddialara karşı akli metodun yanında bilimsel delillerin de kullanılabileceğini gündeme getirdiği söylenebilir.

1. Nübüvvet Bilimsel Yaklaşım

Müslüman kültürde Allah'ın varlığı, evrenin ve varlıkların yaratılmasına ilişkin pek çok bilimsel delil ileri sürülmesine karşın, nübüvvetin bilimsel olarak temellendirilmesi ender durumlardan biridir. Ferîd Vecdî'nin bu konuya bilimsel açıdan yaklaşması özgün bir çaba olarak değerlendirilebilir. Nitekim o, bu durumu, "Doğu kültürünün gündeminde yer almayan bu konunun bilimsel temellendirilmesi önemli bir cesarettir. Oysa nübüvvet gerçeğinin bilimsel açıdan ispatlanabilir olması, 19. yüzyıl Batı bilim insanlarının ve filozoflarının ruh ve benzeri konularda yaptıkları deneysel çalışmalar sonucu gayet mümkündür."³⁹ sözleriyle dile getirmektedir.

³⁵ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), I/122.

³⁶ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 78.

³⁷ İsmail Bulut, *Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 65.

³⁸ Bulut, *Nübüvvet Çığdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*, 66.

³⁹ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-İşrîn*, IX/766.

Nübüvveti dinin en zor meselelerinden biri olarak tanımlayan Vecdî'ye göre, günümüzde, Allah'ın varlığını, evrenin O'nun tarafından yaratıldığını ve ruh olgusunun gerçekliğini deneysel deliller ile anlamak kolay olsa da peygamberlik hakkında yeterli delil bulabilmek ve onu anlamak daha kolay değildir.⁴⁰ O, inkârcıların şüpheleri ve inananların inançlarında tatmin olmaları için peygamberlikle ilgili bilimsel delillerin ortaya konması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴¹

Vecdî, Batı'da ruh üzerine yapılan psikolojik araştırmalar sonucu ciddi deliller elde edildiğini ve bu verilerin akademik yayınlarla bilim dünyasına sunulduğunu belirtmektedir. Ancak bu sonuçların Müslüman âlimler tarafından dikkate alınması bir yana, onları gizleyerek büyük cinayet işlediklerini ileri sürmektedir. Ona göre söz konusu âlimlerin klasik söylemlerle izah etmeye çalışmaları, nübüvvet meselelerine çözüm getirmek yerine, şüpheleri artırmakta ve İslâm düşmanlarının eleştirilerine ortam hazırlamaktadır.⁴² Dolayısıyla nübüvvet konusunda çağdaş bilimsel verileri kullanarak yeni bir nübüvvet anlayışı ortaya koymanın gereğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda bilimsel gelişmeler karşısında dini konularda yeni fikirler geliştiremeyen Müslüman âlimleri de eleştirmekten geri durmamaktadır.

Vecdî'nin nübüvveti bilimsel temellendirme düşüncesini, nübüvvetin en temel olgusu olan vahiy üzerine inşa ettiği görülmektedir. Vecdî, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü 'ilham' ve 'dâhilik'⁴³ ile vahyi bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Bunların yanında bilimsel delil olarak gördüğü delillerden bir diğeri de 'hipnoz' ve 'manyetizma'dır.⁴⁴ Vecdî, Russel Wallace (ö. 1913), William Crooks (ö. 1919) gibi araştırmacıların yaptığı deneysel çalışmalarda ruhun varlığının kanıtlandığını, söz konusu araştırma sonuçlarının nübüvveti delil teşkil edebileceğini ileri süren ilk düşünürdür. Ona göre ruh ve bedenden oluşan insan bedeni, sınırlı maddi âlemle irtibatı ile bulunduğu gibi ruhu da sınırsız manevi âlemle ilişkilidir. İnsan her ne kadar temel ihtiyaçlar konusunda hayvanlara benzese de ruhi açıdan idrak edilemeyecek bir âlemle irtibatlıdır. Bu durum manyetizma deneyleriyle ortaya konmuştur. Bu deliller insanın sadece maddeden ibaret olmadığını göstermektedir. Hipnoz uygulamaları ile ruhun varlığı kanıtlanmıştır. Varlığı kanıtlanan bu ruhun kendisinden üstün, 'Sonsuz bir Ruh'la bağlantılı olduğu bir gerçektir. Hipnoz esnasında birtakım bilgilerin ortaya çıkması, Hintlilerin parapsikolojik eylemleri sıradan ve basit durum olarak açıklanamaz. Dünyada hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı göz önüne alınırsa, bu harikulade şeylerin de kendiliğinden gerçekleşmediği anlaşılır. Sonuç olarak tüm bu gerçekler 'Yüce bir Ruh' tarafından yönlendirilmektedir. Nübüvvet iddiasını histeri hastalık olarak gören ve

⁴⁰ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/756.

⁴¹ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/756-757.

⁴² Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/766.

⁴³ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/706; Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davî'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-47.

⁴⁴ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, X/713-715; Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînun âmmun hâlidun* (Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-ısrîn, 1932), 16-18.

maddeden başka varlık tanımayan Batılı filozoflar, ruhla ilgili çalışmalardan sonra nübüvveti kabul noktasına yaklaşmışlardır.⁴⁵

Bu dönemin ortak karakteri gibi görünen, insana ait bütün bilgilere uygulanabilen metafizik düşüncelerin delili, şuurun derinleştirilmiş araştırmalarında aranmıştır. Bu dönemin birçok spiritüalist düşünürü,⁴⁶ şuurun ortaya çıktığı 'ben' ile 'ruh'u aynileştirmişlerdir. Bu dönemde psikolojinin de gittikçe daha bağımsız bir ilim haline gelmesi diğer taraftan pozitivist ve materyalist dünya görüşlerinin, kâinattaki düzeni izahta yetersiz kalması, ruh ve beden arasındaki birliği sağlayamaması, spiritüalist düşüncelere yönelimi sağlarken XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman düşünürlerde de etkisini göstermiştir.⁴⁷

Batı'da Hıristiyan din adamlarının ve kilisenin bilim karşıtı tavrı, materyalist düşüncenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir ortamda doğal olarak bilim adamlarının manevi olanı reddedip, her şeyi maddeden ibaret olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte hastaların ruhsal şifa yöntemleriyle tedavi edilmeye başlanması, parapsikolojinin Avrupa'da temellerinin atıldığı bir gelişme olarak görülmektedir. 1700'lü yıllarda Franz Anton Mesmer (ö. 1815), bazı hastaları normal tıbbi müdahalenin yanı sıra mıknatıslı çubuklar ve ellerini kullanarak tedavi etmeyi keşfetti. Mesmer bunu, canlıların bedenlerinden yayılan 'canlısal manyetizma' (hayvansal manyetizma) adı verilen bir güçle açıklıyordu. Mesmer'in çalışmalarını devam ettiren Marquis de Puysegur (ö. 1825) bu bedensel manyetizma gücünün her insanda mevcut olduğunu iddia ederek, hastadaki inanç ve iradenin fiziksel beden üzerinde değişiklikler meydana getirdiğini ileri sürdü. Puysegur kendi yöntemleriyle insandaki 'yapay uyurgezerlik'i ortaya çıkardı ve buna 'somnambulizm' adını verdi. Bu değişik bilinç halinin keşfi, daha sonra parapsikoloji ve metapsişik alanında birçok çalışma yapanlara büyük olanaklar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bilimin getirmiş olduğu katı materyalist anlayışa karşı tepkiler ortaya çıktı. 'İnsanı tesadüflerle oluşmuş gayet mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak gören 18. ve 19. yy. bilim anlayışına karşı çıkan bu yeni yaklaşım, 'insanın üstün bir varlık ve ruhsal yönünün daha baskın olduğu'nu ileri sürdü. Aslında bu durumu 19. yy. biliminin insanı içine sürüklediği mekanik kördüğümünden çıkacak bir yol arayışı olarak da nitelendirmek mümkündür. İnsanın duyular ötesi yönlerini ve özellikle de psişik yeteneklerini laboratuvar ortamında inceleme çalışmaları parapsikolojinin bilimselleşme sürecini başlatmıştır.⁴⁸ Bu

⁴⁵ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-ısrîn*, IX/766-768.

⁴⁶ Batı'da 19. yüzyıl ortalarında R. Descartes (ö.1650), G. W. Leibniz (1646-1716) ve H. Bergson gibi düşünürlerin fikirleriyle ortaya çıkan spiritizm akımı, Türkiye'de entelektüel bir kesimin de ilgisini çekmiştir. Ruh-beden ayrılığı ve ruhun ölümsüzlüğü temeline dayanan spiritüalizm düşüncesi Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914), İsmail Fennî Ertuğrul (ö. 1946), Ömer Ferit Kam (ö. 1944), Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1949), M. Şemseddin Günaltay (ö. 1961) ve Mustafa Şekip Tunç (ö. 1958) ve Bedri Ruhselman (ö. 1960) gibi düşünürler tarafından ruhsal olayların özellikle de dini ve manevi olguların açıklanmasında argüman olarak kullanılmıştır. Neşet Toka, *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012), 54.

⁴⁷ Zekeriyâ Uludağ, *Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 198.

⁴⁸ Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989), 97-99.

çalışmaları ve sonuçlarını yakından takip eden Vecdî, bunların vahiy ve nübüvveti bilimsel temellendirmede delil olabileceğini ileri sürmüştür.⁴⁹

2. Vahye Bilimsel Yaklaşım

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist görüşler ve bazı felsefi itirazlar karşısında vahyin imkânını ve gerekliliğini ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Bu konuda düşüncelerini temellendirirken 'gaybî bir niteliğe sahip olan vahyin Allah tarafından seçilmiş bazı insanlara gönderilmesinin aklen mümkün olduğu' tezini kullanmışlardır. Örneğin Muhammed Abduh'a göre, zekâ derecesi ve anlayış kapasitesi açısından insanların bazılarının daha kabiliyetli olduğunu herkes kabul ettiğine göre, Allah'ın bazı insanları seçip her bakımdan üstün özellikler vererek onlara vahyini vermesi akli selime aykırılık teşkil etmez. Doğuştan temiz bir fitrata sahip peygamberler fitratlarından gelen kabiliyetle, ruh dünyaları o şekilde gelişir ki başkasının öğrenmek ve okumakla elde edemediği hakikatleri görebilir ve alabilir duruma gelirler. Nihayetinde peygamberlere Allah tarafından vahiy adı verilen ilâhî bilgiyi alarak tebliğ etme görevi verilir.⁵⁰

Bu dönem kelâmcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak için en çok başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli kriter kabul edilen aklî bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesidir. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın akılcı ve yenilikçi bir din olduğu, Allah'ın kitabı ile doğa bilimleri arasında bir çelişki olmadığı vurgulanmıştır.⁵¹ Kelâmcılar vahyin imkân ve lüzumunu savunmakla birlikte zamanlarının modern bilim ve tekniğini de göz önüne almışlar, kendilerine ulaşan bilgiler ışığında Kur'an vahyini yorumlamaya, önceki müfessir ya da kelâmcılarda rastlanmayan yeni izahlar yapmaya çalışmışlardır.⁵²

Vecdî, kelâmcıların ele aldığı bağlamdan farklı olarak, vahyi ve ilhamı materyalist düşüncenin maneviyatı inkâr etmesine karşı savunmacı bir yaklaşım tarzı içerisinde ele almaktadır. Dahası o, Batılı düşünürlerin ruh ve manevi olgularla ilgili yaptıkları deneysel çalışmalardan hareketle, vahiy ve nübüvveti 'bilimsel' olarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, peygamberlik ve vahyin gerçekliğine dair mantıki deliller çoktur. Ancak günümüz insanının aklının bu delillerle ikna olması zordur. Manevi âlemin varlığını reddeden materyalistler, peygamberliği de efsanevi hikâye olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle nübüvvet ve vahiy meselesinde ortaya konulan şüphelere cevap vermede *akli* deliller yeterli değildir. Dolayısıyla nübüvveti savunmak için, bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, ikna edici kesin deliller ortaya konulmalıdır.⁵³

Vahiy, yüce Allah'ın yalnızca peygamber olarak görevlendirdiği kullarına özgü kıldığı ruhsal bir yüceliktir. İnsanlara kesin ve yüksek evrensel varoluş gerçeklerini bildirir. Kuşkusuz bilim, aradan kuşaklar ve asırlar geçtikten sonra, bu gerçeklerin bir kısmını kavrama, bunlara egemen olan yasaları ve bu yasaların sırlarını bilme noktasında bazı

⁴⁹ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 17.

⁵⁰ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, 155.

⁵¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul, 1341), I/14.

⁵² Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 109.

⁵³ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*, 45-46.

adımlar atabilir. Ancak geleneksel tecrübe ve bundan sonra ulaşılabilecek bilimsel sonuçlar dünya ve evrende bazı alanları keşfetse de bunların dışında kalan sayısız varlığın bilgisi bilimin kavrama alanı dışında kalmaya devam edecektir. Ancak pozitif bilim açısından vahiy, bilimin bugüne kadar ulaştığı düzey itibariyle istisnâ ve benzersiz bir ruhsal olgu olduğundan, onu bilimsel yöntemlerle açıklamak mümkün görünmemektedir. Buna karşın bilimin geniş boyutlara ulaşmasına rağmen birçok ruhsal ve psikolojik olgu hala tam olarak açıklanamamaktadır. Yakın zamana kadar birçok buluş hayal ürünü ve gerçekleşmesi mümkün olmayan fanteziler olarak değerlendirilirdi. Ama günümüzde, bu hayaller somutlaşmış durumda ve dahası sıradan şeyler olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte ruhsal ve psikolojik olgular bugün bilim adamlarının başlıca uğraşları haline gelmişlerdir. Normal hayatta bu gerçekler gözlerimizin önündeysen, elbette hayatta var olan tüm olguları bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmak sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğu gibi aynı zamanda boşa harcanmış bir emek olacaktır. Bilimin bu zamana kadar ulaştığı düzey, vahiy olgusunu maddî, bilimsel yöntemlerle açıklamak bakımından yetersiz olabilir. Ancak vahye dayanan dinlerin tarihte medeniyet inşa edecek kadar vizyona sahip olduğu da inkâr edilemez. Bunun inkâr edilmesi, bilimle bağdaşmayan ve gerçek karşıtı bir bağnazlık olarak nitelendirilebilir.⁵⁴

Yakın dönem âlimleri materyalist/pozitivist düşüncenin toplumlari derinden etkilediği bir yüzyılın sonunda daha çok vahyin imkânı konusunu ele alarak savunmak mecburiyetinde kalmışlardır. Vahyi temellendirmede, İlahî rehberliğe duyulan ihtiyaç, Allah'ın gönderdiği bilginin genel ve sosyal gerçeklere aykırı olmadığı, bilime ve akla ters düşmediği tezini kullanmışlardır. Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Ferid Vecdî, Zürkânî (ö. 1948) ve Şibî gibi âlimler, bu temellendirmenin daha da ilerisine giderek "maddenin sakımı", "tabii hadiselerin değişmezliği", manyetizma, hipnoz gibi, kendi dönemlerinde bilimsel olarak görülen teorileri genel geçer hakikat şeklinde ele almışlardır. Bu anlayış, mucize gibi gaybi konulara farklı yaklaşımlarla değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir.

Nübüvvetin olgularından vahyin temellendirilmesinde *bilimsel delil* olarak 'ilham', 'dahilik', 'hipnoz ve manyetizma kullanılmıştır.

2.1. İlham

İlham kavramı, içerdiği anlamlar yönünden oldukça kapsamlı bir terim niteliğindedir. Ruhçulara göre ilham, insan ruhunun kudreti ve liyakati oranında rehber, mürşit ve yüksek ruhi planlardan aldığı sezgi ve bilgilerdir. Bu alınanlar bazen doğrudan doğruya, bazen da dolaylı şekilde zihne ve şuur düzeyine ulaşırlar. Çoğunlukla bilinçaltına geçtikten sonra elverişli bir çabanın sonunda bilinç üstüne çıkarak ilham tarzında görünürler. Her iki durumda da ruhsal bir ilişki söz konusudur.⁵⁵

İslâmî terminolojide ilham daha çok kalpleri tasfiye edilmiş kişilere ani olarak verilen tefekkür ve istidlâl dışı bilgiler kastedilmektedir. İşte bu anlamda ilham hem peygamberler hem de bunların dışında bazı insanlar

⁵⁴ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1/77-79.

⁵⁵ Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 77.

için söz konusudur. Ancak bağlayıcılık açısından her iki ilham birbirinden farklıdır.⁵⁶ Kelamda insan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün görülmele birlikte bunlar genel-geçerliliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dinî alanda delil olarak kullanılamaz. İlhamın dinî alanda kullanılabilen kesin bir bilgi kaynağı olmadığı ve uyulması zorunlu bir hükmün delilini teşkil edemeyeceği, nasların yanı sıra akıl ilkelerine de uygun görünmektedir.⁵⁷ Neticede peygamber dışındaki insanlar için geçerli olan ilhamı, Müslüman kelimacılar ortaya koydukları farklılıklarıyla vahiyden kesin biçimde ayırmışlardır. Çünkü insanların dinî ve dünyevî konularda gerçeğe ulaşmaları, duyuları ve iradeleri dışında ani bir ruhî tecrübe yerine, ancak objektif bilgi kriterlerine güvenmekle mümkündür. Başka birine aktarılamayan, duyular ve akılla kontrol edilemeyen bireysel tecrübenin bir sonucu olan ilham genel geçerliliği bulunan bir olgu olarak görülmemiştir.⁵⁸

Vecdî ilhamı, “Bir eylemi yapıp yapmamasına dair Allah’ın insan akıl/zihnine gönderdiği emir.”⁵⁹ olarak tanımlanmaktadır. O, vahyi ve peygamberliği, evrende akıl ve duyular dışında bilginin varlığına işaret eden olgular olarak gördüğü ilham ve dâhilik ile birlikte bilimsel temellendirme yoluna gitmektedir. Ona göre akıl için vahyin varlığı mümkündür.

Vecdî, akıldan yoksun, sınırlı idrake sahip olan hayvan ve bitki dünyasından bazı örnekler vererek, ilk yaratılışlarından itibaren mükemmel bir sistem içerisinde bu âlemde bir öğretim ve yönlendirme ile yaşamın sürdüğünü, bunun da ancak manevi bir kudretin ilham etmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Bunu şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

İlk dönemlerden itibaren araştırmacılar, hayvanların gıda arama, yuva yapma, yumurta bırakma, yavru eğitiminde birçok işlem müşahede etmişlerdir. Hayvanlar âlemindeki bu sistemin mükemmelliğini sadece onların idraki olarak açıklamak yetersiz kalır. Örneğin kelebek, ömrünün 3. devresinde yeşil yaprağa daire şeklinde yumurtalarını bırakır. Sonraki aşamada annenin öldüğü bir dönemde yavrular yumurtadan kurtçuk halinde çıkarlar. Bu kelebeklere yeşil yaprağa yumurta bırakmasını ve yavrunun ne zaman çıkacağını öğreten kimdir? Anneleri midir? Hayır, çünkü anne yavrular çıkmadan önce ölmüştür. Akıl mı gösterdi. Hayır, çünkü onların idrakleri sınırlıdır. O halde, tüm bunlar Yüce bir Kudret’in ilhamıdır.⁶⁰

Vecdî, bitki ve hayvanlar için söz konusu olan bu ilhamın, üstün yeteneklere sahip ve yüce âlemlerle iletişimi daha güçlü olan insan için pekâlâ mümkün olabileceğini, bunun da vahiy için delil olduğunu ileri sürmektedir.⁶¹

⁵⁶ İlhamın bilgi açısından değeri ve geçerliliği çalışmamızın kapsamı dışındadır. Bu başlıkta Yüce Allah’ın insanlara ve evrendeki varlıklara iletişim ve yönlendirme kapsamındaki ilhamının imkanını ve dahası bu ilhamın bilimsel açıdan ispatlanma durumu ele alınmıştır.

⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/99.

⁵⁸ Abdülgaffar Aslan, “Kelâm’da İlhamın Bilgi Değeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2008), 45.

⁵⁹ Vecdî, *Dâ’iretü’l-maârifü’l-karni’l-ısrîn*, 8/675.

⁶⁰ Vecdî, *es-Sîratü’l-Muhammediyye tahte davi’l-ilmî ve’l-felsefe*, 45-46.

Vecdî, varlığın ruhunun kendi başına hareket etmediğini, sürekli devam eden bir ilişkiyle varlığın ruhunu düzenleyen yüce bir kudrete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, hayvanların yaptıkları işten sonuç çıkaracak akli özellikleri olmadığı için onları doğru yöne sürükleyen bir ilham vardır. Hayvan âleminin tüm türleri ile birlikte ortaya çıkmaları ve yaşamlarındaki olağanüstü sistem akılları hayrette bırakarak insanları inanmaya zorlamaktadır.⁶²

Hayvan ve bitki dünyasındaki tüm işleyişler, genel ruhun⁶³ inayeti altında gerçekleşmektedir. Bu genel ruh, canlıların kendilerini ve türlerini korumak için onları zorunlu ilhamlara sürüklemektedir. Aynı zamanda bu ilham onların var olmalarının temel nedenidir. Ferîd Vecdî, elma tohumu örneğiyle bu ilişkiyi açıklamaktadır:

*Elma tohumunun çakıl taşından farkı yoktur. Tohum toprağa atılır orda gelişir, ağaç olur, çiçek açar ve sonunda meyve verir. Tohumun toprak altında iken ve toprak üstüne çıkıştan sonra geçirdiği aşamalar, genel ruhun işleyişine bir işarettir. Canlılar âleminde kendini ve türünü devam ettirecek bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgi ise genel ruhtan tüm canlılara bahşedilen bir nefestir.*⁶⁴

Vecdî'nin ifade etmeye çalıştığını yapılmış bazı deneylerde gözlemlemek mümkündür. Örneğin bir deneyde biri boş diğeri 20-24 sayıdan oluşan karınca grubu yerleştirilen iki metal kutu toprağa gömülmüştür. Bir süre sonra karıncalarla dolu olan kutunun bulunduğu bölgeye karıncalardan oluşan kurtarma ekipleri gelerek toprağı kazmaya başlamışlardır. Boş kutunun yer aldığı bölgede ise herhangi bir hareketlilik gözlenmemiştir. Karıncalar üzerinde yapılan bu deney sonucu "canlılar arasında mahiyeti bilinmeyen bir iletişimin bulunduğu" tespit edilmiştir.⁶⁵ Genelde tüm canlılar arasında *duyu ötesi* denilen karmaşık bir iletişim şekliyle haberleşebildikleri belirtilmektedir.⁶⁶ Düşünürü göre, hayvanlar ve bitkilere verilen umumi ruh desteği insana da verilmiştir. İnsan kontrolü dışında gerçekleşen görme, işitme ve sindirim gibi olaylar genel ruh tarafından yönetildiği gibi, insan ruhu genel ruhtan akli bir destek de almaktadır. Temel yaşam gereksinimleri hayvana benzeyen insan, ondan farklı olarak ilham ve yönlendirme olmaksızın bu temel yaşamını akli ile sürdürür. İnsan tüm ilim ve tekniklerden soyutlanmış olarak doğar,⁶⁷ akli

⁶¹ Vecdî'nin verdiği örneğe benzer olarak bitkilerin fizyolojik yapılarının ötesinde insanlarla olan ilişkisi, Amerika'da yapılan deneylerde ortaya konulmuştur. Bu deneylerden birinde, laboratuvar ortamında bulunan bitkilerden biri laborant tarafından kesilmiştir. Bu esnada bitkilere bağlı olan hassas cihazlar diğer bitkilerden elektrik sinyalleri almıştır. İş bununla kalmamış, laborant dışarı çıkarılmış ve bu arada başka insanlar içeri girip çıkmış cihazlarda herhangi bir kayıt gözlenmemiştir. Ama aynı laborantın tekrar içeri girmesiyle birlikte bitkilerin hepsi birden aynı elektrik sinyalleri vermiştir. Bkz. Tahir Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz* (Kayseri: Özak Yayınları, 1993), 1/12.

⁶² Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye* (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübniyye, 1994), 74.

⁶³ Vecdî'nin 'genel ruh' olarak Tanrı'yı ve O'nun yeryüzündeki kudret, idare ve talimini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 12-14; Muhammed Ferîd Vecdî, *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî* (Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931), II/14-15.

⁶⁵ Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, 1/5,12.

⁶⁶ Michael C. Corballis, *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*, çev. A. Görey (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 10, 36.

⁶⁷ "Ve sizi analarınızın karnından, hiçbir şey bilmez bir halde çıkarıp size, şükredesiniz diye işitme duyusu, görme duyusu, düşünme yetisi bahşeden Allah'tır." Nahl, 16/78.

sayesinde, öğrenme yoluyla özünde var olan yeteneklerini geliştirir. Bu noktada vahiy, öğrenmesi ve diğer insanlara öğretmesi gerektiği şeylerin kendi saygınlığına uygun tarzda insana bahşedilen özel bir vergidir. Bu öğreti ile insan, yaşamını doğasına uygun şekilde sürdürür.⁶⁸

Vecdî ile aynı dönemde yaşayan Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî de deneysel psikolojinin elde ettiği verilerin vahye delil teşkil ettiğini ve vahyin mümkün olduğu ve onu zihinlerin algılamasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede altı delil⁶⁹ ortaya koyan Zürkânî, hayvanlar âlemindeki muhteşem düzen ve işleyişi akıl ve düşünme yetisine sahip olmayan canlıların gerçekleştirmesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dünyadaki bazı hayvanların hayret uyandıran sistemlere sahip olduklarını ve hayret veren işler gerçekleştirdiklerini gözlemlenmektedir. Bunların o hayvanlarda var olan bir düşünceden ya da basit bir içgüdüden meydana geldiğini söylemek imkânsızdır. Gözlemlerimiz bütün bunların, o hayvanlara söz konusu hayret verici işleri, inceliği ve dehayı ilham eden ve vahyeden yüce bir iradede sâdır olduğuna kesin olarak inanmamızı mecbur kılmaktadır. Hayvanlar âlemine ilişkin bu durum, yüce ufuk ile bağlantı kurma yeteneği daha güçlü insanın, bu ufuktan bilgi almasının daha kolay olduğunu göstermektedir. Vahiy yoluyla meydana gelenlerin de bu türden olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰

Zürkânî, bu düşüncesini karınca, bal arısı ve diğer canlıların yaptıkları çeşitli işleri ve uydukları hassas sistemi örnek göstererek⁷¹ desteklemektedir. Ona göre, bütün mevcudatı var eden, koruyup yöneten Yüce Varlık onlara kendilerini ayakta tutacak ve kendi yararlarına olan bilgileri duyular dışında başka bir yolla vermektedir. Onlar bu duyular vasıtasıyla o bilgiye asla ulaşamazlar. Tabiat araştırmacıların İlâhî gücün en küçük haşerelere verdiği ilhamı kabul edip ardından bireysel ve sosyal hayatında bu tür ilham ve vahiylerle herkesten daha fazla ihtiyaç duyan insan türünde buna benzer bir durumun olmadığını söylemesi boş ve yanlış

⁶⁸ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 15.

⁶⁹ Zürkânî, vahye bilimsel olarak 6 delil ileri sürmektedir: 1. Manyetizma ve hipnoz, 2. Radyo ve telefon gibi iletişim araçları, 3. Hayvan âlemindeki (ilham yoluyla oluşturulmuş) düzen, iletişim ve işleyiş, 4. Ses kaydı yapılabilen fonograf türü araçların keşfi, 5. Dâhilik, 6. Bazı insanların gösterdikleri parapsikolojik durumlar. Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/54-62.

⁷⁰ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 60.

⁷¹ Fransa'daki Sourboun Üniversitesi öğretim üyelerinden Milan Edward oxhexlob hakkında şöyle demiştir: "Oxhexlob adı verilen hayvanlar tek başlarına yaşarlar. Yumurtlayınca da hemen ölürler. Bu hayvanların yavrulan ayaksız olarak kurtçuk hâlinde çıkar. Kendilerini herhangi bir saldırgan karşı koruyamazlar. Aynı şekilde kendilerini beslemeye de güçleri yetmez. Bununla birlikte yaşanan kapalı bir ortamda tam sükûnet içinde eksiksiz bir sene yaşamayı gerektirir. Aksi takdirde bu hayvanlar helak olur. Anne ne zaman yumurtlaması gerektiğini bilir. Yumurtlama zamanı gelince bir odun parçasına yönelir, uzunlamasına onda bir oyuk kazar. Oyuk kazmayı tamamlayınca kendisi için yiyecek depolamaya koyulur. Az bir yiyecek ona bir sene boyu yeter. Depolanan yiyecek çiçek tozu ile şeker içeren bazı yapraklardan meydana gelir. Anne bu yiyecekleri oyuğun girişine yığar, ardından buraya yumurtasını bırakır. Sonra bıçkı talaşını andıran ufalanmış ağaç tozlarını getirir ve bundan bir hamur yoğurur. Bu hamuru yumurtanın üzerine tavan yapar. Ardından başka bir yiyecek getirip bu tavanın üzerine koyar. Sonra bir yumurta daha yumurtlar. Yumurtaları bitene kadar bu şekilde devam eder. En sonunda hepsini orada bırakıp can verir." Bu zayıf haşereye akılları hayrete düşüren bu işi yapmayı kim öğretmiş olabilir? Kendisi yumurtladıktan hemen sonra ölürken doğacak çocuklarının aciziyet ve ihtiyaç içinde bir sene kalmaya gereksinimlerinin olduğunu ona kim anlatmıştır? Yumurtacıklarını yumurtlamak için bütün bu zorluklarla mücadele edecek kadar kendi türüne bu denli önem verme düşüncesini onun kalbine kim yerleştirmiştir?" Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/120.

görüşlerden biridir.⁷²

Vecdî'nin canlıların yaşamlarındaki düzen ve işleyişe dair elde edilen deneysel verilerin vahiy için bilimsel delil teşkil ettiğini ileri sürdüğü bu durum, psikolojide *duyu ötesi algı* olarak tanımlanmaktadır. Buna göre *duyu ötesi algı*; (extrasensory perception/ESP), duyu organlarını kullanmaksızın bilgi alma, olayları görme yetisi, *normal dışı algı* olarak açıklanmaktadır. Varlığını kanıtlamaya yönelik birçok girişime rağmen, inandırıcı bulgular elde edilemeyen bu terim, gaipten haber verme, telepati ve geleceği görme gibi fenomenler için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır.⁷³

Şiblî, telgraf ve telsiz örneğini vererek ses dalgalarının bir yerden diğerine çok hızlı bir şekilde ulaştığını, bu alandaki gelişmelerin, insan duyularının faaliyetine bir sınır tayin edilemeyeceğini söylemektedir.⁷⁴ Dolayısıyla bir insanın, duyularının, diğer insanların duyularından daha çok kuvvetli olması, onun başkaları tarafından görülmeyen şeyleri görmesi mümkündür. Bu nedenle peygambere gelen vahyin bilimsel olarak izah edilmesi imkân dâhilindedir.

Vecdî gibi düşünürlerin vahyin bilimsel olarak anlaşılabilirliği şeklindeki çabaların, dini olguların izahında akla verdikleri öncelik ve önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim vahiy, mucize gibi nübüvvet olgularını tamamen gaybi alanın konusu olarak değerlendirmek, akli devreden çıkararak tümüyle imanın kapsamı içinde görmek pek mümkün gözükmemektedir. Sonuçta gaybi bir nitelik taşısa da vahiy olgusu akılla kavranmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın evrende oluşturduğu sistemdeki örneklerden hareketle, vahyin bilimsel olarak ispatlanması anlaşılır bir durum olarak görülebilir.

2.2. Dâhilik

Vahiy için kullanılan bir başka bilimsel delil de dâhilihtir. *Dâhi*, “çok zeki, olağanüstü işler başaracak kadar üstün yetenekli olan, birtakım buluş ve icatları gerçekleştirecek şekilde yaratıcı düşünceye ve zihin gücüne sahip olan insan” şeklinde, *dâhilik* ise, “kendisine yaratıcı bir eser ortaya koyma olanağı veren üstün nitelikleri bulunan insanın vasfı ve büyük yaratıcı yeteneği”⁷⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte dâhilerin daha önceki gelişmelerini konu alan araştırmalar onların genel zekâ düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Vecdî dâhiliği, “eğitim ve araçlarla elde edilemeyen, bilimin ve aklın harikulade bir olay olarak açıkladığı, akıl ve duyular dışında insana verilen bir yaratıcılık olgusu” şeklinde tanımlanmaktadır. Ona göre, insanlık tarihinde taklidi mümkün olmayan üst düzeyde ilmi ve teknik gelişmeler olmuştur. Bu sıra dışı olaylar, herhangi bir hazırlık olmadan, en küçük çaba göstermeden bir anda ortaya çıkmaktadır. Kadim felsefeciler bunları ‘akıl rolünün olmadığı bir durum’ olarak, çağdaş felsefeciler ise ‘ilahi kaynaklı olağanüstü durum’ olarak değerlendirmektedir. Dâhilik olgusu, nübüvvetin ve vahyin

⁷² Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, I/120-121.

⁷³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 236.

⁷⁴ Şiblî Nu'mânî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Eser Neşriyat, 1981), II/206.

⁷⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 227.

ispatlanmasına yardım edecek, aklın bunları kabul etmesine yaklaştıracaktır.⁷⁶

Vecdî vahyin imkânı için bilimsel temel olarak gördüğü dâhilik olgusunu, Frederic W. H. Myers'in (ö. 1901)⁷⁷ dâhiler üzerinde yaptığı deneysel araştırmalara dayandırarak söz konusu araştırmalardan şu sonuçların çıkarılabileceğini belirtmektedir:

Canlılarda akıl ve duyuların üstünde bir öğretim ve yönlendirme bulunmaktadır. Aklın yönlendirmesi olmaksızın insanlığa birtakım buluşlar getiren dâhilik, bu öğreti sayesinde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu öğretiyi sağlayan içsel bir iletişim de bulunmaktadır.⁷⁸

Ona göre, dâhilerin ortaya koyduğu buluşlar, bilimin seyrini değiştirdiği gibi, nübüvvet de toplumların sosyal ve fikri dönüşümünü gerçekleştirir. Evrensel çapta dönüşüm anlamında gerçekleşen en büyük olaylar nübüvvet temellidir. İnsan hayatını derinden etkileyen nübüvvet gerçeğinin kasıtlı yalanlar ya da vehimlere dayandığı iddiası, en başta insanın değeri ile çelişen bir durum olduğu gibi aynı zamanda makul de değildir. Toplumsal hayatın ilk döneminde ve sonraki gelişim aşamalarındaki insanın en çok ihtiyaç duyduğu şey ilham iken, natüralist araştırmacıların ilhamı en basit varlıklarda kabul edip insan için onun varlığını reddetmeleri gerçekten abestir. Dolayısıyla vahiy, aklın ve bilimin kabul edeceği mümkün bir durumdur.⁷⁹

Müslüman kültürde dâhi insanlar, manevi önderler ve büyük filozoflar ile peygamberler arasında benzerlik ve yakın ilişki kurulduğu görülmektedir. Dahası, peygamberlerle dâhiler aynı kategoride de değerlendirilmiştir. Örneğin S. Ahmed Han, insana verilen yeteneklerin güçlü hale gelmesiyle peygamber olarak anılabildiğini, peygamberlerle dâhiler arasındaki farkın, çalıştıkları 'alan farkı' olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Zürkânî, "Fransız şair Rene'nin genellikle şiirin bir bölümünü tamamlamadan uyduğunu, sonra uyanınca şiirini tam olarak bulduğunu" örneğinin ve yine Fransız şair Alfred De Musset'un (ö. 1857) "Ben hiçbir şey yapmıyorum. Sadece bana ilkâ edileni dinliyor ve naklediyorum. Sanki mechûl bir insan benim kulağıma fısıldıyor..." örneğinin bazı bireylerde insanı alışık olan yolun dışında bilgi ve hidayet ile destekleyen bâtını ve ruhî iletişimin varlığını ispat ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu örnekler, ilahiyat ve nübüvvet konularını yalanlandığı ve dinlerle alay etmeye varıncaya kadar şüphelerinin arttığı bir dönemde vahyi insan zihnine oldukça yaklaştırmaktadır. Oysa nübüvvet ve vahiy olgusu, insandaki fikrî ve sosyal gelişimin en büyük etkeni, âlemi değiştiren en büyük olay ve

⁷⁶ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 49-50.

⁷⁷ Frederic William Henry Myers; Paranormal fenomenleri incelemek amacıyla kurulan, Britanyalı Psişik Araştırma Derneği (SPR: Society for Psychical Research) kurucu-üyelerinden İngiliz bilim adamı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death* (İnsanın Kişiliği ve Gövdasının Ölümünden Sonra Yaşamaları) adlı iki ciltlik bir eserin yazarıdır. İnsan varlığının duyular-dışı yönlerini ve özellikle psişik yeteneklerini incelemesiyle bilinmektedir. "Meydan-Larousse" (İstanbul: Meydan Yayınları, 1990), IX/186.

⁷⁸ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 45-47.

⁷⁹ Vecdî, *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmi ve'l-felsefe*, 55.

⁸⁰ Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 105.

tarihin akışım çeviren en büyük hâdiselerdir. Bu büyük olayların aslı olmayan düşüncelerin veya yalanların üzerine kurulduğunu söylemek insanın değerini düşüren en büyük ayıplardan biridir.⁸¹

Dâhilik'in bir olgu olmaktan ziyade vahiyle aynı kaynaktan gelmesi nedeniyle nübüvete delil olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Çünkü 'dâhilik', insan aklı ve emeğinin ürünü (kesbi) bir durum olmadığı için 'vehbi' olanların da anlaşılmasına ve kabul edilmesine bir araç olarak görülebilir. Böylece dahiliği bilimsel delil olarak gören düşünürlerin hem bir araç olarak 'dâhilik'e hem de bu aracın kaynağına vurgu yaptıkları söylenebilir.

2.3. Hipnoz ve Manyetizma

Vahiy için bilimsel delil olarak görülen delillerden bir diğeri de hipnoz ve manyetizmadır.

Hipnoz, bir kimsenin, başka birine telkin etmek yoluyla, geçici bir süre emrine alarak, söylediği telkinleri kabul edebilir duruma sokma halidir. Hipnoz, kişinin, dışarıdan telkinlere ve yönlendirmelere daha açık olduğu geçici, transa benzer yapay bir uyku; bir tür farklı bilinç durumudur. Normal uykuya benzese de hipnoz altındaki insanların beyin dalga şekillerinin, derin gevşeme şekillerine çok benzediği keşfedilmiştir. Teknik, temel olarak kişinin gevşemesine, yoğunlaşmasına ve dikkatini belli bir şey (çoğunlukla hipnotistin sesi) üzerinde odaklamasına dayanır. Hipnozun gücü hipnotistin özel bir gücüne veya yeteneğine bağlı değildir, asıl güç hipnotize edilen kişinin hipnoza yatkınlığında yatmaktadır. Hipnotize edilmiş olmak, kişinin öz kontrolü bırakması demek değil, aksine hipnotize olma deneyimi, hipnotistin bir eğitmen olarak özneyi davranışa yöneltmesi sırasında bireyin yeni kontrol yolları öğrenmesine olanak tanır. Araştırmacıların ve terapistlerin kullandıkları şekliyle hipnoz, bilinç duygusunu inceleme ve değiştirme şansını verme potansiyeline sahip bir tekniktir.⁸²

1882 yılında Londra'da kurulan ve ünlü pek çok bilim insanının üye olduğu Britanya Psikik Araştırma Derneği'nde,⁸³ 45 yıl boyunca hipnoz ve manyetizma ile ilgili çok sayıda deneysel araştırma yapılmış ve raporları yayınlanmıştır. Hipnoz ve manyetizmayı bilimsel delil olarak gören düşünürlerin ileri sürdüğü fikirler bu raporlara dayandırmaktadır.⁸⁴ Alman Franz Anton Mesmer,⁸⁵ hipnoz uygulamaları sonucunda 'canlı manyetizma'

⁸¹ Zûrkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/122.

⁸² Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 364; J Richard Gerrer - G. Philip Zimbardo, *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*, çev. Gamze Sart (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012), 150-151; Duane P. Schultz - Sydney Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 626; Özakkaş, *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*, 1/24; Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 80-81; "Meydan-Larousse", VI/103.

⁸³ Society for Psychical Research: 18 ve 19. yüzyılda, pozitif bilimin, insanı 'tesadüflerle oluşmuş, mekanik ve otomatik yapıya sahip bir varlık' olarak tanımlanan anlayışına karşı çıkan bilim insanları, insanın sadece fiziksel bir varlık olmadığını, aynı zamanda, görünmeyen manevi yönünün de olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu dernek üyeleri bu amaçla insan varlığının duyu-dışı yönlerini ve özellikle psikik yeteneklerini incelemiş, konuyla ilgili yüzlerce vaka üzerinde gözlem yapmışlardır. Sir Oliver Lodge, William Crookes, Frederic Myers, William James, Henry Bergson, Freud, Pierre Janet ve C. G. Jung, bu derneğin üyelerindedir.

⁸⁴ Vecdî, *Dâ'iretü'l-maârifü'l-karnî'l-ısrîn*, X/713.

⁸⁵ Franz Anton Mesmer, Alman hekim, aynı zamanda mesmerizm'in kâşifi. Buluşunu kendisi magnétizm animal olarak adlandırmıştır. Mesmer gözle görülmeyip, ölçülemeyen hayat enerjisinin (bir çeşit manyetik enerji) çeşitli kanallar ile başka alanlara akışını sağlayarak

olarak isimlendirdiği insanda 'içsel bir canlı'⁸⁶ bulunduğunu iddia etmiştir. Frederic Myers da insan ruhu ile ilişkili ve onunla irtibat kurabilen dünyada genel bir ruhun bulunduğunu belirtmiştir. İnsanda bulunan ruhun da gücünü ve iyiliğini bu ruhani âlemden aldığını iddia etmiştir.⁸⁷ Vecdî bu iddialara dayanarak her insanda normal aklının dışında, ondan bağımsız, daha üstün ve daha kompleks bir başka akıl da bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu akıl bedeni yönlendirme, organlarını idare etme ve zararlardan koruma gibi işlevler gördüğü gibi aynı zamanda güzele meyletme, çirkin ve kötülüklerden sakınma gibi insana birtakım telkinlerde de bulunduğunu ileri sürmüştür.⁸⁸ Vecdî'ye göre, insanın ruhani boyutunun varlığı manyetizma deneyleri ile akıllarda şüphe bırakmayacak şekilde kanıtlanmıştır. İnsan bu ruhani yönüyle elde ettiği semavi bilgileri ve ilahi hakikatleri doğasına uygun hale getirir ve aklının anlayacağı biçime dönüştürür. Bu aynı zamanda insanın tekâmülünü sürdürmesinin bir göstergesidir.⁸⁹ Dolayısıyla insanın iradesi ile elde ettiği pozitif/somut bilgilerin dışında daha üstün bir bilginin varlığı, manyetizma ile deneysel olarak ortaya konulmaktadır.

ez-Zürkânî, peygamberlerin vahiy alma halinde yaşadıkları ruhsal durumlardan bazılarını, deneğin hipnoz anındaki durumuna

---

hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Mesmer'in bu fikirlerinin ve uygulamalarının evrimi James Braid'in 1842'de hipnozu keşfetmesini sağlamıştır. Mesmer insan vücudunun tıpkı fizikçiler tarafından kullanılan mıknatıslar gibi çalışan manyetik bir güce sahip olduğuna inanıyordu. Hayvan manyetizması hastanın manyetik seviyesi ile çevrede geçerli olan manyetik seviye arasında bir denge kurarak sinir bozukluklarını iyileştirebiliyordu. Mesmer başlangıçta hastalara mıknatıslanmış demir çubuklar tutturarak akıl hastalığını tersine çevirdiğini iddia etti. Daha sonra Mesmer tüm yapması gerekenin hastanın ellerine dokunmak veya vurmak olduğunu ve böylece kendi manyetik gücünün hastaya aktarıldığı fikrinde karar kıldı. "Meydan-Larousse", VIII/659.

Hipnoz, bir doktor ve Paris Salpetriere'deki nöroloji kliniğinin başkanı olan Jean Martin Charcot'un (ö. 1893) çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Charcot isteri hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etti ve bir dereceye kadar da başarılı oldu. Daha önemlisi hem isterinin hem de hipnozun semptomlarını tıbbi terimlerle ifade etti. Bu durum daha önceleri kabul edilmeyen hipnozun tıp dünyası tarafından uygulanabilir olmasının önünü açtı. Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 55-57.

⁸⁶ İnsan bedeni, tıpkı bir pil gibi elektrik üretir ve manyetik bir alana sahiptir. Canlısal manyetik güç, ısı, ışık ve elektrik gibi bir doğa kuvvetidir. Canlılardaki güçlerin denge halinde olması onların düzenli çalışmasını sağlar. Manyetik güç dengesi bozulan bir beden ya da organ işlevini yerine getirmekte zorluk çeker, yani hastalanır. Dengeyi kurmak için manyetik alanı kuvvetlendirici bir enerji akımına gerek vardır. Böylece, canlılara özgü manyetik etkiyi aktarmak suretiyle hasta beden ya da organın manyetik dengesi kurulur ve bedenin kendi kendini iyileştirmesi mekanizmasına yardım edilir. Beden kendini iyileştirecek her türlü mekanizmaya sahiptir. Dışardan içeriye doğru yapılan yardım doğrudan etki etmez dolaylı bir yardım işlevini yerine getirir.

İnsan vücudu manyetik güce sahiptir. Bu gücü başka bir cisim ya da vücuda aktarabilir. Eller, gözler ve nefesimiz bu etkinin en çok aktarıldığı yerlerdir. Demirden bir mıknatısın nasıl kutupları varsa, canlı bedenlerinde de böyle bir kutupsallık vardır. Sağlıklı bir insan bedenindeki manyetik kuvvet, irade ve istek yoluyla artabilir, istek ve ilgi yoluyla başka bir yere aktarılabilir. Kendine güven duygusu bu işlemin temel unsurudur. Şefkat ve sevgi manyetik gücün tedavi edici rolünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Manyetik tedavi bir elektriksel akımla değil, manyetik akışkanla oluşur. Bu akışkan, vücuttan etrafına yayılır, cisimden cisme geçer. Akışkan, temelde ruhsal enerjinin bir başka görünümüdür. Güçlerin dönüşümü prensibi burada da geçerlidir.

Manyetizmanın fiziksel yasaları: İnsan vücudu kutupludur, sağ taraflar pozitif, sol taraflar negatiftir. Vücudun ön tarafı pozitif, arka tarafı negatiftir. Aynı isimli kutuplar birbirlerini iterler; zıt isimli bir birbirlerini çekerler. Aynı isimli kutuplar uyartıcı zıt isimli kutuplar ise sakinleştirici niteliktedirler. Arıkdal, Ergün, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, 97-99.

⁸⁷ Frederic Myers, *Human Personality* (Cambridge: Longmans Press, 1903), 105.

⁸⁸ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 16; Vecdî, *min meâlimi'l-İslâmiyye*, 74.

⁸⁹ Vecdî, *el-İslâm dînün âmmun hâlidun*, 18.

benzetmektedir. Ona göre, vahiy anında peygamber, uykuya dalmış veya baygın düşmüş gibi bir haldedir. Bununla birlikte şiddetli sarsıntı geçirdiği ve terlediği bu psikolojik durum onun bedenine yansır. Normal insani halinden soyutlanan peygamber artık vahiy (ilahi telkin) almaya hazır bir duruma girer. Böylece kendisine verilen vahiy bir daha unutmamak üzere hafızasına nakşedilir. İnsanda normal akıldan daha üstün bir içsel aklın varlığını ortaya çıkaran yapay uykudaki kişinin durumu vahye muhatap olan peygamberin yaşadığı durumla benzerlik taşımaktadır. Hipnoz anında bedeni cansız bir halde olmasına karşın insan, bedeninin etkisiz olduğu bu durumda zihinsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Hipnotistin sözlerini işitir, örtü arkasındaki şeyi okuyabilir, bazı gizli şeyleri bildirebilir ve telkin almaya hazırdır. İnsanın hipnoz halindeki bu durumunun deneysel olarak kanıtlanması, benzer niteliklere sahip olan vahyin anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi inkâr edilmesini de imkânsız kılmaktadır.⁹⁰

Zürkânî, şahit olduğu hipnoz deneyi⁹¹ sayesinde bilimsel bir yol ile pratik olarak vahyin anlaşılmasını kolaylaştıran, bilimsel olarak da delillerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Hipnoz seansında gerçekleşen durum ile vahyi şöyle karşılaştırmaktadır:

⁹⁰ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/57-59; Draz, *en-Nebeü'l-azîm*, 93-94.

⁹¹ Zürkânî deneyimlediği hipnozu şöyle anlatmaktadır: "Hipnotizmanın vahyin anlaşılmasını kolaylaştıracak deneylerinden birine Bizzat gözlerimle şahit oldum. Bu deney Müslüman Gençler Derneği'nde kültürlü büyük bir kalabalığın huzurunda herkesin görebileceği ve işitebileceği bir ortamda gerçekleştirilmişti. İnsanlar hipnotizma ve hipnotizmanın kişinin inancını ve dinini değiştirme konusunda kötü bir silah olarak kullanılabileceğini kanıtlamak hakkında önemli bir konferansa katılmak için gelmişlerdi. Nitekim bazı misyonerler bu yöntemle başvuracak kadar alçalmıştır. Sinsi düşman hicri 1351 yılında en seçkin Müslüman gençlerden birini bu şekilde dininden döndürmüştü. Bu korkunç hâdis herkes tarafından bilinmektedir ve bu hâdisenin üzerinden uzun zaman geçmemiştir. Konferansı veren kişi, hipnotizma uzmanı idi. Bu uzman deneği getirdi. Denek hocasından etkilenme özelliğine sahip bir gençti. Hoca ise onu etkileyecek güce sahipti. İlki zayıf yapıda, ikincisi ise güçlü yapıda idi. Zayıflık ve güçlülüğün çeşitli yönleri vardır. Ancak bu bölüm bunların anlatılacağı yer değildir. Hoca deneğinin gözüne derin ve etkileyici biçimde baktı. Onun üzerinde sehabât adını verdikleri bazı hareketleri gerçekleştirdi. Çok geçmeden denek uyuyan kimse gibi horlamaya başladı, rengi attı, bedeni hareketsiz hâle geldi, sıradan duyularını yitirdi. Hatta içimizden biri defalarca iğne batırdı. Onun ardından ikinci ve üçüncü kişi de ona iğne batırdı. Ama denek ne hareket etti ne de hissettiğine ve algıladığına dair küçük bir tepki verdi. İşte o zaman onun hipnotize edildiğini kesin olarak anladık. Bu arada hoca deneğin üzerinde hâkimiyet kurmaya başladı. Ona ismini sordu. Denek gerçek ismini söyleyerek haber verdi. Hoca bu ismin onun gerçek adı olmadığını söyledi ve başka bir isim uydurup ona "Senin ismin bu" dedi. Sonra kanıtlar suretinde anlaşılmayan sözler ile olumlu ve olumsuz emir kipinde ona yönlendirdiği cümleler sayesinde deneğin zihnine bu asılsız yeni ismi yerleştirmeye ve gerçek ismin izlerini silmeye başladı. Bu şekilde bu uyduruk ismi ona dayattı. Sonunda o da buna boyun eğdi ve uydu. Daha sonra hem hoca hem biz çeşitli aralıklarla ve onun gafil olduğu konuşma esnasında defalarca ona gerçek ismi ile seslendik. Bunu söz sırasında birdenbire tekrarladığımız da oldu. Ama nafile... O bize cevap vermedi. Uyduruk ismi ile ona seslendiğimiz zaman ise en küçük tereddüt yaşamadan ve duraksamadan hemen cevap verdi.

Hoca deneğe bu yeni ismin kendisinin gerçek ismi olduğunu ve bunu sürekli hatırlamasını emretti. Bu durum denek uyandıktan sonra yarım saatten fazla devam etti. Hoca deneğini uyandırdı ve konferansını tamamlamaya başladı. Biz ise deneğe gerçek ismi ile seslenmeye devam ettik. Ama o bize tepki vermedi. Diğer ismi ile seslenince bize yanıt verdi. Belirlenen yarım saatlik süre sona erdi ve denek gerçek ismini bildiği ilk hâline döndü.

Bu deney ile hoca bir insanın adı gibi ne kadar sabit olursa olsun ya da dinî inanç gibi ne kadar mukaddes olursa olsun hipnotizmanın kişinin zihin dünyasından silinmek istenen her şeyi silmede kullanılabileceğini ispat etti.

Bu hoca dini değil de ismi silmeyi şu iki nedenden dolayı tercih etmişti: Birincisi; dini yok etmek çok kötü düşmanlıktır, büyük bir suçtur. Katılımcılar bir yana konferansı verenin yapısı bile bunu kabul etmezdi. İkincisi ise; isim, kişinin zihninde dinden daha yerleşiktir. Dolayısıyla onu silmek daha çok hayret uyandırır. Buradan dinin kişinin zihin ve gönül dünyasından çıkarılmasının daha kolay olduğu anlaşılır. Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/117-118.

Vahiy melek açısından meleğin, Peygamber ile kurduğu bir bağlantıdır. Bu bağlantıda birinci varlık ikinci varlığa etkide bulunmakta, ikinci varlık da birinci varlıktan etkilenmektedir. Her iki durum da bu iki varlıktaki özel yetenekten kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: Meleklerde verme ve etkileme gücü vardır. Çünkü o tamamen ruhanidir. Peygamber'in ise hem an ruhaniyeti hem de meleğin arınmışlığına uygun gönül ve zihin arınmışlığı sayesinde alma kabiliyeti vardır. Meleğin Peygamber'e hükmetmesi esnasında Peygamber normal durumundan sıyrılır, bunun izleri onda belirir, tamamen kendini melekten almaya verir ve aldıkları, kalbinin sayfalarına yazılmışçasına zihninde hazır hâle gelerek hafızasında aynen ezbere alınır.⁹²

Zürkânî, insanın hipnotizma vasıtasıyla bir varlığın başka bir varlığa yaptığı etkinin, Allah'ın vahiy vasıtasıyla kullarından dilediği birinin iç dünyasında etkide bulunmasına benzeterek hipnozun vahyin anlaşılmasına bilimsel bir örnek olarak göstermektedir.⁹³

Vecdî, psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardan hareketle, dâhilik gibi çaba ötesi ortaya konulan harikuladeliçler, hayvan ve bitkilerde bulunan ilham ve hipnoz ile ortaya çıkan insanın fizik ötesi içsel kişiliğini vahiy için bilimsel temel olarak görmektedir. Vecdî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, materyalist akımın ortaya attığı itikadî şüphelere karşı zihni karışık insanlara klasik söylemlerle cevap vermenin pek ikna edici olamayacağı açıktır. Materyalizm baskısı altında güçlü söylemleri geliştirme aşamasında olan Müslüman toplumunda, yine Batı kaynaklı verileri kullanarak cevap vermeye çalışan Vecdî'nin pozitif bilimlerden oldukça etkilendiği, vahiy ve nübüvvet'e pozitivist bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu araştırma verilerini vahiy için temel kabul etmekle birlikte, bu verilerin Allah'ın tüm varlıklarla iletişimini, evrendeki yaratılış ve hâkimiyetini de gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır.

Yakın dönem âlimleri pozitivist-materyalist dünya görüşleri ve çeşitli felsefî itirazlar karşısında vahyin imkânı konusunu ağırlıklı bir şekilde ele alma ihtiyacını duymuşlardır. Burada işlenen ana tema, gaybi bir niteliğe sahip olan vahiy bilgisinde ve onun Allah tarafından seçilen bazı insanlara aktarılmasında aklen bir imkânsızlığın bulunmamasıdır. Bu dönem kelamcılarının vahyin doğruluğunu göstermek ve kabulünü sağlamak amacıyla başvurdukları yöntem, İslâm vahyinin en geçerli ölçüt kabul edilen akli bilgiler ve bilimsel verilerle mukayesesinin açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu konuda diğer din ve medeniyetlerle İslâm dini karşılaştırılarak İslâm'ın ne kadar akılcı ve yenilikçi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁹⁴

Yakın dönem kelamcıları, akılcı yöntemle zamanın bilimsel verilerini vahyin anlaşılmasında kullanmışlardır. Bu durum onları zaman zaman gaybi konularda farklı teviller yapmaya yönelmiştir. Bunun sebebi vahyin doğruluğunu ispat ya da tevil ederken, karşılaştırdıkları veya esas aldıkları

⁹² Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/119.

⁹³ Zürkânî, *Kur'an İlimleri Menâhilü'l-'İrfân Tercümesi (Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, 1/117-119.

⁹⁴ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 107.

ilmin niteliğini araştırmada veya ilmî nazariyelerdeki yanlışlık ve hata durumunu incelemede çok dikkatli ve titiz davranmamalarıdır. Unutulmaması gerekir ki, herhangi bir bilimsel sistemin doğuşuna etki eden ya da ilim adamının kendisinden gelen faktörler mevcuttur. Dolayısıyla bir ilmî sistemin, içinden çıktığı kültürden ve ahlâkî felsefeden bağımsız kalabilmesi ya da ondan katkı almaması imkânsızdır. O yüzden İslâm, ilmin kendisini teşvik ederken belli şartlara tâbi olan ve birtakım felsefi temellere dayanan bir bilimin veri ve nazariyeleri ile pekâlâ uyuşmayabilir.

Bu bağlamda karşılaşılan bilimin tezleri dönemin âlimleri tarafından sorgulanması gerekirdi. Fakat şu da var ki bilimsel konularda ileri derecede ihtisas gerektiren bu tarz bir çalışmanın, bu âlimler için o dönemin şartlarında zor, hatta imkânsız olacağı tespiti insafî bir yaklaşım sayılmalıdır. Ayrıca bilime büyük değer verildiği, insanların her çıkan nazariyeye dört elle sarıldığı bir zamanda, söz konusu kelamcıları dönemin şartlarının haricinde tasavvur etmek yanlış olur.

Batı düşüncesinde her şeyi maddeden ibaret gören pozitivism ve materyalizm akımlarının revaçta olduğu dönemde psikoloji deneysel bir bilim haline gelmiştir. Bilimsel metotların zihinsel fenomenlere uygulanabileceği fikri hem felsefi düşünceden hem de 17. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan fizyoloji araştırmalarından miras kalmıştır.⁹⁵ Fizyolojinin deneysel metodunu ve laboratuvar araştırmalarını kendi alanına taşıyan psikoloji, 'deneysel psikoloji' olarak yeni bir boyut kazanarak, 'genel düşünce ve gözlemlere dayanan' metodunun, 'elde edilen verilerin kesinlik ifade eden gözlemlere dayanması' şeklinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında sinir ve ruh hastalıklarının gelişen bilimsel metotlarla tedavi edilmeye başlanması, psikiyatrinin bilimsellik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu etkenler, psikolojinin felsefeden ayrılarak bağımsız bir bilim olma sürecini gerçekleştirmiştir. Nitekim o dönemde psikolojinin inceleme alanı davranışlar ve tepkiler olmakla birlikte, pratikte bilinç olaylarını incelemektedir. Bu bağlamda bilinçli, iradeli ve akıllı bir varlık olarak algılanan insanın bilinç ötesi görünmeyen yönü inceleme alanında değildi.⁹⁶

Söz konusu psikolojik anlayışa tepki olarak, 'bireyin ruhsal hayatı, büyük ölçüde ruhun bilinçli alanında değil, bilinç dışında veya bilinçaltında kalan alanında cereyan ettiğini' ileri süren bir akım olarak psikanaliz⁹⁷ ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud (ö. 1939) tarafından kurulan psikanalizin en önemli temsilcisi olarak Carl Gustav Jung (ö. 1961) görülmektedir. Derinlik psikolojisi olarak da adlandırılan psikanaliz, kendi derinliği ve genişliği içerisinde insanın genellikle bilinç dışında kalan veya bilinç dışından kaynaklanan ruhsal olayları ya da insanın bilinç dışı derinlikleriyle olan ilgisini araştıran bir bilim dalıdır. Buradan hareketle o ilk planda bilinç

⁹⁵ Schultz - Ellen, *Modern Psikoloji Tarihi*, 27.

⁹⁶ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 4-5.

⁹⁷ Psikanaliz: Eylemlerin, sözcüklerin, rüya ve sayıklamaların bilinçdışında bulunan öz kaynaklarına inip çatışma ve karmaşaları yüzeye, bilinç alanına çıkararak anlaşılabilir ve çözümler gibi gözükken sorunları aydınlatma ve sağaltım yöntemidir. O. A. Gürün, "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul" (İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.), 118-119.

dışından veya bilinçaltından beslenen ruhsal olayları ortaya çıkarma gayesini gütmektedir.⁹⁸

Psikolojide yaşanan bu gelişmeler, materyalist düşüncenin yarattığı bunalıma bir nefes getirdiği gibi, söz konusu materyalist felsefenin iddialarına karşı cevap vermeye çalışan maneviyat savunucusu düşünürler için de bir can simidi olarak görüldüğü söylenebilir.

Canlı varlıklar 'genel ruh'tan birer parçadır. Beden bir araç olarak ruhtan bağımsız bir durumda hiçbir şey ifade edemez. Eğer materyalistlerin dediği gibi insanda ruh denilen bir cevher bulunmayıp da mesele sırf maddiyattan ibaret bulunsaydı insan vücudunun da makina gibi, belirli ve kayıtlı bir hayatı olurdu. Ama insanda göremediğimiz bir cevher de vardır. Bu cevherin vücutla ilişkisi de vücudu işletmesi ve idare etmesi dolayısıyladır. Beyin, vücudun yöneticisidir. Fakat beyin, madde olmak bakımından bir parmaktan, bir tırnaktan farkı yoktur. Onun diğer organlardan üstünlüğü işletme özelliğidir. Hiçbir suretle görülmeyen ve tutulmayan bu işletme gücü ruh olarak adlandırılmaktadır. Sonuçta madde ve ruh aynı bir şeyin birbirinden ayrılmaz iki yüzüdür. Bu nedenle materyalistlerle spiritüalistler bir ortamda birleşmek zorundadırlar. Çünkü varlık birdir.⁹⁹

Psikolojik verilere göre, insanın zihinsel hayatı yalnız normal bilinç ve görüntüsünden ibaret değildir. Bu bilincin ötesinde bilinçaltı denilen gizli bir bilinç, bir akıl, bir zihin vardır. Normal bilinç, bir gerçeği görünen duyular aracılığıyla ve delillendirme yoluyla bildiği halde, gizli bilinç, onu göz ve kulak gibi duylulara ve düşünmeye muhtaç olmaksızın, doğrudan doğruya idrak eder ve bu yolla bilgiye ulaşır. Bunun dini çerçevede karşılığı ise keşif ve ilham olarak adlandırılmaktadır. Gizli bilincin faaliyet göstermeye başlaması normal bilincin etkinliğini devre dışı bırakmasını sağlayabilir. Bir kimsenin gizli bilinci, hipnoz ve telkinle yönlendirildiğinde, normal şartlarda başaramadığı bazı şeyleri yerine getirebilir. Bu halde bulunan bir kimseye, meselâ on iki yaşında bir çocuk olduğu telkin edilecek olsa, o kimse derhal o yaştaki tavrını alarak, çocuk gibi söyler ve o zamanda yaptığı şeyleri tekrar eder. Zihnî hesapta, güzel sanatlarda bazen ortaya çıkan olağanüstü eserlerin kaynağı bu gizli bilinçtir. Hayvanlarda görülen akıllara hayret veren sanatlara ve benzeri işler İslâm âlimleri tarafından ilham veya fitri ilham olarak adlandırıldığı gibi, bilim insanları bunlara içgüdü adını vermekte ve kalıtsal yolla türlere intikal eden birikmiş tecrübeler neticesi olarak görmektedirler. Son zamanlarda bunların kaynağının da gizli bilinç olduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁰

Ancak peygamberlerde gerçekleşen vahiy ve gaybi haberler gibi, ruhanî ve kutsal durumlar medyumlarda görülen garip olaylara asla kıyaslanamaz. Medyumların kendilerinde ortaya çıkan olaylar her insanda görülebilecek normal, sıradan hadiseler ve bazı sözlerden ibarettir. Oysa peygamberlere gönderilen vahiyler insanüstü bir niteliğe sahiptir. Çünkü

⁹⁸ Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, 6-7.

⁹⁹ Bkz. Cavit Sunar, "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 41.

¹⁰⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Hakikat Nurları* (İstanbul, 1949), 336-338.

vahiy ve ilhamın kaynağı ilâhîdir ve aracı olarak bunu bir melek getirmektedir.¹⁰¹

Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçası olan telefon, telsiz ve uydular arası haberleşme teknikleriyle insanlar dilediği anda en uzak mesafelerle dahi iletişim kurabilmekte, radyo ve televizyon sayesinde de hem sesli hem de görüntülü olarak bilgi alabilmektedir. İnsan aklının keşfettiği bu teknolojik harikalar, küllî akla sahip olan Yaraticının kullarından istediğine gönderdiği vahyin anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca teknolojik ve iletişim araçları, ses ve görüntüleri kaydedip uzun zaman muhafaza edebilmektedir. Dolayısıyla bu durum Yüce Allah'ın melekler aracılığıyla ya da vasıtasız bir şekilde peygamberlerinin kalplerine mukaddes kelâmını kaydetmesinin mümkün olabileceği hususunda insana bir fikir verebilir.¹⁰²

Gök cisimleri sayesinde insanlara gelecekleriyle ilgili yorum yapma imkânı sağlayan astroloji, kişilerin eşya üzerinde fizikî etkiler meydana getirmesini konu edinen parapsikoloji, fertlere, ruhlarla ilişki kurarak onlardan bilgi alma yollarını gösteren spiritizm gibi bilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan hipnoz ve telepati gibi olaylar, görünen âlem dışında fizikötesi bir âlemin varlığı konusunda insana bir fikir vermektedir. Ancak tüm bunların vahiy olgusunu kanıtladığını söylemek zorlama bir durum olarak görülmektedir. Pozitivist ve materyalist düşüncelere karşı dini savunma uğraşında olan alimlerin nübüvvet ve vahye yönelik iddialara karşı söylem geliştirmeye çalıştığı bir gerçektir. Manevi olguları inkâr eden bir düşüncenin manevi delilleri kabul etmesi de düşünülemez. Yaşadıkları devrin bilimsel ve sosyokültürel yapısı göz önüne alındığında bu dönem düşünürlerin nübüvvet dair ortaya koyduğu görüşlerinin anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da bilimsel ve kültürel gelişmelerin etkin bir baskı oluşturması nedeniyle, Müslüman düşünürler, zirveye ulaşmış bir medeniyet tecrübesine sahip manevi birikimlerini yeniden canlandırma çabası içerisine girmişlerdir. Çağın sorunlarına İslâm'ın temel prensiplerinden hareket ederek çözüm bulma gayreti olarak nitelendirilebilecek bu girişimler bir dönüşüm programı, bir toplumsal seferberlik ilanı olarak da değerlendirilebilir. Müslümanlar, ilkeleri Allah tarafından vahyedilmiş din ile ilkeleri insan tarafından konulmuş bir yöntem ve kanunları bilim tarafından keşfedilmiş olan modern oluşumların arasını telif etmeye çalışmışlardır.

Batı'nın bilimsel alanda gelişmesiyle beraber materyalist düşüncenin ortaya attığı şüpheler Müslümanları da etkisi altına almıştır. Ferîd Vecdî gibi düşünürler, Batılı düşünürlerin metodunu kullanarak nübüvvet, vahiy gibi birçok konuda ileri sürülen tezleri, yine o tezlerin delilleriyle çürütmeye çalışmışlardır. Peygamberliğin gerçekliği ve vahyin imkânına dair aklî delillerin yanında yaşadıkları dönemde deneysel kanıtlara önem verildiğini dikkate alarak, nübüvvet ve vahyin bilimsel yoldan da

¹⁰¹ Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, 339.

¹⁰² Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/69-70.

kanıtlanabilir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim bitki ve hayvanların döllenme, yetiştirme ve neslini sürdürme gibi işlevlerinin ilhamla gerçekleştiğini belirterek, bunu vahiy için bilimsel bir delil olarak değerlendirmiştir. Yine deha örneğinde olduğu gibi, insanlar içinde yüksek ruhî melekeye sahip olanlara ilham yoluyla bilgilerin geldiğini psikoloji bilimi ortaya koymuştur. Aynı şekilde, hipnoz uygulamalarında akıl ve duyuların dışında hipnotize edilen kişilerin bazı bilgilere eriştikleri gözlemlenmiştir. Özel bilgilerin kaynağının madde ötesi âlem olarak gören düşünürler, bu tür durumları insanlar arasında Allah'tan vahiy almaya elverişli olan yüksek ruhî mertebeye sahip bir zümrenin bulunabileceğini ve bunların da nebi veya resul diye adlandırılan şahsiyetlerden oluştuğunu gösteren hissî delil olarak değerlendirmişlerdir.

Dönemin alimlerinin bilimsel temellendirme gayreti içerisinde buldukları vahyin peygamberlere gönderilen özel vahiyden ziyade, bir olgu olarak ele alınan vahiy olduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Nübüvvet olgusuna genel yaklaşım çerçevesinde vahiy olgusu gibi mucizelerin de bilimsel olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür. Dünyanın güneş etrafında dönmesi ve parapsikolojik olaylarla insan bedeninin farklı mekânlara gitmesini delil getirerek mucizeyi bilimsel olarak anlaşılabilir görülmüştür. O dönemin düşünürlerinde görülen bu anlayış üzerinde pozitif bilimlerin etkisi olduğu söylenebilir. Zaten pek çok modernist, Allah'ın gelişigüzel müdahale etmediği, birtakım yasalarla düzenlediği evrende, sebep-sonuç ilişkisinin varlığını benimsemişlerdir. Mucizelere de bu ilişki çerçevesinde baktıkları görülmektedir. Nitekim İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin İslam'a ve Hz. Peygamber'e yönelik eleştirilerine cevap verirken mucize savunusunda telepati örneğini gerekçe sunmaktadır. Ona göre insanların beyninde telepati denilen ruhi hadise meydana gelmektedir. Bu durum Batı bilim insanları tarafından kabul edilmiş psikolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanlardaki psikolojik durumların kabul edilmesi benzerlik arz eden mucize gibi dini olguların da varlığını kabulde tereddüde mahal bırakmaz.¹⁰³

Vahiy, peygamberlik ve mucize gibi olguları Batı kaynaklı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışan alimlerin, zamanındaki materyalist düşüncenin baskısı altında bir çıkış yolu arama sonucunda eleştirilere cevap verme çabası şeklinde değerlendirilebilir. Ancak dışarıdan gelen bir kültürün sisteme uyum sağlaması ne kadar mümkün olabilir? Dinin temel olguları konusunda modern bilimden yararlanmada kantarın topuzunun kaçırılmamasına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Vecdî gibi düşünürlerin bu konularda teori halinden kanıtlanmış durumuna geçmemiş görüşlere sahip çıktıkları ve Batı kaynaklı bilgiyi ilim olarak algılayıp zaman zaman aşırı yorumlarda buldukları görülmektedir. Kimi zaman pozitivist ve determinist yönlerini sorgulamadan ulaştıkları teorileri ve bulguları genel geçer doğrular olarak değerlendirmiştir. Sonuçta pozitivist bilim anlayışının etkisiyle gayb âlemi ile ilgili meseleleri duyular dünyasının kalıplarıyla izah etme yoluna gitmişlerdir. Yenilik arayışı içindeki düşünürlerin modernite sürecinde bilimsel olarak gördüğü verileri sorgulamaları beklenebilir. Ancak o dönemde insanların bilime büyük

¹⁰³ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı izâle-i şukûk* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 127.

değer verildiği, adeta kutsandığı ve her yeni teorinin peşinen kabul edildiği bir zamanda 19. yüzyıl şartlarında yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Nübüvvet ve vahyin bilimsel açıdan ele alınması, nübüvvet psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, dini öğretilerin hurafelerden ayıklanarak asli halinin korunması üzerinde ısrarla durmaları, dini düşüncenin yenileşme ihtiyacına vurgu yapmaları, gelişen Batı kültür ve bilimine karşı İslâmi öğretileri yeniden yorumlamaya çalışmaları ve günün sorunlarını çözmeye gayret etmeleri, açısından Vecdî gibi düşünürlerin ürettikleri değerlerin İslâm düşüncesine özgün katkı olarak görülebilir.

Yüce Allah'ın evreni yaratması, varlıklarla iletişimi ve insanın dünyadaki ideal yaşamı için ilettiği vahiy konusu ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte vahyin niceliği konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu yaklaşımlarda tarihsel tecrübe, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanılarak yeniden yorumlamaya çalışılmıştır. Günümüzde de transhümanizm, yapay zekâ, genlere müdahale gibi bir açıdan dini boyutu ilgilendiren bilimsel gelişmeler birtakım etik sorunları meydana getirmektedir. Bunlara yönelik çözüm üretmede diğer bilimlerin verilerini dikkate alarak disiplinler arası çalışmalar yapılmasının önemini göstermektedir. Sonuçta dini olguların köklü geçmişi bulunsa da insanın yaşadığı dönemin şartları ve insanın anlam arayışı bu olgulara farklı yaklaşımını beraberinde getireceği söylenebilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tevhid Risâlesi*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Akgül, Mehmet. "Modernleşme Çağında İslam Dünyasının Değişim Süreci ve Din Alanında Yaşanan Kırılma (Bir Arka Plan Çözümlemesi)". *Makâlât* 1 (1999), 59-69.
- Arıkdal, Ergün. *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1989.
- Aslan, Abdülgaffar. "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2008), 25-45.
- Aslan, Abdülgaffar. *Kur'an'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Ayverdi, Samiha. *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1977.
- Badawi, Muhammd Zaki. *The Reformers of Egypt: A Critique of al-Afghani, Abduh and Ridha*. Slough: The Open Press, 1978.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Bulut, İsmail. *Nübüvvet Çağdaş Bir Yaklaşım Muhammed Ferid Vecdi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Bulut, İsmail. *Şah Velîyyullah Dehlevî'nin Kelami Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Corballis, Michael C. *İşaretten Konuşmaya Dilin Kökeni ve Gelişimi*. çev. A. Görey. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Cündioğlu, Düccane. "Ernest Renan ve 'Reddiyeler' Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 2 (1996), 1-94.

- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).
- Demirci, Muhsin. "Gaybî Bir Bilgi Kaynağı Olarak Vahiy". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-12, 2002.
- Draz, Muhammed Abdullah. *en-Nebeü'l-azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 2000.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Şah Veliyyullah Dihlevî". *Hucetullâhi'l-bâliğa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Hakikat Nurları*. İstanbul, 1949.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Kitâb-ı izâle-i şukûk*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *İslâmî Yenilenme Makaleler I*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Gerrig, J Richard - Zimbardo, G. Philip. *Psikolojiye Giriş Psikoloji ve Yaşam*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Yayıncılık, 19. Basım, 2012.
- Gilson, Etienne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet Aydın. İzmir, 1986.
- Gürün, O. A. "Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul". İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hourani, Albert. *Çağdaş Arap Düşüncesi*. çev. Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul, 1341.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/335-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Myers, Frederic. *Human Personality*. Cambridge: Longmans Press, 1903.
- Nu'mânî, Şiblî. *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Eser Neşriyat, 1981.
- Nu'mânî, Şiblî. *İlm-i Kelâm-ı Cedîd*. çev. S. Muhammed Takî F. Gilânî. Tahran: Eser Neşriyat, 1329.
- Özakkaş, Tahir. *Gerçeğin Dirilişine Kapı Hipnoz*. Kayseri: Özak Yayınları, 1993.
- Özerverli, M. Sait. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Özerverli, M. Sait. "Osmanlı Kelâm Geleneğinden Nasıl Yararlanabiliriz?" İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an, Vahiy ve Nüzûl*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Renan, Ernest. "İslâmlık ve Bilim". çev. Ziya İshan. *Nutuklar ve Konferanslar*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1946.
- Schultz, Duane P. - Ellen, Sydney. *Modern Psikoloji Tarihi*. çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Mazharuddin. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Sunar, Cavit. "Madde ve Ruh Hakkında Birkaç Söz". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XX (1975), 21-52.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.
- Süleyman, Gezer. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu (Bir Zihniyet Tahlili)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Toku, Neşet. *Türkiye'de Spiritüalist Felsefe*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012.
- Uludağ, Zekeriyya. *Şehrebenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Selçuk Yayınları, 1966.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Alâ İtlâli'l-mezhebi'l-mâddî*. Kahire: Dâiratü'l-maarif, 1931.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Dâ'iretü'l-maârifî'l-karnî'l-işrîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 1971.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *el-İslâm dînun âmmun hâlidun*. Kahire: Dâ'iretü Maârifî'l-Karnî'l-Işrîn, 1932.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *es-Sîratü'l-Muhammediyye tahte davi'l-ilmî ve'l-felsefe*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1993.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *min meâlimi'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetü'l-Lübnaniyye, 1994.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler İslam Felsefesi ve Kelâmı*, (Islamic Philosophy and Theology). çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*. çev. Halil Aldemir - Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm ez-. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.
- "Meydan-Larousse". İstanbul: Meydan Yayınları, 1990.

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ, TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 08-09-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanız yayıma uygun bulunmuştur. Son metni, aşağıda belirtildiği şekilde hazırlamanızı istirham ederim. Çalışmanızın 150 kelimelik "Öz" ile 150 kelimelik "Abstract" kısmını, her biri 350-400 kelime olacak şekilde genişlemelidir. Öz/Abstract genişletileceği için ayrıca Summary ve Özet eklenmesine gerek yoktur. Word içeriğinin şu şekilde olması beklenmektedir: Başlık *Tezden, tebliğden vb. üretilmiş ise Türkçe ve İngilizce Etik Beyan (Bk. İSNAD) ** Kaynakçadan hemen önce linkteki Word dosyasında yer alan etik beyan tablosu doldurulup eklenmelidir:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23413> Yazar Adı Kurum Bilgisi Türkçe-İngilizce (Bk. İSNAD) ORCID İngilizce Başlık Abstract Keywords Öz Anahtar Kelimeler Metin Ek Beyan Tablosu Kaynakça • Metinlerde yer alan Arapça özel isimler (din, mezhep, şahıs, sûre vb), kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. baskısının kullanımına uyulmalıdır:

<https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3> •

Tercüme metni bir dil uzmanına kontrol ettirmeniz de önem taşımaktadır. •

Kullanılan eserlerin DOI numaraları bulunup kaynakçaya eklenmelidir:

<https://search.crossref.org/references> • Sayı Yayın Tarihi: 20 Eylül 2022 • Son Metin Son Gönderim Tarihi: 12 Eylül 2022 * Metnin mümkün olduğunca 8.000 kelimeye çekilmeye çalışılması beklenmektedir. Bilgilerinize sunarım. Abdullah Demir Eskiye Editörü 0 539 249 77 18

Karar: Kabul Edildi